

**PEMBEZÂDE AHMED b. OSMÂN EFENDİ’NİN
ŞERHU KASÎDETİ BÂNET SU‘ÂD ADLI ESERİNİN
1-12. BEYİTLER ARASININ TAHKÎKİ,
TERCÜMESİ, DİL, SARF, NAHİV VE BELÂGAT
UYGULAMALARI
Üsame BABACAN
Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA
2025
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**PEMBEZÂDE AHMED b. OSMÂN EFENDİ'NİN ŞERHU KASÎDETİ BÂNET
SU'ÂD ADLI ESERİNİN 1-12. BEYİTLER ARASININ TAHKÎKİ, TERCÜMESİ,
DİL, SARF, NAHİV VE BELÂGAT UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Üsame BABACAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

BAYBURT - 2025

KABUL VE ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA danışmanlığında, Üsame BABACAN tarafından hazırlanan “Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi’nin Şerhu Kasîdeti Bânet Su’âd Adlı Eserinin 1-12. Beyitler Arasısının Tahkîki, Tercümesi, Dil, Sarf, Nahiv ve Belâgat Uygulamaları” başlıklı bu çalışma, 10.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Eid ABDULAZİZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fikri GÜNEY

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALİM
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA danışmanlığında hazırlamış olduğum “Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi’nin Şerhu Kasîdeti Banet Su’âd Adlı Eserinin 1-12. Beyitler Arasının Tahkîki, Tercümesi, Dil, Sarf, Nahiv ve Belâgat Uygulamaları” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

10.01.2025

Üsame BABACAN

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans Eğitimimin başlangıç aşamasından bitişine kadar ilgi ve alâkasını eksik etmeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA'ya, ders dönemi boyunca engin bilgilerinden istifâde etme imkânı bulduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdülkadir YILMAZ'a, yüksek lisans eğitimini hakkıyla tamamlayacağıma inanıp bu yola çıkmama vesîle olan muhterem hocam Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu yolda maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen âileme ve dostlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Üsame BABACAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PEMBEZÂDE AHMED b. OSMÂN EFENDİ’NİN ŞERHU KASİDE’Tİ BÂNET SU‘ÂD ADLI ESERİNİN 1-12. BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ, TERCÜMESİ, DİL, SARF, NAHİV VE BELÂGAT UYGULAMALARI

Üsâme BABACAN

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

Bayburt-2025, Sayfa: 126

Bu tezde Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi’nin yazdığı *Şerhu Kasîdeti Bânet Su‘âd* isimli eserin belli kısmının tercümesi ile dil, sarf, nahiv, belâgat uygulamaları ve tahkikli metni ele alınmıştır. Sözü edilen kasîde Kâ‘b b. Züheyr’in Hz. Peygamber’e sunduğu bu vesîleyle onun hırka-i saâdetine nâil olduğu *Kasîdetü’l-Bürde*’dir. Arap şiirinin en önemli örneklerinden biri olan ünlü kasîde, Câhiliyye şiirinin tüm özelliklerini içerisinde barındırması açısından, o dönemin şiir anlayışına ışık tutar niteliktedir. Bu önemine binâen kasîdenin üzerine birçok şerhler, tahmîsler ve taştîrler yazılmıştır. Hayatı hakkında kısıtlı bilgilere ulaşılmış olan Osmânî âlimi Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi de yazdığı eserle *Kasîdetü’l-Bürde* şerh geleneğinin içerisine dâhil olmuştur. Çalışmaya konu olan eser incelendiğinde yazarın Arap diline ayrıntılarıyla hâkim olduğu görülmüştür. Bununla birlikte literatür taraması yapıldığında Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi’nin eserlerinin herhangi bir kapsamlı çalışmanın konusu olmadığı görülmüş, bu da bizi *Şerhu Kasîdeti Bânet Su‘âd*’ı kütüphanelerin tozlu raflarından indirip ilim âleminin hizmetine sunmaya itmiştir. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel hatlarıyla tezin konusu, amacı ve öneminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde kasîde sahibi Kâ‘b b. Züheyr, ikinci bölümde şerh sahibi Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi, üçüncü bölümde tercüme, tahkik ve şerhte takip edilen yöntem ve esaslar, şerhte temas edilen sarf, navih ve belâgat konuları, şerhte kullanılan kaynaklar verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise şerhin tercümesi ve tahkikli metni yer almaktadır. Yapılan çalışma süresince İsnad Atıf Sistemi İkinci Edisyon ve İSAM Tahkikli Neşir Esaslarında belirtilen yönergeler olabildiğince takip edilmiştir. Ayrıca okuyucuların metni kolayca anlayabilmesi için gerekli yerlerde konuyu açıklığa kavuşturmak için dipnotlar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kasidetü’l-bürde, Kâ‘b b. Züheyr, Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi, tahkik, tercüme.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

INVESTIGATION, TRANSLATION AND APPLICATIONS OF MORPHOLOGY, SYNTAX AND RHETORIC FOR VERSES 1-12. OF THE POEM BANET SU‘ÂD BY AHMED b. OSMÂN EFENDI PEMBEZADE

Üsame BABACAN

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Üzeyir TUNA

Bayburt-2025, Pages: 126

In this thesis, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi The translation of a certain part of the work called Şerhu Kasîdeti Bânet Su‘âd, language, usage, syntax, rhetoric practices and edition critical work are discussed. The aforementioned qasida Kab b. Zuhayr's Hz. It is Kasîdetü'l-Bürde, which he presented to the Prophet on this occasion, where he attained his happiness. The famous qasida, one of the most important examples of Arabic poetry, sheds light on the poetry understanding of that period in terms of containing all the features of jahiliyya poetry. Due to this importance, many commentaries, tahmis and tastirs were written on the eulogy. Ottoman scholar Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi was included in the tradition of commentary on Kasîdetü'l-Bürde with the work he wrote. When the work that is the subject of the study is examined, it is seen that the author has a detailed command of the Arabic language. However, when the literature review was made, Pembezâde Ahmed b. Seeing that Osman Efendi's works were not the subject of any comprehensive study, prompted us to download the Şerhu Kasîdeti Bânet Su‘âd from the dusty shelves of libraries and present it to the service of the scientific community. The study consists of an introduction and four parts. In the introduction part, the subject, purpose and importance of the thesis are mentioned in general terms. In the first part, the owner of the eulogy Kab b. Zuheyr, the owner of the annotation in the second part, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi, in the third chapter, the methods and principles followed in the translation, verification and commentary, the subjects of consumable, navigaton and rhetoric in the annotation, the sources used in the annotation and the translation of the commentary are given. In the fourth and last part, the text of the commentary is included. During the study, the guidelines specified in the Second Edition of the Isnad Citation System and the ISAM Arbitrary Publication Principles were followed. In addition, footnotes are given where necessary to clarify the subject so that readers can easily understand the text.

Keywords: Arabic, Kasîdetü'l-Bürde, Kâ‘b b. Züheyr, Sir Pembezade Ahmet b. Osmân, editorial criticism, translation.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Önemi	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. KÂ'B B. ZÜHEYR'İN HAYATI VE KASİDETÜ BÂNET SU'ÂD	3
1.1. HAYATI	3
1.2. KASİDETİ BÂNET SU'ÂD 'ARAPÇA'	8
1.3. KASİDETİ BANET SU'ÂD İNCELEMESİ	11
İKİNCİ BÖLÜM	16
2. PEMBEZÂDE AHMED B. OSMÂN EFENDİ	16
2.1. HAYATI	16
2.2. ESERLERİ.....	17
2.2.1. Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd	17
2.2.2. Risâle fi'l-Arûz	18
2.2.3. es-Savânihü's-Salihiyye	18
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	19
3. TERCÜME, TAHKİK VE ŞERHTE TAKİP EDİLEN YÖNTEMLER İLE ŞERHTE TEMAS EDİLEN KONULAR.....	19
3.1. TERCÜMEDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM VE ESASLAR.....	19
3.2. TAHKİKTE TAKİP EDİLEN YÖNTEM VE ESASLAR.....	21
3.3. ŞERHTE TAKİP EDİLEN YÖNTEM VE ÜSLUP	23
3.4. ŞERHTE TEMAS EDİLEN SARF KONULARI	23
3.5. ŞERHTE TEMAS EDİLEN NAHİV KONULARI.....	30
3.6. ŞERHTE TEMAS EDİLEN BELÂGAT KONULARI.....	36
3.7. ŞERHTE KULLANILAN KAYNAKLAR VE BAHSEDİLEN ALİMLER.....	37
3.8. MUKADDİME VE 1-12. BEYİTLER ARASININ TERCÜMESİ	39
3.9. MUKADDİME VE 1-12. BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ	78
KAYNAKÇA.....	119
EKLER	123
Ek 1: Çalışmaya Konu Olan Eserin Kapak ve Başlangıç Sayfaları	123
Ek 2: Çalışmaya Konu Olan Eserin Son Sayfası	124
Ek 3: Eserde Çalışmanın Başladığı İlk ve Son Sayfa.....	125
ÖZ GEÇMİŞ	126

KISALTMALAR

b.	: Bin/ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, Baskı
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
h.ö.	: Hicretten önce
Hz.	: Hazreti
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ktp.	: Kütüphanesi
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
m.	: Miladi
öl.	: Ölümü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmada Kâ'b b. Züheyr'in Müslüman olduktan sonra Peygamber efendimize af dilemek için sunduğu meşhûr *Bânet Su'âd* isimli kasîdeye Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin yazdığı şerh, yani *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* isimli eserin tahkîki, tercümesi, edisyon kritiği, dil, sarf, nahiv ve belâgat açısından incelenmesi yapılmıştır. Bu bağlamda şâir ve şârihin hayatları, kasîdenin hikâyesi ve Pembezâde'nin eserlerine de değinilmiştir.

Konunun belirlenmesinde izlenen yöntem şu şekildedir; öncelikle Osmânlı sicil defterleri, Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve zeyilleri, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi el yazması eserleri, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nin özel koleksiyon yazma eserler bölümü, Türkiye geneli yazma eserler kütüphane mikrofilmleri ve Milli Kütüphane veri tabanındaki yazma eserler taranarak Erzurumlu âlim ve müellifler tespit edilmiştir. Ardından alanımıza uygun olarak Arapça eserler değerlendirilmiştir. Edebî alanda yazılmış birçok Arapça eser arasından konusu, içeriği, fiziksel özellikleri çalışılmamış olması gibi pek çok sebep göz önünde bulundurularak Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* isimli eserinde karar kılınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Amacımız Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin yazdığı *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* isimli eseri günümüz Arapça imlâ kurallarına uygun olarak yeniden yazmak, tercüme etmek ve bu eserin inceliklerinden bahsederek ilgililerin kullanımına sunmaktır.

Araştırmanın Önemi

Kasîdeti Bânet Su'âd okunduğu andan itibaren şahsen Peygamber Efendimiz'den övgü almış, Peygamber Efendimiz'in bizzat elleriyle kendi hırkasını, şiiri okuyan Kâ'b b. Züheyr'e giydirmesi sonucu "*Kaşîdetü'l-Bürde*" olarak da çokça meşhûr olmuş, hem edebî yönü ve dil özellikleri hem de yazıldığı dönem itibariyle bu eser üzerine sayısız araştırmalar yapılmış, şerhler ve hâşiyeler yazılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin şerhidir.

Konu, anlaşılabilir bir şekilde işlenebilmesi adına üç bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde Kâ'b b. Züheyr'in hayatı, âilesi, şâirlik geleneği, babasının ruyâsı, kardeşinin Müslüman oluşu ve bunun üzerine gelişen hâdiseler ele alınmıştır. Bölüm sonunda ise Kâ'b b. Züheyr'in Müslüman olması ve *Kasîdetü Bânet Su'âd*'ı yazması işlenmiştir.

İkinci bölümde Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin hayatı ve eserleri değerlendirilmiştir. Maalesef bu bölümde müellif hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadığından dolayı araştırma sınırlılıklarından biri ortaya çıkmıştır. Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi kendi hayatıyla ilgili ne yazık ki kendi eserlerinde dahî detaylı bilgiye yer vermemiştir. Tespit edilen eserleri, bizim çalıştığımız eserin giriş kısmındaki dua bölümü ve eserdeki imza, mühür, tuğra vb. işaretleri araştırarak hakkında ancak yüzeysel bilgiler edinilebilmiştir.

Üçüncü bölümde tahkîk ve tercüme çalışmasında takip edilen yöntem, müellifin eserini yazarken takip ettiği yöntem ve üslup genel olarak değerlendirilip eserin edisyon kritik çalışmasına yer verilmiştir. Yine müellifin şerhte açıkladığı sarf, nahiv ve belâgat konularından örnekler verilerek eser anlaşılır bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde yazarın Arap diline hâkimiyeti bilindiğinden olabildiğince onun kendi açıklamaları ta'kîb edilmiş ve dipnotlarla da bu açıklamaların eserin hangi kısmında olduğu açıklanmıştır. Yazarın faydalandığı ve bahsettiği eserler ise bir başlık altında listelenmiştir. Bu bölüm eserin başlangıcındaki mukaddime dâhil olmak üzere on üçüncü beyte kadar tercümesi verilerek tamamlanmıştır. Metnin belirlenen kısmının tercümesi yapılırken eserin aslından olmayan yorumlamalar eklenmemiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılar tercümede takip edilen yöntem ve esaslar başlığında ele alınmıştır. Son olarak eserin edisyon kritik çalışmasına yer verilmiştir. Tercüme kısmında yapıldığı gibi burada da eserin aslından olmayan kelimeler metne eklenmemiş açıklama yapılmak istenen kısımlar dipnotta verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÂ'B b. ZÜHEYR'İN HAYATI VE KASİDETÜ BÂNET SU'ÂD

1.1. HAYATI

Kâ'b b. Züheyr'in künyesi; Ka'b b. Züheyr b. Rabî'a b. Riyâh b. Kurt b. el Hâris b. Mâzin b. Helâve b. Sa'lebe b. Sevr b. Hedm b. Lâtım b. 'Osmân b. Müzeyne'dir. Müzeyne kabîlesinin meşhûr şâirlerindendir.¹

Kâ'b b. Züheyr'in babası Züheyr b. Ebî Sülmâ'dır. Soyu Mudar, Nizâr ve Me'ad kanalıyla Adnan'a² bağlanır. Câhiliye döneminin en önde gelen üç şâiri arasında İmruu'l-Kays ve Nâbiğa ez-Zübyânî ile birlikte onun da adı geçmektedir. Kendisi gibi babası ve diğer çocukları da şâirdi. Züheyr şâir bir âilede büyüdü ve onun ayırıcı özellikleri hikmetli sözleri, nazım ve belâgat konularında ustalaşması, güzel övgü ifâdeleri ve kişide olmayan hiçbir özelliği övgü olarak kullanmaması, kötü sözden sakınması ve birkaç kelimedede pek çok ma'nâyı birleştirebilmesi idi.³

Züheyr b. Ebî Sülmâ hakkında bilinmesi gereken bir diğer husus da hayatının sonuna doğru gördüğü bir rü'yâdır. Züheyr rü'yâsında bir adamın yanına gelerek onu neredeyse eliyle beyazlığına dokunacak kadar göğze taşıdığını, sonra onu bıraktığını ve yere düştüğünü görmüş, bu rü'yâyı oğlu Kâ'b'a anlatmış ve “*Onun benden sonra semâdan gelecek olan bir haber olduğuna hiç şüphem yoktur. Eğer dediğim gibi olursa ona sımsıkı sarılın ve ona koşun.*” diye vasiyet etmiş ve kısa bir zaman sonra mîlâdî 609 (h. ö) senesinde vefât etmiştir.⁴ Buna benzer bir rivâyet de az bir zaman içerisinde Hicâz bölgesinden bir peygamber zuhûr edeceğini Yahûdî ve Hıristiyan din bilginlerinden öğrendiği ve bunu çocuklarıyla da paylaştığı şeklindedir. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Hanîf olduğu, şiirlerinin şirk unsurları içermediği de rivâyet edilir.⁵ Bu rivâyete uygun bazı beyitler şu şekildedir;

يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعْجَلَ فَيُنْتَقَمُ⁶

¹ Ebu'l-Fazl b. Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-'Askalânî, *el İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 5/443.

² Adnânîler ve Kahtânîler Arapların nisbet edildiği iki koldur.

³ Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 165.

⁴ Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 166.

⁵ Cemâlüddîn Muhammed b. Hişâm el-Ensâri, *Şerhu Kasîdeti Kâ'b b. Zuheyr* (Beyrut: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 1984), 33.

⁶ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî (ö. 170/786), *Cemheretü Eş'âri'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâdî (Kahire: Nahdatu Mısır Matbaa ve yayıncılık ve Dağıtım), 165; Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b.

“Ertelenir ve bir kitaba koyulup hesap gününe değin biriktirilir; Ya da ta‘cîl edilir ve intikamı alınır.”

فَإِنَّ الْحَقَّ مَقْطَعُهُ ثَلَاثٌ يَمِينٌ أَوْ نِفَارٌ أَوْ جَلَاءٌ^٧

“Çünkü hakkın sonucu üçtür: Yemîn, çekişme veya açıklık (açığa çıkma)”.

Hz. Ömer, Züheyr’in yukarıda geçen bu beytine çok hayran kalmıştır.⁸

مُحَسِّنُونَ عَلَى مَا كَانَ مِنْ نَعَمٍ لَا يَنْزِعُ اللَّهُ مِنْهُمْ مَا لَهُ^٩ حُسِدُوا^{١٠}

“Onlara verilen nimetlerden dolayı kıskanılmaktadırlar. Allah, kendilerine haset edilen şeyi onlardan almaz.”

Kâ‘b b. Züheyr’in doğum târihi kaynaklardan tam olarak çıkarılamasa da câhiliyye döneminde Müzeyne kabîlesinde ve âilesinde ileri düzeyde çokça şâirin bulunduğu bir ortamda dünyaya geldiği görülmektedir. Dedesi ve dedesinin dayısı olan Beşeme b. el-Ğadir hem kabîlenin ileri gelenlerinden hem de şâirlerindendi. Kâ‘b’ın babası Züheyr de onun yanında kalıp ondan şiir öğrenmiştir. Züheyr’in üvey babası Evs b. Hacer ve kız kardeşi Sülmâ âiledeki diğer şâirlerdi.¹¹ Kâ‘b ve kardeşi Büceyr’in de bu şartlarda şâir olması kaçınılmazdı. Kâ‘b b. Züheyr’in şiire olan ilgisi ve yeteneği de onu günümüze kadar ulaştıran diğer bir özelliğidir. Henüz genç yaşlarındayken babası Züheyr ile karşılıklı şiirler okurdu, onun takıldığı yerleri ya da yarım kalan bazı beyitleri kendisinin tamamladığı örnekler de vardır.¹²

Kâ‘b b. Züheyr’in yaşadığı câhiliyye döneminde İslâm, Arap yarımadasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştı. Kâ‘b ve âilesi de bu durumdan etkilenmiş bu araştırmada da değinilmesi gereken bazı hâdiseler vuku bulmuştur.

Züheyr’in vefâtından kısa bir süre sonra İslâm da‘vetinden her iki oğlu da haberdâr olmuştur. Bir gün Kâ‘b ve Büceyr çobanlık için çıkıp Ebrak mevkiine geldiklerinde Büceyr

⁷ İsâ eş-Şentemerî el-Endelüsî (ö. 476/1084), *Eş‘âru’s-Şu‘arâi’s-Sitteti’l-Câhiliyye*, (Kahire: Mektebetu Abdilhamîd Ahmed Hanefî, 1954) 271.

⁸ Halîl b. Ahmed (170/786), *Kitâbu’l-‘Ayn*, I-VIII, thk. Mehdi el-Mahzûmî vd., Dâr ve Mektebetü Hilâl, Kahire, y.y, I/138; eş-Şentemerî el-Endelüsî, *Eş‘âru’s-Şu‘arâi’s-Sitteti’l-Câhiliyye*, 271.

⁹ eş-Şentemerî el-Endelüsî, *Eş‘âru’s-Şu‘arâi’s-Sitteti’l-Câhiliyye*, 271.

¹⁰ Ma şeklinde de geçmektedir. Bkz: Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi’l-Hattâb el-Kureşî (ö. 170/876), *Cemheretü Eş‘âri’l-‘Arab*, thk. ‘Alî Muhammed el-Bicâdî, Nehdatu Mısır li’t-Tıbbâ‘ati ve’n-neşr, yy., yy., s. 70.

¹¹ eş-Şentemerî el-Endelüsî, *Eş‘âru’s-Şu‘arâi’s-Sitteti’l-Câhiliyye*, 270.

¹² eş-Şentemerî el-Endelüsî, *Eş‘âru’s-Şu‘arâi’s-Sitteti’l-Câhiliyye*, 269.

¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *eş-Şi‘r ve’s-Şu‘arâ*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2002), 1/145,147,148,150.

Kâ'b'a orada koyunlarla kalmasını, kendisinin gidip o adamla görüşeceğini ve ne dediğini dinleyeceğini söyledi. Büceyr Peygamber'in yanına gelip onu dinleyince Müslüman oldu. Bu haber Kâ'b'a ulaşınca sinirlenmiş ve hem kardeşini hem de Allâh Resûlünü yeren şiirler yazmıştır.¹³

فَهَلْ لَكَ فِيمَا قُلْتُ وَيْحَكَ هَلْ لَكَ "أَلَا أُبْلِغَا عَنِّي بُجَيْرًا رِسَالَةً"

عَلَى أَيِّ شَيْءٍ غَيَّرَ ذَلِكَ دَلَّكَ فَبَيِّنْ لَنَا إِنْ كُنْتَ لَسْتَ بِفَاعِلٍ

عَلَيْهِ وَمَا تُلْفِي عَلَيْهِ أَبَا لَكَ عَلَى خُلُقٍ لَمْ أُلْفِ يَوْمًا أَبَا لَهُ

وَلَا قَائِلٌ إِمَّا عَثَرْتُ: لَعَا لَكَ فَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَلَسْتُ بِأَسِيفٍ

فَأَنهَلَكِ الْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَلَّكَ¹⁴ سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ كَأَسَا رَوِيَّةً

Bana Büceyr bir mektup ulaştırmıyor mu? Sana ne mi söyleyeceğim? Yazık sana.

Eğer yapan sen değilsen bunu bize açıkla, Bunun dışında herhangi bir konuda

Yaratılıştan ne anne ne de baba zarar görmüştü, Ve onu kardeşin olarak bulamadın

Eğer yapmadıysan üzgün değilim, Tökezleyip düştüğünde Allâh kurtarsın demem

Me'mûn sana bir kadeh içirip kandırdı, Me'mûn ondan ve sakızdan helâk oldu.

Bu haber Allâh Resûlüne ulaştığında çok sinirlendi ve “kim Kâ'b ile karşılaşırsa onu öldürsün” dedi.¹⁵ O dönem yaşanan bu ve benzeri olaylardan ötürü Peygamber efendimizin “Kâ'b'ı elime geçirirsem onun dilini koparacağım” dediği de rivâyet edilir.¹⁶ Bu sözler üzerine insanlar Kâ'b için o “artık ölüdür” dediler.¹⁷ Bu duruma çok üzülen Büceyr, kardeşi Kâ'b için mektup yazmış ve ona eğer tövbe eder ve Müslüman olursa affedileceğini bildiren bir mektup göndermiştir. Rivâyetlere göre mektup şu şekildedir:

¹³ el-‘Askalânî, *el-İsâbe*, 5/443.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa li Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1955), 2/501.

¹⁵ el-‘Askalânî, *el-İsâbe*, 5/443.

¹⁶ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadî, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbî Lîsani'l-Arab*, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 9/155.

¹⁷ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Matîr el-Lahmî Ebu'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 19/177.

مَنْ مُبْلَغٌ كَعْبًا فَهَلْ لَكَ فِي الْتِي تَلُومٌ عَلَيْهَا بَاطِلًا وَهِيَ أَحْزَمُ

إِلَى اللَّهِ (لَا الْعَزَى وَلَا اللَّاتِ) وَحْدَهُ فَتَنْجُو إِذَا كَانَ النَّجَاءُ وَتَسْلَمُ

لَدَى يَوْمٍ لَا يَنْجُو وَلَيْسَ بِمُقْلِتٍ مِنْ النَّاسِ إِلَّا طَاهِرُ الْقَلْبِ مُسْلِمٌ

فَدَيْنُ زُهَيْرٍ وَهُوَ لَا شَيْءَ دِينُهُ وَدَيْنُ أَبِي سُلَيْمَى عَلَى مُحَرَّمٍ¹⁸

“Kim Ka ‘b’a ulaştırdı? Senin için kınadığın o şey batıl mıdır? O daha sağlamdır.

Yalnızca tek olan Allâh’a yönel, ‘Uzzâ ve Lât’a değil, ki kurtuluş vakti kurtul ve selâmete eriş.

O gün geldiğinde kalbi temiz Müslümanlar hâriç kimseye kaçış ve kurtuluş yoktur,

Züheyr’in dîni, o hiçbir şey değildir. Ebû Sülmâ’nın dîni ise bana haramdır.”

Bu şiirden sonra mektubun devamında Allâh Resûlü’nün daha önce Mekke’de kendisini hicveden ve eziyet eden İbn Hatal’i¹⁹ öldürdüğünü, Kureys’in geri kalan şâirleri İbnü’z-Zebâri ve Hubeyra b. Ebî Vehb’in de kaçtıklarını haber vermiştir. Eğer içinde kendine karşı bir pişmanlık hissederse Peygamber’e koşmasını, onun tövbe ederek gelen hiç kimseyi öldürmeyeceğini, eğer bunu yapmazsa da kaçıp kendisini kurtarmasını söylemiştir.²⁰

Kâ‘b b. Züheyr mektup kendisine ulaşınca mektubu okudu ve yeryüzü ona dar gelmeye başladı, kendine acıdı, korktu ve titremeye başladı. Yapacağı hiçbir şey olmadığını anlayınca kardeşinin mektubundaki tavsiyesine uymuş ve Müslüman olmaya karar vermiştir.

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2/502.

¹⁹ İbn Hatal, Benî Teym b. Edrem kabilesindendi. Kendisi, Müslüman olmuş, Medine’ye hicret etmişti. Peygamberimiz de onu zekât ve sadaka tahsildârlığı vazîfesine ta’yîn etmiş, yanına da bir yardımcı / köle vermişti. Köle, İbn Hatal’ın hizmetini görüyor, yemeğini yapıyordu. Bunlar, bir konak yerinde konakladılar. İbn Hatal, kendisi için erkek bir davar kesip yemek yapmasını köleye emretti. Öğle vakti, yatıp uyudu. Uyandığı zaman, kölenin kendisi için yemek yapmadığını gördü. Köle de uyuyakalmıştı. İbn Hatal, köleye son derecede kızdı. Üzerine atılıp, onu döve döve öldürdü. Öldürdüğü zaman, kendi kendine: "Vallahi, Muhammed’in yanına varırsam, bu suçumdan dolayı beni öldürür!" dedi ve irtidâd etti. Topladığı zekât ve sadaka mallarını da sürerek Mekke’ye kaçtı, müşrik olarak orada kalmakta devam etti... Mekke’in fethi günü İslam süvarilerini ve çarpışmalarını görünce içine korku düşmüş, titremeye başlamış, Kâbe’ye kadar gidip atından inerek silahlarını çıkarıp atmış, Kâbe’nin örtüleri arasına girmişti. İşte bu adam, Hz. Peygamberin (asm) emriyle sahâbiler tarafından öldürüldü. Bkz: Ebu’l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni’ b. Merzûk b. Vâsik el-Emevî bi’l-Velâi el-Bağdadî, *Mu‘cemu’s-Sahâbe*, (Medine: Mektebetü’l-Ğurebâi’l-Eseriyye, 1997), 2/381; <https://sorularlailamiyet.com/abdullah-bin-hatalin-torpidi-olmadigi-icin-mi-olduruldu> (02.03.2025)

²⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 19/177.

Bunun üzerine Peygamberimiz'i metheden şiirini yazmış, yanındaki arabozucuları, korkuyu ve titremeyi bırakıp Medîne'ye doğru yola çıkmıştır.²¹

Bir rivâyete göre Cüheyne kabîlesinden tanıdığı bir adamın yanına gelmiş ve kendisini Peygamber'e götürmesini istemiştir. Sabah vakti mescide gidip sabah namazını kılmışlar ve adam Kâ'b'a Peygamber'i göstermiş, Kâ'b da Peygamber'e gidip yanına oturmuş, elini elinin üzerine koymuş, Peygamber onu tanımadığı için “*ey Allâh'ın Resûlü Kâ'b tövbe etmiş ve Müslüman olmuş vaziyette sana gelse onu kabul eder misin*” diye sormuş, Peygamber efendimiz evet deyince de “*ey Allâh'ın Resûlü ben Kâ'b b. Züheyr'im*” demiştir. Ensar'dan biri “*ey Allâh'ın Resûlü bırak da şu Allâh düşmanının boynunu vurayım*” demiş ancak Peygamber efendimiz buna müsaade etmemiştir. Onun tövbeli olarak geldiğini söylemiştir.²²

Diğer bir rivâyete göre ise Medîne'ye gelince Peygamberin en güzel sahâbesini sordu ve Ebû Bekir'i bulup ona kendi durumunu anlattı. Ebû Bekir onu Allâh Resûlüne götürürken yüzünü bir örtüyle gizledi. Geldiklerinde Ebû Bekir bu adam sana biat etmek istiyor ey Allâh'ın Resûlü dedi. Nebi elini uzattı ve Kâ'b da elini tutup biat etti ve yüzünü açıp meşhûr kasîdesi Bânet Su'âd'ı okumaya başladı.²³ Kâ'b kasîdede bulunan şu beyti okuduğunda:

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ مُهَنَّدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُوعٌ²⁴

“*Muhakkak ki Resûl, kendisiyle aydınlanan nûr, Allâh'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır.*”

Peygamber efendimiz üzerindeki hırkasını çıkarıp Kâ'b b. Züheyr'e giydirmiştir.²⁵ Bu hırkanın 'âkıbeti ile ilgili rivâyetler ise şu şekildedir; Mu'âvive hırkayı Kâ'b'ın oğlundan satın almış ve bu hırka bayramlarda halîfeler tarafından giyilmiştir.²⁶ Halife Mansûr döneminde kırk bin dirheme satın alındığı, Abbâsîlerin hazînelerinde saklandığı, Moğol istilasından sonra 'âkıbetinin bilinmediği de rivâyet edilmiştir.²⁷ Günümüzde ise bu bürde-i şerîf İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kutsal Emanetler Bölümünde sergilenmektedir.²⁸

Kâ'b b. Züheyr'in ölüm yeri ve târihi ile alâkalı kaynaklarda ulaşabildiğimiz herhangi bir bilgi yoktur. Mu'âviye'nin bu bürde-i şerîfi Kâ'b b. Züheyr'den satın almasıyla alâkalı

²¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/177.

²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/177.

²³ Vâsik el-Emevî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, 2/381.

²⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, II/513.

²⁵ el-'Askalânî, *el-İsâbe*, 5/444.

²⁶ İbnü'l-Kâni, *Mu'cemu's-Sahâbe*, 2/381.

²⁷ Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/155.

²⁸ Ahmet Savran, “Kâ'b b. Züheyr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7-8.

rivâyetin târih ve tabakât kitaplarında anlatılıyor olması, Kâ'b'ın o tarihlerde hâlâ yaşıyor olduğunu bize gösterir. Ancak Muâviye'nin yirmi yıl gibi uzun bir süre hilâfette kaldığı düşünüldüğünde bu bilgi Kâ'b b. Züheyr'in bu dönemin hangi kısmında nerede vefât ettiği konusuna açıklık getirmemektedir.

Bu bölümü, câhiliyye dönemini edebî bir gözle tahlil eden merhûm şâir ve mütefekkir Sezai Karakoç'un Kâ'b b. Züheyr'e ithâfen söylediği şu sözleriyle tamamlamak bu iki ismi ve o dönemi tanıma ve anlama noktasında ufuk açıcı olacaktır:

İslâm'ın, camdan geçen bir gün ışığı gibi, bütün yanlışlık, kötülük ve çirkinlikleri yıkarak, mutlakın otağı insan yüreğine, abstrenin ve reelin kaynaştığı Peygamber elinden fışkırmış mu'cizelerle yerleşmeğe başladığı, Arabistan'dan doğarak batıya, kuzeye, doğuya, güneye doğru meş'aleler sitesini kura kura yol aldığı ilk günler, Arap şiirinin, edebiyat târihi bakımından dorukta olduğu hâlde, Kur'ân karşısında çırpınmaya başladığı o zarîf vakitlerde, yarısı siyah, yarısı ak bir zamanın ortasında yaşayan bir şâirdi Kâ'b b. Züheyr.²⁹

1.2. KASİDETÜ BÂNET SU'ÂD 'ARAPÇA'

(۱) بَانَتْ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مُتَبَوِّلُ	مُتَيْمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفَدَ مَكْبُولُ
(۲) وَمَا سَعَادُ غَدَاةَ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا	إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولُ
(۳) هَيْفَاءُ مُقْبِلَةً عَجْزَاءُ مُدْبِرَةً	لَا يُشْتَكِي قِصْرَ مِنْهَا وَلَا طُولُ
(۴) بَخْلُو عَوَارِضَ ذِي ظَلَمٍ إِذَا ابْتَسَمَتْ	كَأَنَّهُ مُنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُولُ
(۵) شَجَّتْ بِذِي شَبَمٍ مِنْ مَاءِ مُحْنِيَةٍ	صَافٍ بِأَبْطَحِ أَضْحَى وَهُوَ مَشْمُولُ
(۶) تَنْفِي الرِّيَّاحِ الْقَدَى عَنْهُ وَأَفْرَطُهُ	مِنْ صَوْبِ غَادِيَةٍ بِيضٍ بَعَالِيلُ
(۷) قِيَالَهَا حُلَّةً لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ	بِوَعْدِهَا أَوْ لَوْ أَنَّ النَّصْحَ مَقْبُولُ
(۸) لَكِنَّهَا حُلَّةً قَدْ سَيْطَ مِنْ دَمِهَا	فَجَعِ وَوْلِعَ وَإِخْلَافَ وَتَبْدِيلُ
(۹) فَمَا تَدُومُ عَلَى حَالٍ تَكُونُ بِهَا	كَمَا تَلَوْنُ فِي أَثْوَابِهَا الْعُؤْلُ
(۱۰) وَمَا تَمَسَّكَ بِالْعَهْدِ الَّذِي زَعَمْتَ	إِلَّا كَمَا يُمَسِّكُ الْمَاءُ الْغَرَابِيلُ
(۱۱) فَلَا يَعْرِضُكَ مَا مَنَنْتَ وَمَا وَعَدْتَ	إِنَّ الْأَمَانِيَّ وَالْأَخْلَامَ تَضْلِيلُ

²⁹ Sezai Karakoç, *İslâm'ın Şiir Anıtlarından*, (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2000), 11.

- (١٢) كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُزُوبٍ لَهَا مَثَلًا وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ
- (١٣) أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَذُو مَوَدَّتُهَا وَمَا إِحَالُ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ
- (١٤) أَمْسَتْ سَعَادُ بِأَرْضٍ لَا يُبْلَغُهَا إِلَّا الْعِتَاقُ النَّحِيَّاتُ الْمَرَاسِيلُ
- (١٥) وَلَنْ يُبْلَغَهَا إِلَّا عُدَافِرَةٌ لَهَا عَلَى الْأَيْنِ إِرْقَالُ وَتَبْعِيلُ
- (١٦) مِنْ كُلِّ نَصَاحَةِ الدَّفْرِى إِذَا عَرِقَتْ عَرْضَتْهَا طَامِسُ الْأَعْلَامِ مَجْهُولُ
- (١٧) تَرْمِي الْعُيُوبَ بَعِيْنِي مُفْرِدٍ هَقٍ إِذَا تَوَقَّذْتَ الْحِرَانُ وَالْمِيلُ
- (١٨) ضَحْمٌ مُقْلَدُهَا فَعَمٌ مُقَيَّدُهَا فِي خَلْقِهَا عَنْ بَنَاتِ الْفَحْلِ تَفْضِيلُ
- (١٩) غَلْبَاءُ وَجَنَاءُ عُلُوكُمْ مُدَكَّرَةٌ فِي دَقِّهَا سَعَةٌ قُدَامُهَا مِيلُ
- (٢٠) وَجَلَدُهَا مِنْ أُطُومٍ مَا يُؤَيِّسُهُ طَلَحُ بِضَاحِيَةِ الْمَتْنَيْنِ مَهْزُولُ
- (٢١) حَزَفُ أَحْوَهَا أَبُوهَا مِنْ مُهَجَّنَةٍ وَعَمُّهَا خَالُهَا قَوْدَاءُ شِمْلِيلُ
- (٢٢) يَمْشِي الْفَرَادُ عَلَيْهَا ثُمَّ يَزْلُقُهُ مِنْهَا لَبَانٌ وَأَقْرَابُ زَهَالِيلُ
- (٢٣) عَيْرَانَةٌ قُذِفَتْ بِالنَّحْضِ عَنْ عُرْضٍ مِرْفَقُهَا عَنْ بَنَاتِ الزَّوْرِ مُفْتُولُ
- (٢٤) كَأَنَّمَا فَاتَ عَيْنَيْهَا وَمَذْبَحُهَا مِنْ حَطْمِهَا وَمِنْ اللَّحْيَيْنِ بِرْطِيلُ
- (٢٥) تَمُرٌ مِثْلُ عَسِيبِ النَّحْلِ ذَا حُصْلٍ فِي غَارِزٍ لَمْ تَحْوَنُ الْأَحَالِيلُ
- (٢٦) قَنَوَاءُ فِي حُرَّتَيْهَا لِلْبَصِيرِ بِهَا عِتْقٌ مُبِينٌ وَفِي الْحَدَّيْنِ تَسْهِيلُ
- (٢٧) تَخْدِي عَلَى يَسْرَاتٍ وَهِيَ لَاحِقَةٌ ذَوَابِلُ مَسْهُنُ الْأَرْضِ تَحْلِيلُ
- (٢٨) سَمَرُ الْعُجَايَاتِ يَتَزَكَّى الْخُصَى زَيْمًا لَمْ يَقِهَنَّ رُءُوسَ الْأُكْمِ تَنْعِيلُ
- (٢٩) كَأَنَّ أَوْبَ ذِرَاعَيْهَا وَقَدْ عَرِقَتْ وَقَدْ تَلَفَعَ بِالْقُورِ الْعَسَاقِيلُ
- (٣٠) يَوْمًا يَظَلُّ بِهِ الْحِرْبَاءُ مُصْطَخِدًا كَانَ ضَاحِيَهُ بِالشَّمْسِ مَمْلُوءُ
- (٣١) وَقَالَ لِلْقَوْمِ حَادِيهِمْ وَقَدْ جَنَلَتْ وَرَقُ الْجَنَادِبِ يَرْكُضْنَ الْخَصَا قِيلُوا

- (٣٢) شَدَّ النَّهَارِ ذِرَاعًا عَيَّطِلَ نَصَفٍ
- (٣٣) نَوَاحِي رِخْوَةِ الصَّبْعَيْنِ لَيْسَ لَهَا
- (٣٤) تَفْرَى اللَّبَانَ بِكَفِّهَا وَمِدْرَعُهَا
- (٣٥) تَسْعَى الْعَوَاةُ جَنَابَيْهَا وَقَوَّهُمْ
- (٣٦) وَقَالَ كُلُّ صَدِيقٍ كُنْتُ أَمْلُهُ
- (٣٧) فَقُلْتُ خَلُّوا سَبِيلِي لَا أَبَا لَكُمْ
- (٣٨) كُلُّ ابْنِ أُتْنَى وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ
- (٣٩) نُبِّتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
- (٤٠) مَهْلًا هَذَاكَ الَّذِي أَعْطَاكَ نَافِلَةً
- (٤١) لَا تَأْخُذَنِي بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
- (٤٢) لَقَدْ أَقُومُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ
- (٤٣) لَظَلَّ يَرْعُدُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
- (٤٤) حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي مَا أَنَا زِعُّهُ
- (٤٥) فَلَهُوَ أَخَوْفُ عِنْدِي إِذْ أَكَلِمُهُ
- (٤٦) مِنْ ضَيْعَمٍ بِضَرَاءِ الْأَرْضِ مُحْدَرُهُ
- (٤٧) يَغْدُو فَيُلْحِمُ ضِرْعَامَيْنِ عَيْشُهُمَا
- (٤٨) إِذَا يُسَاوِرُ قِرْنًا لَا يَحِلُّ لَهُ
- (٤٩) مِنْهُ تَظَلُّ سِبَاعُ الْجَوِّ نَافِرَةً
- (٥٠) وَلَا يَزَالُ بِوَادِيهِ أَخُو ثِقَةٍ
- (٥١) إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ
- قَامَتْ فَجَاوَبَهَا تُكَدُّ مَثَاكِيلُ
- لَمَّا نَعَى بِكُرْهَا النَّاعُونَ مَعْفُولُ
- مُشَفَّقٌ عَنْ تَرَاقِيهَا رَعَائِيلُ
- إِنَّكَ يَا بَنَ أَبِي سُلَمَى لَمَقْتُولُ
- لَا أَهْيَنُكَ إِلَيَّ عَنْكَ مَشْعُولُ
- فَكُلُّ مَا قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَفْعُولُ
- يَوْمًا عَلَى آلَةٍ حَدْبَاءَ مُحْمُولُ
- وَالْعُقُوفُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ
- الْقُرْآنُ فِيهَا مَوَاعِيظُ وَتَفْصِيلُ
- أُذِنَبَ وَلَوْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلِ
- أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ
- مِنْ الرَّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَنْوِيلُ
- فِي كَفِّ ذِي نَقِمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ
- وَقِيلَ إِنَّكَ مَنْسُوبٌ وَمَسْئُولُ
- فِي بَطْنِ عَثَرٍ غَيْلٌ دُونَهُ غَيْلُ
- لَحْمٌ مِنَ النَّاسِ مَعْفُورٌ حَرَادِيلُ
- أَنْ يَتْرَكَ الْقِرْنَ إِلَّا وَهُوَ مَقْلُولُ
- وَلَا تَمَشَّى بِوَادِيهِ الْأَرَاخِيلُ
- مُضَرَّجُ الْبَرِّ وَالْدُّرْسَانِ مَأْكُولُ
- مُهَنَّدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُولُ

- (٥٢) فِي عُصْبَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ قَاتِلُهُمْ
يَبْطِنُ مَكَّةَ لَمَّا أَسْلَمُوا زُولُوا
- (٥٣) زَالُوا فَمَا زَالَ أَنْكَاسٌ وَلَا كُشْفٌ
عِنْدَ اللَّقَاءِ وَلَا مِيلٌ مَعَارِيزُ
- (٥٤) شُمُّ الْعَرَانِينَ أَبْطَالُ لَبُوسُهُمْ
مِنْ نَسَجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا سَرَايِلُ
- (٥٥) بَيْضٌ سَوَابِغُ قَدْ شُكَّتْ لَهَا حَلَقُ
كَأَنَّهَا حَلَقُ الْقَفْعَاءِ مَجْدُولُ
- (٥٦) لَيْسُوا مَفَارِيحَ إِنْ نَأَلَتْ رِمَاحُهُمْ
قَوْمًا وَلَيْسُوا مَجَازِيْعًا إِذَا نِيلُوا
- (٥٧) يَمْشُونَ مَشْيَ الْجَمَالِ الزُّهْرِ يَعْصِمُهُمْ
ضَرْبُ إِذَا عَرَدَ السُّودُ التَّنَائِيلُ
- (٥٨) لَا يَقَعُ الطَّعْنُ إِلَّا فِي نُحُورِهِمْ
وَمَا لَهُمْ عَنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ تَهْلِيلُ

Farklı rivâyetlere göre kasîdenin, beyit sayısı ve sıralaması kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Bazı kaynaklarda içerikte dahi farklılıklar vardır.³⁰ Burada kasîdenin tamamı verilirken anlam bütünlüğü sağlayabilmek adına, kasîdenin beyit sıralamasını ve içeriğini koruyarak, üzerinde çalıştığımız Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin eseri dikkate alınmıştır ve şerhteki hâliyle buraya aktarılmıştır.

1.3. KASÎDETÜ BÂNET SU'ÂD İNCELEMESİ

“*Kasîdetü Bânet Su'âd*”, “*Kasîdetü'l-Bürde*”, veya beyitlerin sonu “lâm” harfiyle bittiği için “*Kasîde-i Lâmiyye*” olarak bilenen, meşhûr câhiliyye dönemi şâiri Kâ'b b. Zühayr'ın kendini affettirmek için yazdığı ve Peygamber'in huzurunda okuduktan sonra hem affa nâil olduğu, hem de Peygamber'in övgüsünü aldığı şiiridir. Bu şiir 58 (veya 59) beyitten oluşmakta ve şekilsel olarak câhiliyye dönemini çok iyi yansıtmaktadır.

Câhiliyye dönemi şiirleri genel hatlarıyla değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır:

- Câhiliyye döneminde şiir dilin yapısına derinden bağlıdır.
- Şiir, ritmine uygun ve nağmeli olarak, duyulabilecek kadar yüksek sesle okunmalıdır.
- Büyük şâirlerin remizleri gözden kaçmamalıdır.
- Şiir câhiliyye döneminin mitolojisidir.

³⁰ Su'ûd b. Abdillâh el-Fenîsân, *Tevsiku Kasîdeti Bânet Su'âd fî'l-Metni ve'l-İsnâd* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 69-70.

- Şiirlerin içeriğindeki destanları fark etmek gerekir.
- İnsan ile çöl tabiatı arasındaki metafizik çatışmayı fark etmek gerekir.
- Cömertlik, mertlik, medih ve iftîhârdaki mübâlağa fark edilmelidir.
- Şâirin zamanla olan mücâdelesini, coşkunun zamana karşı bilinçsiz bir pekiştirme olduğunu görmek gerekir.
- Mübâlağa, ciddî acıların ve yeni çilelerin söylemidir, yani belâğatin ta kendisidir.
- Yiğitlik, insanın yiğitliğinin yıkılıp yok olması sonucunu ortaya çıkaran sebeptir.³¹

Kasîdetü Bânet Su'âd, konusu bakımından değerlendirildiğinde klasik Arap şiirlerindeki gibi üç bölüme ayrılabilir. Bunlar nesib (gazel), tasvîr ve medih bölümleridir.³² Nesib bölümü on üç beyitten, tasvîr bölümü yirmi bir beyitten, medih bölümü ise yirmi dört beyitten oluşmaktadır.

Muhadram şâirlerden olan Kâ'b b. Züheyr'in, kasîdesini yazdığında, henüz Müslüman olduğu düşünülürse Kasîdetü Bânet Su'âd'ı Câhiliyye döneminin klasik üslûbu ile yazmış olması gâyet normal bir durumdur diyebiliriz. Şiire, sevgiliye olan özlemi anlatan bir gazel ile başlamıştır. Bu bölümde Kâ'b kendisinden çok uzakta olan Su'âd'a olan aşkının yakıcılığını ve ayrılığın onu artık mecalsiz bıraktığını anlatıyor. O onun tutsağıdır ve kendisini zincirlerinden kurtarmanın bir yolunu bulamamaktadır. Su'âd, bazı rivâyetlerde de belirtildiği gibi sevgili veya eşten başkası değildir. Şiirin bu kısmı on üçüncü mısra da bitiyor.³³

Burada dikkat çeken husus Kâ'b b. Züheyr'in bu bölümde yaptığı şehvî tasvîrlerin mescitte ve sabah namazının hemen ardından olmasına rağmen Peygamber'in ona müdâhale etmemesi ve onu şiiri okumaktan men etmemesidir. Üstelik onu affetmiştir. Bu İslâm ilkelerinin affediciliğine ve hoşgörüsüne dair ufuk açıcı bir örnektir. Kâ'b bu gazeli okurken aslında kendisi için değildi, aksine sonraki bölümlerde Allâh'ın dînine olan hayranlığını anlatmaya ve Resûl'ünü methetmeye bir girizgâh yapıyordu. Kâ'b, Su'âd'ın imajını sunarken dinleyicilere çok hareketli ve hayâlî bir karakterden bahsediyor, güzelliği ve vücudunun simetrik olmasını aşkına gerekçe olarak gösteriyor diyebiliriz. Aynı zamanda onunla buluşma arzusunu da gerçekleştirmeyi umuyor. Peki, öyleyse kimdir bu Su'âd? İçindeki duyguları harekete geçiren şey Resûl'e biat etmek, İslâm ve şehâdet ya da yeni dîne girmenin mutluluğu

³¹ 'Afif Abdurrahman, *el-Edebü'l-Câhili fî Eseri'd-Dârisin Kadîmen ve Hadîsen*, (Dârü'l-Fikr li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1987), 168.

³² Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566-568.

³³ Hasan Hüseyin, *Selâsiyyeti'l-Bürde Bürdeti'r-Resûl*, (Doha: Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, h.1400), 24.

mudur? Şiirin başlangıcına ve Kâ'b'ın içinde bulunduğu psikolojik duruma dikkatlice bakarsak Su'âd'ın İslâmî da'vetten başka bir şey olmadığını anlarız; zîrâ kardeşinin da'vet mektubu sonrasında aradığını Resûl'ün gölgesinde bulmuştu.³⁴

Şiirin ikinci bölümünde Kâ'b, İslâm öncesi şiirin amaçlarından birini sunmaktadır. Deve veya at, kesinlikle bir bineğin tasvîri yapılır ve bu tasvîri yapmak kapsamlı şiirlerin çoğunda değişmez bir amaçtır. Kâ'b burada sevdiğine ulaşmanın aracı olan devesini anlatmak için mantıklı bir girişle söze başlıyor. Deveyi Su'âd'ın bulunduğu uzak diyârlara kendini ulaştırabilecek bir araç olarak tanımlıyor. Kendisi de sürekli develerle iç içe yaşadığından develerin tabiatını ve özelliklerini çok iyi biliyor, devesini de buna göre tasvîr ediyor. Kâ'b bu deve tasvîrinde içinde yaşadığı Arap çevrelerinin yaşam sözlüğündeki kelimelere i'tibâr etmiş, Fars ve Roma gibi komşu uygarlıkların kelimelerini ve anlatım özelliklerini tercîh etmemiştir. Bu vasıflar yirmi bir beyit boyunca devam etmektedir.³⁵

Kâ'b'ın bu bölümü diğer bir amaca geçiş yapmak için herhangi bir hazırlık yapmadan ânî bir sonla bitirdiğini görüyoruz. Asıl amacı ortaya çıkıyor ve Allâh Resûlünü övmek ve affına sığınmakta acele ediyor. Bu ânî geçişle, Peygamber ve ashâbının önünde gerçekleşen bu olaya temas etmiş ve dört beyit boyunca dikkatle bu vakıayı te'kîd etmek istemiştir. Ona dün Resûl'ün kan beynine sıçramış vaziyette olduğunu, affının olmadığını, kimseye müsâmaha göstermeyeceğini söyleyenlere hayâtının dönüm noktası olan kasîdesindeki şu beyitle cevap vermiştir:

نُبِّئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي وَالْعَفْوَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ³⁶

“Bana haber gönderdiler; Allâh'ın Peygamber'i sana ağır ceza verecek diye söylediler; ben de O'nun kapısına bağışlanacağımı umarak geldim.”

Kanı kendisine helâl olan Nebî'nin onu affetmesi ve kardeşi Büceyr'e emânet etmesi de bu kötileyici sözlere en güzel cevap olmuştur. Kâ'b diğer üç beyitte insana has hakikatleri şiirinde etkileyici bir biçimde özetliyor. İnsanın yalnızlığı, Allâh'ın her şeye gücünün yeteceği, her insanın bir gün öleceği gibi hikmetli konuları şiirinde etkileyici bir fesâhatle vurguluyor.³⁷

³⁴ Hasan Hüseyin, *Selâsiyyeti'l-Bürde*, 24-25.

³⁵ Hasan Hüseyin, *Selâsiyyeti'l-Bürde*, 25.

³⁶ İbn Hişâm, *Sire*, 2/510.

³⁷ Hasan Hüseyin, *Selâsiyyeti'l-Bürde*, 25-26.

Medih bölümünde şâir, Hz. Muhammed'i övmeye başlıyor.³⁸ Bu beyitlerde hicreti, Müslüman'ların kâfirlerle olan harplerini anlatırken şiirin en güzel beytni söylüyor:

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ مُهَنَّدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُورٌ

“Şüphesiz ki, Resûlullâh, dünyâyı aydınlatan, şerri kesip atmak için çekilmiş Allâh'ın keskin kılıçlarından bir kılıcıdır.”

Kâ'b, burada Resûl'ü “nûr” ve “kılıç” olarak vasfediyor. Ardından Müslüman'ların kâfirlerle mücâdelesinde kuvvet, cesâret ve yiğitlik bakımından üstün olduklarını, kalpleri göğüslerinde olduğu sürece dâima ölümün eşiğinde olduklarını ve bundan asla kaçmadıklarını anlatmaya yöneliyor ve bu şekilde kasîdesini tamamlıyor. Bu şiir şekil olarak tipik bir câhiliye şiiri olsa da içerik olarak Peygamber'in övüldüğü İslâmî bir şiirdir. Kâ'b b. Züheyr'i İslâm şâirleri arasında en üst sıralara taşıyan da yine bu şiiridir.³⁹

Kasîdedeki tüm beyitlerin sonu, lâm [ل] harfi ile bitmektedir. Kasîde, Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin, 27. beytin şerhinde bahsettiği üzere basît bahri ile yazılmıştır.⁴⁰ Bu bahir İslâmiyet'ten önceki şâirlerin en çok kullandığı bahirlerdendir. Peygamber'i övmek için yazılan şiirlerde genellikle bu bahir kullanılmıştır.⁴¹

Kasîdenin Kâ'b b. Züheyr'e âidiyetiyle ilgili çeşitli isnâdlar vardır. Bu isnâdlar târîh ve hadîs kitaplarında zikredilir.⁴²

Kasîdetü Bânet Su'âd üzerine yapılan çalışmaların tespiti ise tek başına araştırılabilecek geniş bir konudur. Hem bahsettiğimiz bu sebepten ötürü hem de araştırmamızın sınırlarını aşması sebebiyle kasîde üzerine yapılan çalışmaları tezimize dâhil etmedik. Bununla birlikte kasîdenin üzerine şerhler, tahmîsler, taştîrler, mu'ârazalar ve tahmîs şerhleri yazılmıştır.⁴³

³⁸ Demirayak, “Kasîdetü'l-Bürde”, 24/566-568.

³⁹ Hasan Hüseyin, *Selâsiyyeti'l-Bürde*, 27-28.

⁴⁰ Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* (İstanbul: Nuru Osmâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuru Osmâniye, 34 Nk 4003/1), 43b-44a.

⁴¹ Nihad Çetin, “Arûz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/429.

⁴² el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Su'âd*, 13; Ayrıca bkz. Mehdi Cengiz, *Muhammed el-Kelevî ve Muhtasarı Şerhi Bânet Su'âd İsimli Eserinin Tahkîki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 24.

⁴³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Abdussamed Yeşiladağ, “Bânet Su'âd Kasîdesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine I”, *Nüşa Dergisi* 1/36 (Ocak 2013), 15-24.

Bu bölümü de yine merhûm şâir ve mütefekkir Sezai Karakaoc'un, Kasîdetü Bânet Su'âd'ın 32. ve 33. beyitlerini belâgat açısından değerlendirdiği şu sözleriyle tamamlamak kasîdenin edebî derinliğini anlama noktasında okuyucuya katkı sunacaktır:

Devenin yürüyüşünde ilk çocuğunun kara haberini alan yaşlı bir annenin çırpınışlarını ve ona bakıp da (kendi yavrularını da hatırlayarak) göğüs döğen öbür annelerin çığlıklarını gören ve bulan beytin çizdiği tablo, bugün bile ne kadar modern. Yepyeni ve taptaze. Bir beyitte öyle tablolar çiziliyor ki, orda iç içe tablolar saklı. Bir annenin, hem de çocuğu ölmüş bir annenin, hem de ilk çocuğu ölmüş bir annenin, hem de yaşlı olduğu ilk günlerdeki hâlini, hem de yalnız bu annenin değil, ona bakıp ağlayan ve birlikte yas tutan kadınların, hem de rasgele kadınların değil de, çocuk kaybetmiş kadınların hâlini, bu tek kadınla bu kadınlar korosunun birlikte kurduğu kompozisyonu, bir devenin çırpınışlı yürüyüşünde görmenin şâirlik kudreti!⁴⁴

⁴⁴ Sezai Karakoç, *İslâm'ın Şiir Anıtlarından*, byy, 2000, s. 12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

2. PEMBEZÂDE AHMED b. OSMÂN EFENDİ

2.1. HAYATI

Pembezade'nin *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* isimli üzerinde çalıştığımız bu eserinde veya tespit edilen diğer eserlerinde hayatıyla alâkalı bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yaptığımız tercüme çalışmanın giriş bölümünün sonunda müellifin etmiş olduğu bir dua neticesinde hayatına ilişkin bir bilgiye rastlanabilmektedir. Bu dua şu şekildedir:

*“O en ‘azametli sultân ve en ulu hâkân, sultânoğlu sultân, Sultân Ebu'l-Gâzî Ahmed b. Muhammed Hân, beldeleri muhâfaza etmekte, kullarına yardım etmektedir; tâ ki Nebî tarafından ve yüce şan ve şeref sâhibi âilesi tarafından çağrılacağı güne değin.”*⁴⁵

Bu duadan anlaşılacağı üzere Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi “Sultân Ebu'l-Gâzî Ahmed b. Muhammed Hân” döneminde hayattadır.

Bu noktada dikkat çeken birinci husus eserin Arapça te'lîf edilmesinden dolayı “Mehmed” isminin “Muhammed” olarak zikredilmesidir; zîrâ Osmânî padişahları arasında ismi “Muhammed” olan bir padişah yoktur. Asıl dikkate değer ikinci husus ise Osmânî sultânları içerisinde “Ahmed b. Mehmed” künyesiyle iki sultân bulunmaktadır. Bunlar İstanbul'daki meşhûr Sultân Ahmed Câmîî'ni yaptıran Sultan I. Ahmed (ö. 1025/1617) ve diğeri de meşhûr Lâle Devri padişahı olan Sultân III. Ahmed'dir (ö. 1142/1730). İki Osmânî padişahı arasında bir asır gibi büyük bir zaman diliminin olması aslında Pembezâde'nin yaşadığı dönemin tespiti için bize akıl yürütme olanağı vermiştir. İlk olarak eserin üzerindeki mühürler incelendiğinde sultân III. Osmân'ın (ö. 1170/1757) mührü göze çarpmaktadır.⁴⁶ Yaptığımız araştırmada diğer mührün ise tefîş mührü olduğu ve İbrâhîm Hanîf Efendi'ye (ö. 1156/1744) ait olduğu tespit edilmiştir.⁴⁷ Bu bilgiler doğrultusunda târihlerin yakın olması veçhiyle Pembezâde Ahmed Efendi'nin Sultân III. Ahmed döneminde yani 1703-1730 (h. 1114-1142) tarihleri arasında hayatta olduğuna tarafımızca kanaat edilmiştir.⁴⁸ Her ne kadar bu sonuca ulaşmış olsak da ne yazık ki elimizde bu kanaatimizi doğrulayacak herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ayrıca ihtimâl dâhilinde daraltılmış olarak mezkûr târihler taranabilir ancak bunun kesin bir sonuç doğuramayabileceği, çalışmanın insicâmını bozacağı, külfetli ve

⁴⁵ Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* (İstanbul: Nuru Osmâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuru Osmâniye, 34 Nk 4003/1), 7b.

⁴⁶ <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0056> 01.06.24.

⁴⁷ <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0032> 01.06.24.

⁴⁸ <https://ttk.gov.tr/Osmânli-padisahlari/> 01.06.24.

mâliyetli olacağı düşünölüp iş ehline bırakılmıştır. Lüzûmu dâhilinde târihçiler bu araştırmayı yapacak ve bizleri bu konuda aydınlatacaktır.

Pembezâde Ahmed b. Osmân el-Erzeni'r-Rûmî ismine eklenen Erzen⁴⁹ nisbeti ve müellifin ismini ifâde ederken bu nisbeyi kullanmasından onun Erzurumlu olduğu anlaşılmaktadır. Pembezâde'nin kendisiyle alâkalı verdiği en net bilgi de bundan ibarettir.⁵⁰

Bunun hâricinde ileri düzeyde Arapça ve Farsça bildiği te'lîf ettiği eserlerden anlaşılmaktadır. Ancak hocaları, öğrencileri, nerede ilim tahsîl ettiği ve ne zaman vefât ettiği gibi husûslarda detaylı herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.2. ESERLERİ

Yapılan katalog taramasında Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin üç eseri tespit edilmiştir. Bu eserler ile ilgili genel bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd

Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* isimli eseri, İstanbul, NuruOsmâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuru Osmâniye Koleksiyonu, 34 Nk 4003/1 numarada bulunmaktadır.

Bu eser Kâ'b b. Züheyr'in kendini affettirmek için Peygamber efendimize yazdığı Kasîdetü'l-Bürde adlı şiirin şerhidir. Eserin müellife nisbeti katalog kayıtlarından anlaşılabilir. Ayrıca Bursalı Mehmet Tahir'in Osmânî Müellifleri kitabında yazara atıf yapılmaktadır. Bu eserde Eyüp Sabri Paşa başlığında bu kişinin telif ettiği Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd adlı eserden söz edilmiş ve dip notunda ise bu kasîdeye Pembezâde Ahmed İbn-i Osmân Erzurûmî ile Ahmed Üskadârî isimli iki şahsın şerh yazdığı ve bu şerhlerin NuruOsmâniye kütüphanesinde bulunduğu belirtilmiştir.⁵¹ Bu çalışmada esas alınan eser de Nuru Osmâniye Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Eser nesih yazı ile yazılmıştır. Şiir beyitleri kırmızı, şerh kısımları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Bunun yanında i'lem, mahsûl ve i'râb başlıkları da kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eserdeki tüm varaklar okunaklıdır, tahrîfâta uğrayan herhangi bir bölümü olmadığı gibi sayfaları da tamdır. Eserin sayfaları cetvelsizdir. Her sayfada 15 satır bulunur.

⁴⁹ Erzurum ve çevresinin eski ismidir. Zamanla dönüşerek Erzurum olmuştur. Geniş bilgi için bk. Osmân Gürbüz, "Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Şubat 2016), 135.

⁵⁰ Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* (İstanbul: Nuru Osmâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuru Osmâniye, 34 Nk 4003/1), 2b.

⁵¹ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmânî Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 3/54.

Toplam 78 yapraktan oluşur. Kitap mukavva ciltlidir. Kapağında şemse⁵² ve zencirek⁵³ bulunur.

Üzerine çalışılan eser müellif hattıdır. Bunu yazarın mukaddimeye düştüğü nottan anlamaktayız.⁵⁴ Müellif hattı dışında eserin bir nüshası daha tespit edilmiştir.

2.2.2. Risâle fi'l-'Arûz

Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin, Muğlalı İbrâhim Şâhidî'nin, Mesnevi'nin daha iyi anlamlandırılabilmesi ve başlangıç seviyesinde Farsça öğretimi için yazdığı Tuhfe-i Şâhidî isimli Farsça-Türkçe manzum sözlüğe⁵⁵ yazdığı şerhtir. Bu eser Türkçe yazılmış ve üzerinde çalışılmış olan diğer esedir. Bu eserin nüshâları ve içeriğiyle ilgili daha detaylı bilgi için Muhittin Turan'ın çalışmasına bakılabilir.⁵⁶ Bu makâlenin yazarı da Pembezâde hakkında detaylı bilgiye ulaşamadığını beyan etmiştir.

2.2.3. es-Sevânihü's-Sâlihiyye

'Arûz ölçüleri ve bahriyelerden bahsedilen bu eser tek nüshadır ve mecmuada 11b-26b sayfaları arasındadır.⁵⁷ Kütahya'da Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu 43 Ze 1097/2 kaydıyla yer almaktadır.

⁵² Çeşitli görsel sanatlarda kullanılan ışınlı veya ışınsız güneş biçiminde süsleme motifi. Ayrıntı için bkz: Nebi Bozkurt, "Şemse", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semse> (04.03.2025).

⁵³ Levhaların, yazma kitapların sayfa kenarlarına yapılan, iç içe geçmiş halkalar şeklindeki süsleme. Ayrıntı için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zencirek> (04.03.2025).

⁵⁴ Pembezâde, Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd (Nuru Osmâniye, 34 Nk 4003/1), 2b.

⁵⁵ Mustafa Çıran, "İbrâhîm Şâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273-274.

⁵⁶ Muhittin Turan, "Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-'Arûz'u", *Turuk Dergisi*, 18/7 (Eylül 2019), 107-152.

⁵⁷ Turan, "Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-'Arûz'u" 111.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TERCÜME, TAHKİK VE ŞERHTE TA‘KÎB EDİLEN YÖNTEMLER İLE ŞERHTE TEMAS EDİLEN KONULAR

3.1. TERCÜMEDE TA‘KÎB EDİLEN YÖNTEM VE ESASLAR

Bu tercüme çalışması Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi’nin, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su‘âd* isimli eserinin giriş bölümü ve 1 – 12. beyitlerini kapsamaktadır. Okur tarafından daha anlaşılır olması adına tercümede izlenen yol ve üslup aşağıda açıklanmıştır.

Müellif, giriş bölümünde temel kaynaklara dayalı olarak Kâ‘b b. Züheyr’in Müslüman oluşunu ve bu süreçte cereyân eden vuku‘âtı detaylıca ele almıştır. Bu bölümde herhangi bir ekleme çıkarma yapılmasına lüzum görülmediğinden müellifin yazdığı gibi tercüme etmeye gayret gösterdik. Giriş bölümünde yer alan şiirler ve beyitlerin tamamı tarafımızca tercüme edilmiştir. Bu tercümeler esnasında gerekli görülen yerlerde dipnot olarak açıklamalar girilmiş esas metne herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. *Kasîdetü Bânet Su‘âd*’ın beyitleri tercüme edilirken, bu konuda uzman isimlerin çalışmalarından yararlanmak daha uygun görülmüştür. Çalışmanın genelinde ihtiyaç duyuldukça şerhe anlam bakımından en yakın olan Osmân Keskioğlu’nun Diyanet Dergisi’nde yayımlanan tercümesi esas alınmıştır.

Pembezâde, bu eseri şerh ederken 1 – 12. beyitlerde bir sözlük çalışması yapmış ve kelimeleri anlam bakımından açıklamıştır. Yine kelimelerin sarf açısından ne türde kelimeler olduğunu zikretmiş, ardından şiirde geçen her kelimeyi i‘râb etmiştir. Devamında beyitte geçen edebî sanatlara değinmiştir. Bazı beyitlerde de beytin ‘arûz bakımından vezni belirtmiştir. Müellifin farklı kaynaklar kullanarak yaptığı bu açıklamalar yeterli görülmüştür. Bu bölüm tercüme edilirken karışıklığa meydan vermemek adına tekrar yeni kaynaklar kullanılarak açıklanmamıştır. Müellifin, Arapçanın temel kaynaklarını kullanmış olması bu durumun temel sebebidir. Bazı yer ve kişi isimleri kafalarda soru işareti bırakmamak adına dipnot olarak açıklanmışsa da esas metne bu noktalarda herhangi bir ekleme yapılmamıştır.

Eserin mukaddime ve şerh bölümlerinde müellifin kırmızı mürekkeple yazdığı tüm beyitler tercüme metninde kalın ve italik olarak verilmiştir. Ayrıca şerh bölümündeki beyitler numaralandırılmıştır. Giriş bölümündeki beyitlere numara verilmesine lüzum görülmemiştir.

Tercüme şekilsel açıdan yazılırken İsnad Atıf Sistemi İkinci Edisyonda bulunan Çeviri Yazı Alfabetine önemli ölçüde riâyet edilmiştir. Beyitlerde geçen ve açıklaması yapılan Arapça kelimeler [köşeli] parantez içerisinde yazılmıştır. Rahat bir şekilde okunabilir olması adına şekilsel sadeliğe de özen gösterilmiştir. Arapça ve Türkçe dillerinde iç içe geçmiş olan bazı kelimeler ve terkipler ise (oval) parantez içerisinde Latin harfleri ile yazılmıştır. Bu

şekliyle hem şerhin bütünlüğünün korunması hem de tercümenin daha okunaklı olması amaçlanmıştır. Yine şerhin bütünlüğünü bozmamak ve metne herhangi bir ekleme yapmamak adına bazı yerlerde cümlelerin daha rahat anlaşılabilmesi için yine (oval) parantez içerisinde kısa açıklamalar verilmiştir.

Tercüme kısmında metne, eserin aslında olmayan ama metnin yapısına uygun şekilde paragraflar eklenmiştir. Paragraflarda konuların başlangıç ve bitiş noktaları esas alınmıştır. Böylece tercümenin daha anlaşılır bir şekilde incelenmesine olanak sağlanmıştır.

Metnin tercümesine şerhin aslında olmayan yeni başlıklar eklenmemiş müellifin kırmızı mürekkeple yazarak kendi koyduğu Mahsûl [محصول], İ'râb [إعراب] ve İ'lem [اعلم] başlıkları kullanılmıştır. İ'lem ve Mahsûl kelimeleri yerine Türkçede yakın manalı olabilecek Bilgi ve Özet kelimeleri tercîh edilmiştir. Müellifin yine kırmızı mürekkeple yazdığı Şiir [شعر] ve Ba'd [بعد] kelimeleri başlık olarak değil vurgu olarak kullanıldığı anlaşıldığından bu kısımlar tercümenin normal seyrine göre düzenlenmiştir.

Eserdeki hâşiyeler tercüme edilirken asıl metinle karışmaması adına ilgili yere numara koyularak, italik şekilde dipnotta verilmiş, dipnotun başına ise hâşiye yazılarak belirtilmiştir. Düz yazı ile yazılan tüm dipnotlar ise bize aittir.

Metin içeriğinde yer alan âyet, hadîs ve şiirler tercüme edilerek bulunduğu konuma yazılmış kesinlikle metinden çıkarılmamıştır. Âyetler öznel olarak yeniden tercüme edilmemiş Diyanet İşleri Başkanlığının meali kullanılmıştır. Şiirler tercüme edilirken yazarın, söyleyenini belirtmediği beyitlerin de aynı şekilde kaynağı bulunarak dipnotta verilmiştir.

Metnin daha anlaşılır olması adına, müellifin alıntı yaptığı ve görüşlerinden yararlandığı âlimlerle ilgili biyografik bilgiler tercüme bölümünün dipnotlarında verilmiştir. Aynı bilgiler Arapçaya çevrilerek tahkîk kısmına da eklenmiştir.

Eserde az sayıdaki Farsça kelime, sözlüklerden yararlanarak tercüme edilmiştir. Bu kelimeler olabildiğince Farsça yazı alfabesine uygun yazılmaya çalışılmıştır.

Müellif, Peygamber için salavât, sahâbeler ve âlimler için Allâh ondan razı olsun gibi ifâdeleri kısaltma yapmadan ve sürekli sûrette tekrar ettiği için tercüme metninde bu ifâdeler kısaltılarak parantez içerisinde (sav) ve (ra) olarak verilmiştir. Müellifin bu ifâdeleri kullanmadığı bölümlerde ise herhangi bir ekleme yapılmadan geçilmiştir. Bunun hâricinde müellifin iki, üç virgülle bitirdiği cümleler üç noktayla bitirilmiş ancak güncel dil kuralları gereğince ve anlam karışıklığına sebebiyet vermemek adına satır başı yapılmadan devam edilmiştir.

3.2. TAHKİKTE TA‘KİB EDİLEN YÖNTEM VE ESASLAR

Tahkîk kelimesi Arapça [حَقَّ] kökünden türemiş tef'îl bâbının masdarıdır. Ma'nâ olarak da Türkçe'ye olduğu gibi geçmiş olmakla birlikte ilmî sâhadaki geniş yelpazede ıstılâhî olarak çeşitli anlamlar yüklenerek kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Bütün bu ıstılâhî kullanım alanları kelimenin özündeki ma'nâya dayandırılmıştır. Kelime kökü itibariyle hak olmak, doğrulamak, ispat etmek, durumu gerçek hâline getirmek, kesinleştirmek anlamlarına gelmektedir. Tahkîk kelimesi ise hem kökeni i'tibâriyle hem de dilimizdeki güncel kullanımıyla soruşturma, tarama, inceleme, eleştirme, bir nesnenin hakîkatini beyân etme, aslını arama, hakîkati arama anlamlarına gelmektedir.⁵⁸

Istılâhî ma'nâda ele alınırsa da İslâm medeniyetinde üretilen ilmî ve fikrî eserlerin aktarımı sırasında metinlerde meydana gelen çeşitli deformasyonların giderilmesini ve son kullanıcıya aslına uygun, güvenilir metinlerin sunulmasını te'mîn eden faaliyete tahkîk, tenkîdli neşir veya edisyon kritik denilmektedir. Klasik bir eserin doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi için öncelikle müellifin kaleminden çıkan hâline en yakın, en otantik formun elde edilmesi gerekir. Bu sorumluluğu üstlenen disiplin de tahkîk ya da diğer adıyla tenkîdli neşirdir. Tahkîk yapan kişiyi ifâde eden muhakkik kelimesi ise bu disiplin çerçevesinde eserlerin asıllarını yahut asıllarına en yakın formlarını elde etmeye çalışan araştırmacılarıdır.⁵⁹

Tahkîk bölümünde İSAM Tahkikli Neşir Esaslarına dayalı olarak okuyucunun daha rahat anlayabilmesi adına ta'kîb edilen yöntemler şu şekildedir:

Tahkikli metne, eserin aslında olmayan ama metnin yapısını bozmayacak şekilde, paragraflar eklenmiştir. Bu eklemeler konu başlangıç ve bitişlerine uygun olarak yapılmıştır.

Tahkikli metne asıl metinde olanın dışında herhangi bir başlık eklenmemiş, eserdeki Mahsûl, İ'râb ve İ'lem başlıkları kullanılmıştır.

Asıl metinde klasik Arap kitâbetinde olduğu gibi harekeleme bulunmamaktadır. Ancak biz metinde şeddeli olan yerlere şedde koyduk. Okuyucuların eseri rahatça okuyup eserden istifâde edebilmeleri için kelimelerin son harflerinin harekelerini verdik. Özellikle anlam karışıklığına sebebiyet verecek kelimeleri bazen tümüyle harekeledik. Sülâsî masdarlar semâ'î olduğu için metinde geçen bu tür masdarlar özellikle harekelenmiştir. Karışıklık olmayacağını

⁵⁸ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar> (26.02.2025)

⁵⁹ <https://www.bulten.isam.org.tr>, (22 Ocak 2025).

düşündüğümüz noktalarda ise asgarî düzeyde harekeleme yapılmıştır. Metinde geçen garip kelimeler kaynak verilerek dipnotlarda açıklanmıştır.

Müellif bu eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında noktalama işaretlerini günümüzdeki imlâ kuralları ve okuma alışkanlıklarına göre kullanmamıştır. Metnin geneline bakıldığında yok denecek kadar azdır. Bundan dolayı anlam açısından kopukluk olmaması ve tahkikli metnin daha okunaklı olabilmesi adına noktalama işaretleri a‘zamî düzeyde kullanılmasına gayret gösterilmiştir. Karışıklık olmaması adına müellifin terim anlamını açıkladığı kelimeler beyitlerden farklı şekilde “tırnak” içine alınarak gösterilmiştir.

Metinde sayfa kenarlarına yazılan hâşiyeler olduğu gibi dipnot kısmına aktarılmıştır. Dipnot kısmında başında hâşiye yazan ve italik olan açıklamalar eserin kendisinde bulunan açıklamalardır. Bu bölümlere de herhangi bir müdâhalede bulunulmadan olduğu gibi aktarılmasına özen gösterilmiştir. Düz yazı ile yazılan dipnotlar ise bize aittir.

Müellifin eserde başvurduğu âyetler yine müellifin kullanım şekliyle bırakılmıştır. Âyetler çiçekli parantez içerisinde harekeli olarak yazılmış, sûre ismi ve âyet/sûre numaraları köşeli parantez içerisinde metinden iki punto küçük olarak verilmiştir.

Özellikle mukaddime bölümündeki hadîsler de müellifin kullanım şekliyle bırakılmıştır. Kafa karışıklığına sebebiyet vermeme adına metin içerisinde müellifin açıklamalarına herhangi bir ekleme yapılmamıştır. Bu hadîslerle alâkalı müellifin açıklamaları yeterli bulunmuş, gerekli görüldüğünde dipnot kısmında açıklamalar yapılmıştır.

Eserin mukaddimesindeki kırmızı mürekkeple yazılan şiir ve beyitler karışıklığa sebebiyet vermeme adına numaralandırılmamıştır. Şerh bölümündeki yine kırmızı mürekkeple yazılan kasîdenin beyitleri ise mukaddimedekilerden farklı olarak kalın ve köşeli parantez içerisinde numaralı olarak verilmiştir. Kasîdenin kendi sıralamasına da uygun olarak ilk beyit bir numara ile başlayıp diğer beyitler de bunu ta‘kîben çalışmanın sonuna kadar devam etmiştir.

Müellifin bu eseri yazdığı dönemde eski imlâ kurallarına göre yazdığı tespit edilmiş ve güncel Arapçaya uyarlanmıştır. Bu uyarlama konusunda karışıklık olmaması adına metin içerisinde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunun sebebi neredeyse her satırda karşımıza çıkmasıdır. Bunun eserdeki en yaygın örneğini ise noktalama işaretlerinde görebiliriz. Hem metin içerisinde hem de harflerin aslında olan noktalamalar müellif tarafından çokça terk edilmiştir. Bunun hâricinde eserde karşılaşılan bazı kelime örnekleri de eski hâli italik ve yeni hâli düz yazı olarak şu şekildedir:

Metinde tespit edilen müellifin kullandığı kısaltmalar ilk geçtiği yerde köşeli parantez içerisinde açıklanmış, sonra geçtiği yerlerde ise müellifin yazdığı şekliyle bırakılmıştır.

Metinde karşılaşılan Farsça kelimeler aslına uygun yazılarak anlamları dipnotta açıklanmıştır.

Müellifin yararlandığı eserler ve âlimlerle ilgili bilgiler metinde geçtiği yerlerde dipnot verilerek açıklanmıştır. Türkçe kısımda müellifin bahsettiği alimler başlığı altında listelenmiştir.

3.3. ŞERHTE TA‘KÎB EDİLEN YÖNTEM VE ÜSLÛB

Pembezâde'nin bu eseri incelendiğinde temel olarak iki bölümle karşılaşılmaktadır. Birinci bölüm olan mukaddimede müellif daha anlaşılması güç bir üslûb ile kullanıldığı görülmüştür. Bunun sebebi müellifin mukaddimede daha özgün ve edebî bir üslûb kullanımından kaynaklanmaktadır. Müellifin ana dilinin Arapça olmaması da yaygın olarak karşılaşılan ve eserin anlaşılmasını zorlaştıran diğer bir problemidir. Ancak eser çalışılırken müellifin üslûbuna âşinâ oldukça bu problem kendiliğinden çözülmüştür.

Eserin ikinci bölümü olan şerh kısmında ise müellif daha sâde ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şerh bölümünde müellifin özgün üslûbundan ziyâde klasik Arapça eserlerdeki gibi resmî bir dil kullanılmıştır. Mahsûl başlığı altındaki açıklamalarında ise müellifin alışılmış üslûbu kısa birkaç cümleyle karşımıza çıkmaktadır. Müellif şerh bölümünde beyit esaslı olarak öncelikle her kelimenin sözlük anlamını vermiş, burada kullandığı temel kaynaklara da değinmiş ve ardından i'râb başlığı altında kelimelerin dil kurallarına göre tahlillerini yapmıştır. Son olarak da biraz önce belirttiğimiz gibi mahsûl başlığı altında kısa bir değerlendirme yaparak beyitleri anlam bakımından özetlemiştir. Müellif az da olsa bazı belâgat konularına değinmeyi de ihmâl etmemiştir.

3.4. ŞERHTE TEMÂS EDİLEN SARF KONULARI

Eserin daha iyi anlaşılabilmesi adına şerhte temâs edilen sarf konularını, yapılan açıklamaları örnekleriyle bir başlık altında birleştirmek faydalı olacaktır.

Birinci beyitte [بان، يبين، بينا، وبينونة] fiilinin mâzî, müzârî ve masdar halleri şeklinde verilmiştir. Müellif gerekli gördüğü hallerde fiillerin zaman bakımından durumlarını

açıklamıştır. Yine aynı beyitte [لَمْ يُفَدَ] ifâdesinin müzârî ve meçhûl olduğunu belirtmiştir. Ayrıca [متبول] kelimesinin [تبل] kökünden türediğine ism-i mef'ûl olduğuna da değinilmiştir. [متيم] kelimesinin de [تيمه الحب] ifâdesindeki kullanımının ism-i mef'ûl olduğuna değinilmiştir. [مكبول] kelimesi [الكبل] kökünden geldiğine değinilmiştir. Bu ifâdenin farklı rivâyetlerde [المخبول] şeklinde olduğunu ve köken itibariyle [اختبله, خبله, خبله] ifâdelerine dayandığı belirtilmiştir.

İkinci beyitte [غداة] kelimesinin aslının [عَدَوَة] şeklinde olduğunu buradaki bazı şartların oluşmasından dolayı [واو] harfinin [ألف] harfine dönüştüğünü ve çoğulunun [العَدَوَات] şeklinde olduğunu belirtmiştir. Müellif lüzûm gördüğü takdirde kelimelerin tekil veya çoğul hallerini de açıklamıştır. Aynı beyitte [الغنة] kelimesine değinmiş ve müennesinin [غناء], çoğulunun da [عُنَّ] şeklinde olduğunu belirtmiş, ayrıca buna [أحمر, وحمراء, وحمُر] ifâdelerini benzer örnek olarak göstermiştir. Yine aynı beyitte geçen [مكحول] ifâdesinin de [الكُحْل] kökünden geldiğine ve ism-i mef'ûl olduğuna değinilmiştir.

Üçüncü beyitte [هيفاء] ifâdesinin “Hamrâ” kelimesiyle aynı vezinde olduğu belirtilmiştir. Kullanım çeşitliliğine de [امرأة هيفاء, وقوم هيف, قوس هيفاء] örnekleriyle değinilmiştir. [بيضاء] ifâdesinin masdarının [الضُّمْر] olduğuna da ayrıca değinilmiştir. [بيضاء] ifâdesinin [أبيض] kelimesinin müennes hâli olduğuna ve [البياض] kelimesinin buradan geldiği de bu beytin muhtevâsında zikredilen konulardandır. Ek olarak da [مقبلة] ifâdesi [الإقبال] kelimesinin ism-i fâ'ilidir diye belirtilmiştir. [قَصْر] kelimesin [عَنْبٍ] vezninden olduğunu söylemiş ve çokça duyulan kelimeleri, az bilinen kelimelerin okunuşunu daha iyi ifâde edebilmek adına sık sık vezin olarak kullanmıştır. Yine aynı beyitte [عَجْزَاء] ifâdesinin

noktasız [العين] harfinin fethası ve noktalı [الجيم] harfinin sükûnuyla Hamrâu bâbı üzere söylendiğini belirtmiştir. Burada da müellifin kıraat, telâffuz ve kitâbet noktasında sıkça başvurduğu bir yöntem olarak bir kelimeyi harf harf, noktalama, harekeleme ve okunuşunun nasıl ocağını bilinen bir örnekten yola çıkarak açıklama metodunu teşhîs etmekteyiz. [مُدْبِرَة] ifâdesinin de [الإِدْبَار] ifâdesinin ism-i fâ'ili olduğuna değinilmiştir. [لَا يُشْتَكِي] ifâdesini de muzârî, meçhûl olduğu ve [اشْتَكَيْتِه] ifâdesinden geldiğine değinilmiştir. [طول] kelimesinin [طَوَّلًا] [يَطْوِل] şeklinde çekimlendiği de değinilen diğer bir konudur.

Dördüncü beyitte [تَجَلَّوْهُ] ifâdesinin muzârî, gâibe olduğuna ve [جَلَّوْتُ الْخَبْر] ibâresindeki kullanımıyla aynı kökten geldiğine değinilmiştir. [عَوَارِض] ifâdesinin cem'î mükesser ve [عَارِض] ifâdesinin çoğulu olduğuna değinilmiştir. Bu ifâdenin [فَوَاعِل] kalıbıyla aynı olduğu ve [الكَاهِل] kelimesinin çoğulunun da [كَوَاهِل] şeklinde olduğu diğer bir örnek olarak verilmiştir. [ابْتَسَمَ وَتَبَسَّمَ] ifâdesinin diğer kalıplarını [بَسَمًا، فَهُوَ بِاسِمٍ] şeklinde açıklamış ve [التَّبَسُّم] bâblarında da aynı manya geldiği belirtilmiştir. Yine bu beyitte [مُنْهَلًا] ifâdesinin ism-i mef'ûl olduğuna ve [أُتْهِلَ] kökünden geldiğine de değinmiştir. Son olarak aynı beyitte [مَعْلُول] ifâdesinin de [عَلَّلَ] kökünden ism-i mef'ûl olduğunu, birinci ve ikinci bâblarda [يَعْلُلُهُ وَيَعْلُلُهُ] şeklinde olduğunu açıklamıştır.

Beşinci beyitte [مُحْنِيَّة] ifâdesinin aslının [مُحْنَوَة] şeklinde olduğuna ve [واو] harfi [ياء] olarak değiştirildiğine, bunun sebebinin ise takdîrin abartılması ve mâ kablinin inkisârı olarak açıklanmıştır. [مُحْمِدَة] ile aynı vezinden olduğuna, çoğul hâlinin [المَحَانِي] şeklinde olduğuna değinilmiş ve kök kullanımına örnek olarak [حَنَوْتُ عَلَيْهِ] ibâresi gösterilmiştir. Aynı beyitte

[الصفاء] kelimesinin muzârîsi [يَصْفُو] ve masdarı [صفاء] şekillerinde olduğu belirtilmiş ve kullanımlarına örnek olarak aşağıdaki ifâdeler zikredilmiştir.

"صَفَا الشَّرَابُ يَصْفُو صفاءً وَصَفَيْتُهُ (أنا) تَصْفِيَةً". وَصَفُوهُ الشَّيْءُ: خَالِصُهُ. وَمُحَمَّدٌ -عَلَيْهِ السَّلَامُ-

صَفُوهُ اللَّهُ مِنْ خَلْقِهِ وَمُصْطَفَاهُ.

Ayrıca [الأبطح والبطح] ifâdesinin çoğulunun [الأبطح] ifâdesinin olduğu da değinilmiştir. Yine bu beyitte [مَشْمُول] ifâdesinin sözlükte [شَمَل], [شَمَل], [شَمَل] ve [شَمَل] olmak üzere beş farklı şekilde verildiğine değinilmiş, kullanımına örnek olarak da [الخمير] ibâresine yer verilmiştir. Yine aynı beyitte [الراح] ifâdesinin semâ'î müennes olduğuna da değinilmiştir.

Altıncı beyitte [نَفَاه] ifâdesinin geçişli ve geçişsiz hâlleri [انتفى ونفى] şeklinde gösterilmiştir. [الرَّيَاح] ifâdesi detaylıca tahlil edilmiştir. Aslının [رَوْح] olduğunu, mâkablinin inkisârı ve sükûn sebebiyle [الواو] harfi [ياء] olarak değiştiğini ve [الرياح] yani rûzgâr kelimesinin çoğulu olduğu, aynı şekilde [أرياح] ifâdesinin de çoğul olduğunu ve [أرواح] üzere binâ edildiğini açıklamıştır. Aynı beyitte [الْقَذَى] ifâdesinin çekimlerinin [قذى، تقذى] şekillerinde olduğuna değinilmiştir ve kullanımına örnek olarak [قَذَاة] ifâdesinin de deyimlerde bulunduğu belirtilmiştir. Yine aynı beyitte [أَفْرَطَه] ifâdesinin kullanımına [غدير مُفْرَط] ibâresi örnek gösterilmiştir. Ayrıca [السَّارِيَة] ifâdesine değinilmiş ve fiil hâlinin [يسري، سري] şeklinde olduğu, masdar hâlininse [السَّرى] şeklinde olduğu belirtilmiştir. Aynı beyitte [بيض] ifâdesinin vezin olarak [فيل] gibi olduğuna, çoğulunun [الأبيض] şeklinde olduğuna, aslının [بُيُض] olduğuna ve onun da vezninin [حُمُر] gibi olduğuna değinilmiştir. Bu beyitte son olarak [يعاليل] ifâdesinin

[يَفَاعِيل] vezninden olduğuna ve çoğulunun [يَعْلُول] olduğuna, ayrıca “Ebâbîl” ifâdesinde olduğu gibi tekilinin olmadığına da değinilmiştir.

Yedinci beyitte müellif [أَكْرَمَ بِهَا] ifâdesini sarf yönüyle genişçe değerlendirmiş ve [أَكْرَمَ] fiilinin [أَفْعَل] bâbı üzere olduğuna, ta‘accüp sîğâsında olduğuna, mezîd fiillerden olduğuna, kural dışı ve istisnâî olduğuna Cevherî’den de referans vererek ve konuyu âyet örnekliğiyle ele alarak değinmiştir. Ayrıca [كَرَّمَ] kökünün beşinci bâbdan sülâsi mücerred mutasarrıf ve tam fazilet kabilinden gayrı menfî, mef‘ûl için gayrı mebnî olduğuna da değinmiştir. Ayrıca [صَدَقَ فِي الْحَدِيثِ] ifâdesinin masdarının [الصَّدَق] olduğunu ifâde etmiştir. Kullanımını [يَصْدُقُ] ibâresiyle örneklendirmiş ve çekimlerinin [يَصْدُقُ صَدَقًا] şeklinde olduğuna değinilmiştir. Yine aynı beyitte [المَوْعُودُ] ifâdesinin ism-i mef‘ûl ya da mef‘ûl vezninden masdar olabileceğine işaret edilmiş ve kullanımının [المَعْسُورُ] ve [المَيْسُورُ] ifâdeleri gibi olduğu belirtilmiştir. Bu beyitte ayrıca [النُّصْحُ] ifâdesinin [نَصَحَ] kökünün masdarı olduğuna [نَصَحَ لَهُ] ve [يَنْصَحُ] ifâdelerinin fethalı okunduğuna, [نَصَحًا] ifâdesinin ise zamme ile okunduğuna [نَصَاحَةً] ve [نَصُوحًا] ifâdelerinin fethalı okunduğuna ve isim olarak [النَّصِيحَةُ] şeklinde okunduğuna değinilmiş ve son olarak da [مَقْبُولُ] ifâdesinin [قَبِلْتُهُ] fiilinin mef‘ûlü olduğu ifâde edilmiştir.

Sekizinci beyitte müellif [سَيِّطَ] ifâdesinin [السَّوْطُ] kökünden geldiğine değinmiştir. [دَمَ] ifâdesini ele almış ve sarf yönünden değerlendirmiştir. Aslının [دَمَوْ] şeklinde olduğunu belirtmiştir. Müellif gerek duyduğu noktalarda kelimelerin aslını, anlamını, çoğul hâlini, hangi bâbtan olduğunu ve buna benzer bilgileri açıklamıştır. Burada da telaffuzunun [دَمِي،] şeklinde olduğuna yani [رَضَى، يَرْضَى] örneğindeki gibi söylendiğine, masdarının ise [يَدْمِي] örneğindeki gibi telaffuz edildiğine değinmiştir. Sîbeveye atıfla aslının [دَمِي] şeklinde

olabileceğine de değinmiştir. [وِطْبَى، وَطْبَاءٌ، وَطْبَى] ifâdelerinin de tıpkı [وِطْبَى، وَطْبَاءٌ، وَطْبَى] örneği gibi söylendiğine değinmiştir. Aynı beyitte [فَجَعَ] ifâdesine de masdarının kullanım şekline [فَجَعَتُهُ المصيبة] ibâresi örnek gösterilerek değinilmiştir. [وُلِعَ] ifâdesinin farklı kullanımlarını ise [وُلِعاً و وَلَعَاناً] şeklinde örneklendirmiştir. [إِخْلَاف] ifâdesinin [أُخْلِفَ] kelimesinin masdarı olduğuna değinilmiştir. [تَبَدَّلَ] ifâdesinin masdar olduğuna da değinilmiş ve [بَدَّلَهُ اللهُ مِنَ الْخَوْفِ أَمْنًا] ibâresiyle de kullanımı örneklendirilmiştir

Dokuzuncu beyitte [الدَّوَام] ifâdesi [نَحْيَ أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ] ibâresindeki kullanımıyla örneklendirilmiştir. [تَلَوَّنَ] ifâdesinin [الَلَوْن] kökünden geldiğine değinilmiş ve [ثَوَّبَ] ifâdesine benzetilerek [أَثَوَّبَ] ve [ثِيَاب] örneği gibi farklı şekillerde çoğul hallerinin olabileceğine dikkat çekilmiştir. Aynı beyitte [غَوْلَ] ifâdesinin telaffuzunun [الغَيْن] harfinin zammesi ile öksürerek, gırtlaktan okunduğu açıklanmış ve iki çoğulunun [أُغْوَالٌ وَغِيْلَانٌ] şekillerinde olduğuna değinilmiş, kullanım örnekleri hadis ve deyimlerle metinde gösterilmiştir.

Onuncu beyitte [تُمَسَّكُ] ifâdesine değinilmiştir. Gâibe ve müfred olduğu, bâbının ya tef‘îl ya da tefa‘ûl olduğu, telaffuzunun kolay olması için iki tane olan [التاء] harfinden birinin silindiğine değinilmiştir. Cevheri’nin bu ifâdeye dair açıklamalarına da ayrıca yer verilmiştir. Müellif burada da olduğu gibi gerekli gördüğünde ve özellikle ihtilâflı konularda referans vererek konuyu değerlendirmektedir. [زَعَمْتُ] ifâdesinin kök ve masdarı [زَعَمَ، زَعَمًا] şeklinde ifâde edilmiştir. Munsarîf şekilleri [من زعمت به]، [أَزْعَمَ]، [زَعَمًا]، [زَعَامَةً]، [الزعيم] örneklikleriyle ifâde edilmiştir. Bu beyitte son olarak [غُرَابِل] ifâdesinin [غُرَابَال] kelimesinin çeğulu olduğuna değinilmiştir.

On birinci beyitte [يُعْرَ] ifâdesinin kitâbetine, kökünün [عَرَّه] olduğuna, muzârîsinin zammeli [يُعْرَ] olduğuna masdarının ise [غُروراً] olduğuna değinilmiştir. [مَنْت] kelimesinin masdarının da [التَّمَنِّيَّة] ifâdesi olduğuna değinilmiştir. Aynı beyitte [الامانيّ] ifâdesinin [أُمْنِيَّة] kelimesinin çoğulu olduğuna, [الأحلام] ifâdesinin de [حُلُم] kelimesinin çoğulu olduğuna değinilmiştir.

On ikinci beyitte [المواعيد] ifâdesinin [ميعاد] kelimesinin çoğulu olduğuna değinilmiştir. [عُرْقُوب] ifâdesinin ise [عصفور] vezninde olduğuna değinilmiş ve kullanımına örnek olarak [مواعيد عرقوب] deyimini kullanılmıştır. [المثّل] ifâdesinin iki fetha ile telaffuz edildiğine ve diğer söylenişinin [الممثّل] şeklinde olduğuna değinilmiştir. Ayrıca [الأباطيل] ifâdesinin “bâtıl” kelimesinin çoğulu olduğuna ve bununla birlikte kırık çoğullara ve kural dışı çoğul hâle gelen kelimelere çeşitli örnekler verilmiş ve de bu konulardaki ihtilaflara da değinilmiştir. [فُعِيلاً] ifâdesinin çoğulunun [أَفَاعِيل] şeklinde değil, [فُعُل] şeklinde olduğu, bunun [فُتِيل و فُتُل] örneğine benzediğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca [أَفْعَلَة] ifâdesinin [قَفِيز و أَقْفِيزَة] gibi olduğu, [فُعْلَان] ifâdesinin [قَفِيز و قَفُزَان] şeklinde olduğu, [فُعْلَاء] ifâdesinin [نَبِيّ و أَنْبِيَاء] şeklinde olduğu, [أَفْعَال] ifâdesinin [كَرِيم و كَرَام] gibi olduğu, [أَفْعَال] ifâdesinin [شَهِيد و شَهِدَاء] gibi olduğu, [أَفْعَال] ifâdesinin [شَرِيف و أَشْرَاف] gibi olduğu bu konuda müellif tarafından zikredilen diğer örneklerdir.

3.5. ŞERHTE TEMAS EDİLEN NAHİV KONULARI

Metinde geçen nahiv konularıyla ilgili yapılan açıklamaların bazıları bu başlıkta toplanmıştır. Böylece yazarın anlayışına ışık tutulabilir ve eserin daha iyi anlaşılması sağlanabilir.

Birinci beyitte [سعاد] ifâdesinin [بانت] fiilinin fâ‘ili olduğuna, gayrı munsarîf olduğuna, alemiyet ve te’nis-i mânevî kaydıyla mânevî müennes olduğuna değinilmiştir. Ayrıca [فقلبي] ifâdesindeki [الفاء] harfinin ya ismi fiile bağlayıp aralarındaki nedenselliği belirtmek için kullanılan atıf olduğu, ya da es-Sekkâkî ve Keşşâftan gelen herhangi düşünce ekollerinden birine göre fasîh olduğuna değinilmiştir. Yine aynı harfin İbn Hâcib ve Mansûr’un mezhebindeki gibi mütekellim [ياء]’sına izâfetle mübtedâ olduğu, takdîren merfû‘ olduğu, ya da cumhûrun mezhebindeki gibi mahallen merfû‘ olduğuna değinilmiştir. [متبول] ifâdesinin haber ve [اليوم] ifâdesinin de zarf olup takdîminin zarûrî olduğuna değinilmiştir. [متيم] ifâdesinin ikinci haber olabileceği yahut [متبول] ifâdesinin sıfatı olabileceği ya da hazfedilmiş mübtedânın haberi olabileceğine değinilmiştir. [إثرها] ifâdesinin mansûb ve [متيم] ifâdesinin zarfı olduğu, ya da zarfına hâl olmasının da câiz olduğu ifâde edilmiştir. [إثرها] ifâdesinde olduğu gibi müenneslik zamîrinin Su‘âd’a döneceği belirtilmiştir. Onun dönüşünün de [بانت] ifâdesinin masdarı olan [البيونة] ifâdesine taşındığı belirtilmiştir. Yine bu beyitte geçen [لم يقد] ifâdesinin nâibu’l-fâ‘il olduğuna ve ya mübtedâyâ, ya da [متيم] ifâdesine rücû‘ edeceğine ve cümledeki mahallinin ref‘ olduğuna değinilmiştir. Yine bu ifâdenin ya üçüncü haber ya da [متيم] ifâdesinin sıfatı olduğunda ve mahallen mansûb ve hâl olmasının da câiz olduğuna ayrıca değinilmiştir. Son olarak bu beyitte geçen [مكبول] ifâdesinin ya dördüncü haber, ya sıfat, ya mahzûf olan mübtedânın haberi ya da nâibu’l-fâ‘il olabileceğine değinilmiştir.

İkinci beyitte [الواو] harfinin hâl ya da atıf olabileceğine değinilmiştir. [سعاد] kelimesinin ise mübtedâ olduğu ifâde edilmiştir. [إِذْ] ifâdesinin zaman zarfı olduğu ve [إِذْ] cümlesine muzâf olduğuna da değinilmiştir. [واو] harfinin Su‘âd ve arkadaşları için zamîr olduğuna değinilmiştir. [غداة] ifâdesinin zaman zarfı olduğuna ve âmilinin nefiy mâ’sı olduğuna, bu tür ma‘mûllerde fiilin rûhunun yeterli olduğuna, önce gelenin sonra gelene göre amel ettirilmesinin câiz olmadığına değinilmiştir. [إِلَّا] ifâdesinin istisnâ harfî olduğu belirtilmiştir. Aynı beyitte [أَعَنْ] ifâdesinin müstesnâ müferrağ olduğu ve [طَيِّبٍ]’nin mahzûf sıfatı olduğu, [سعاد]’ın ise haberi olduğuna değinilmiştir. Son olarak [غضيض] ifâdesi için diğer sıfat olduğu, [الطرف] ifâdesinin izâfetle mecrûr olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü beyitte [هيفاء] ifâdesinin haber olduğuna, [مقبلة] ifâdesinin hâl olduğuna ve mübtedâyâ rücû‘ ettiğine, [عجاء] ifâdesinin haber olduğuna, [مُدْبِرَةً] ifâdesinin hâl olduğuna, [لا يُشْتَكِي] cümlesinin müste’nif olabileceğine, [قصر] ifâdesinin ise nâibü’l-fâ’il ve zamîr olduğuna değinilmiştir. Ayrıca [ولا طُول] ifâdesinin de [لا يُشْتَكِي] cümlesine ma‘tûf olduğuna değinilmiş ve [ولا يُشْتَكِي طُول] ibâresi de buna örnek gösterilmiştir.

Dördüncü beyitte geçen [تَجَلَو] ifâdesinin Su‘âd’ın zamîri olduğuna değinilmiştir. [عوارض] ifâdesinin cümle-i müste’nefe olduğuna, [ذِي] ifâdesinin esmâ-i sitteden olduğuna ve muzâf olup [الْيَاء] harfini cerr ettiğine, [إِذَا] ifâdesinin zarf olduğuna, [ابْتَسَمَتْ] cümlesinin izâfet sebebiyle mahallen mecrûr olduğuna, [كَأَنَّ] ifâdesinin hurûf-u müşebbehe bi’l-fi’l grubundan olduğuna değinilmiştir. [كَانَ الْخَبْرُ جَامِدًا], [كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدُ] ibâreleri de bu konuda örnek olarak zikredilmiştir. Bu ibârelerdeki kullanımının teşbîh ve şüphe için olduğu

belirtilmiştir. [منهل] ifâdesinin onun haberi olduğuna, [معلول] ifâdesinin ikinci haberi olduğuna, [بالراح] ifâdesinin ona müte‘allak olduğuna değinilmiştir.

Beşinci beyitte [شَجَّتْ] ifâdesinin mebnî olduğuna, nâibu’l-fâ‘ilin zamîr olduğuna ve [الراح] fiiline döndüğüne, müennes olmasının sebebinin de yine [الراح] ifâdesinin semâi müennes olmasından dolayı olduğuna değinilmiştir. Bunun haricinde [الجملة] ifâdesinin mahallen mansûb olduğuna, [ذِي] ifâdesinin muzâf ve esmâ-i sitteden ve de mecrûr olduğuna değinilmiştir. Son olarak [الماء] kelimesinin [الباء] harfiyle mecrûr olduğuna, [من ماءٍ] ifâdesinin zarf-ı müstekarr ya da [شَبْم] ifâdesinde ona rücû‘ eden zamîri müstetirden dolayı hâl de olabileceğinde değinilmiştir. [صاف] ifâdesinin üçüncü sıfat yahut haber olabileceğine, [بَابُطَح] ifâdesinin zarf-ı müstekarr veya dördüncü sıfat veya hâl veya haber olabileceğine değinilmiştir. Ayrıca [وهو مشمول] ifâdesinin isim cümlesi olduğuna, fâ‘ilinden dolayı hâl olduğuna, nâkıs olmasının câiz olmasına ve [الواو] harfinin ziyâdesiyle hâl cümlesi olmasına da değinilmiştir.

Altıncı beyitte [تَنْفِي] ifâdesinin fiil, [الرياح] ifâdesinin fâ‘il ve [الْقَدَى] ifâdesinin de mef‘ûl oldukları belirtilmiştir. [عنه] ifâdesinin de ona müte‘allak olduğu, zamîrinin ise bir önceki beyitte geçen [الماء] kelimesi için olduğu ifâde edilmiştir. Bu cümlenin önceki beyitte geçen [أضحى] ifâdesinin ikinci haberi olabileceğine de değinilmiştir. Ayrıca bu beyitte diğer beyitlerden farklı olarak [الواو] harfiyle alâkalı mezheplerin ihtilâfına değinilmiş ve çeşitli görüşler âyet örneği üzerinden zikredilmiştir. [أفرط] ifâdesinin [صَوَّب من] ile müte‘allık olduğuna ve [سارية] ifâdesinin muzâfı olduğuna da değinilmiştir. Son olarak [يعاليل] ifâdesinin sıfat ve gayrı munsarîf olmasına ve de sîğâsının muntehe’l-cumû‘ olmasına değinilmiştir.

[مصايح] ifâdesi de emsâl gösterilmiş ve cümlelerin müste'nif yani devam cümlesi olduğu belirtilmiştir.

Yedinci beyitte [الباء] harf-i cerri üzerinde durulmuş ve yine mezheplerin farklı görüşlerine hadîs örneğiğinde değinilmiştir. Sibeveyh'e göre ziyâde olan [الباء] harf-i cerri fâilin vazîfesini üstlendiğine, Ahfaş⁶⁰ ve Zeccâc⁶¹'a göre ise [الباء] harfinin te'addî yani geçişlilik için olduğuna, Ferrâ⁶²'ya göre ise [الباء] harfinin fazlalık olduğu ve hemzenin te'addî için olduğu görüşlerine değinilmiştir. [أكرم] ifâdesinin emir hitâbı olduğunda altında gizli zamîri olduğu da ifâde edilmiştir. Ayrıca bu beyitte [حُلة] ifâdesinin arkadaşlık anlamındaysa hâl olabileceği, eğer masdar ma'nâsında ise temyîz olabileceğine de değinilmiştir. Bu beyitte [لو] harfinin ya şart ya da keşke ma'nâsında temennî harfi olabileceğinden de âyet örneğiğiyle birlikte söz edilmiştir. [أَنَّ] ifâdesinin hurûf-u müşebbeheden olduğuna, [هَاء] ifâdesinin Su'âd'a rucû ettiğine, [فاعل صدقت] ifâdesinin onun zamîri olduğuna, [أَوْ] ifâdesinin ise o zamîre muzâf ve mansûb olduğuna değinilmiştir. Son olarak da [جاء الخِلافة أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا] ifâdesinin [الواو] harfiyle aynı kapsamda kullanıldığı belirtilmiş ve [جاء الخِلافة أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا] ibâresi de buna örnek olarak gösterilmiştir. [أَنَّ] ifâdesinin hurûf-u müşebbeheden olduğu ve [النَّصَح] ifâdesinin onun ismi ve [مقبول] ifâdesinin de haberi olduğu belirtilmiştir.

⁶⁰ Künyesi Sa'îd b. Mes'ade Ebu'l-Hasen el-Ahfeş el-Evsat el-Belhî (ö. 221/836). Basra ekolünün nahivcilerindendir. Sibeveyh'den nahiv dersi almıştır. "Me'âni'l-Kur'ân", "Kitâbu'l-Evsat", "Kitâbu'l-Kavâfî" gibi eserler vermiştir. Görme bozukluğundan dolayı kendisine Ahfeş denilmiştir. Ölüm tarihi ile ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Dîmeşk: Dâru İbn Kesîr, 2013), 11/98, 99.

⁶¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923): Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir. Ayrıntı için bkz: Emrullah İşler, "Zeccâc", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeccac> (08.03.2025).

⁶² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822): Arap dili ve tefsir âlimi. Ayrıntı için bkz: Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferrayahya-b-ziyad> (08.03.2025).

Sekizinci beyitte [لكنّ] ifâdesinin hurûf-u müşebbeheden olduğuna ve Su‘âd’ın ismine rucû ettiğine değinilmiştir. [خلة] ifâdesinin haber olduğuna ve anlamına göre i‘râbının farklı şekillerde değerlendirilebileceğine değinilmiştir. [قد] ifâdesinin anlaşıldığına göre tahkîk için olduğu ve beklenti veya tahmîn için olmadığı âyet örnekliğiyle zikredilmiştir. [من] ifâdesinin harf-i cerr ve [دم] ifâdesinin de mecrûr olduğu belirtilmiştir. Ayrıca [فجع] ifâdesinin nâib-i fâ‘il olduğuna ve [ولع] ifâdesinin ise ma‘tûfun ‘aleyh olduğuna da değinilmiştir.

Dokuzuncu beyitte [الفاء] harfinin sebebiyye olduğu ya da fesâhat için kullanılmış olabileceğine değinilmiştir. [تُدوم] ifâdesi ise farklı olarak şu şekilde açıklanmıştır; müfred, gâibe, muzârî ma‘lûmdur ve tamdır, nâkıs değildir; çünkü öncesinde gelen [ما] harfi nefiy ma‘nâsı verir, masdar veya zarf değildir. Çünkü o muzârî lâfzıdır. Mâzî lâfza göre nâkıs ve serttir. [على حال] ifâdesinin ise ona mûte‘allik olduğuna ya da zarf-ı müstekarr olduğuna ve fâ‘ilinden dolayı hâl olduğuna değinilmiştir. Yine aynı beyitte zamîrin Su‘âd için olduğu, tam veya nâkıs olabileceği, her takdirde mecrûr olup [الحال] ifâdesine rucû ettiği ve zamîrin müennes olup [الحال] ifâdesinin müzekker olmasının câiz olduğuna değinilmiştir. Konu âyetler örnek gösterilerek referanslarıyla tartışılmıştır. Aynı beyitte geçen [ما] ifâdesinin ism-i mevsûl olduğuna âyetlerden örneklerle değinilmiştir. [تَكُونُ] ifâdesi için müfred, gâibe, muzârî ve mâ‘lûm olduğundan, ayrıca [التفعل] bâbından olup telâffuzunun kolaylaşması için iki tane olan [التاء] harfinden birinin hazfedildiğiden âyet örnekliğiyle bahsedilmiş ve fâ‘ilinin [الغول] ifâdesi olduğu belirtilmiştir. Bu beyitte son olarak [في أثوابها] cümlesindeki zamîrin terkîbdeki te‘hîrinden dolayı gizlenmesine gerek olmadığına ve cümlenin mevsûliyet i‘tibârıyla sılasının [ما] harf-i olduğuna değinilmiştir. [الكاف] ifâdesinin mansûb olduğuna ve isim de olsa harf-i

cer de olsa eşit olacağı, yani mevsûl de olsa masdar da olsa kendinden öncesine delâlet eden mahzûf masdarı nitelediği için eşit olduğu ifâde edilmiştir.

Onuncu beyitte [لَا تُمَسِّكُ] ifâdesinin devam eden şeye atıf olduğu, fâ'ilinin altında gizli olduğu ve Su'âd'a rucû etiğine, [بَلْعَهْد] ifâdesinin de ona müte'allik olduğuna değinilmiştir. [الَّذِي] ifâdesinin mevsûl olduğu hatırlatılmıştır. [زَعَمْتُ] ifâdesi için gâibe, mâzî, mâ'lûm olduğu ve fâ'ilinin Su'âd için gizli olduğu, ayrıca mef'ûlünün hazf olunmuş mevsûle döndüğüne değinilmiştir. Bu cümlelerin sıra olduğu ve tamamının mahallen mecrûr olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Yine bu beyitte [إِلَّا كَمَا] ifâdesinin müferrağ istisnâ olduğuna ve [مَا] harfinin masdariyye olduğuna değinilmiştir. Son olarak [تُمْسِكُ] ifâdesinin muzârî fiil olduğuna, [الْغَرَابِيلِ] ifâdesinin fâ'il olduğuna ve [الْمَاءِ] ifâdesinin de mef'ûl olduğuna değinilmiş ve kâfiyeye uymak için öne geçirildiği belirtilmiştir.

On birinci beyitte [الْفَاءِ] harfinin fâ-i sebebiyye ya da fesâhat için olduğu ve fâ-i ta'kîbiyye olmadığı ifâde edilmiştir. [يَعْرُثُكَ] ifâdesinin ikinci [الرَّاءِ] harfinin fethası ve [النون] harfinin sukûnu üzere müekked olduğu zikredilmiş ve bunun vezni kırılmaktan korumak için olduğuna değinilmiştir. Aynı zamanda gayr-i müekked olduğuna dâir görüşe de yer vermiştir. Ayrıca bu beyitte vâv-ı işbâ', hurûfu müşebbehe ve diğer mezkûr konulara mükerreren değinilmiştir. [مَا مَنَّتْ] ifâdesindeki [مَا] harfinin ya mevsûl ya da fâ'il, veya Su'âd'ın zamîri ya da bir şey anlamında nekre bir isim olabileceği ihtimâllerinden de söz edilmiştir. Ayrıca [مَا] harfinin mahallinin her hâl-u kârda [لَا يَعْرُثُكَ] ifâdesi için fâ'iliyye ref'i olduğu belirtilmiştir. [إِنَّ] ifâdesinin hurûf-u müşebbehe olduğuna, [الْأَمَانِي] ifâdesinin onun ismi olduğuna, [الْأَحْلَامِ] ifâdesinin ona atıf olduğuna, [تَضْلِيلِ] ifâdesinin onun haberi olduğuna değinilmiştir. Bu cümlelerin [إِنَّ] harfinin kesresi üzere müste'nife olduğuna da değinilmiştir. Ayrıca hemzenin

fethalı olması veya [لَا يُغْنُكَ] ifâdesi için takdîri harf-i cerrin illet mahallinde olması ihtimâllerinden de bahsedilmiştir.

On ikinci beyitte [كانت] ifâdesinin nâkıs fiillerden olduğu ve aslî anlamında kullanıldığına değinilmiştir. [مواعيد] ifâdesinin ‘Urkûb ismine muzâf olduğu belirtilmiştir. [لام] ifâdesinin [كانت] fiiline mûte‘allik olabileceğine yahut içinde fiil ma‘nâsı olduğundan dolayı mesel olabileceğine değinilmiş ve bu konu genişçe değerlendirilmiştir. [ما] ifâdesinin nefiy edâtı olduğuna, [مواعيدها] ifâdesinin müptedâ olduğu ve zamîrinin ise mecrûr olan Su‘âd olduğuna değinilmiştir. Son olarak [إِلَّا أَبَاطِيل] ifâdesinin müstesnâ müferrağ olduğu da yine bu beyitte değinilen diğer bir konudur.

3.6. ŞERHTE TEMAS EDİLEN BELÂGAT KONULARI

Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi eserinde belâgat konularıyla ilgili yeni bir başlık açmadığı gibi şiirde geçen tüm belâgat konularına da değinmemiştir. İhtiyaç duydukça bazı konular üzerinde durmuştur. Bunlardan birkaçına örnek vermek yeterli olacaktır.

İkinci beyitte kinâye, teşbîh ve mübâlağa örneklerine değinilmiş ve benzetme örnekleri değerlendirilmiştir.

Üçüncü beyitte [ضامرة] ifâdesinin Cevherî’de geçtiği şekliyle açıklaması verilmiş ve bel inceliğine yönelik kinâye olduğuna değinilmiştir.

Dördüncü beyitte [كَأَنَّ] ifâdesinin teşbîh inşa etmek için kullanıldığına değinilmiştir. Buna örnek olarak [كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَد] “Zeyd aslan gibidir” cümlesi kullanılmıştır.

Dokuzuncu beyitte [تَلَوْنَ] ifâdesi açıklanırken burada kinâye yapıldığına ve [الفاء] harfinin ise fesâhat için kullanıldığına değinilmiştir. Ayrıca [تَلَوْنَ بِهِ الْغُول] ifâdesi açıklanırken Araplara göre somut, ma‘kûl teşbîh kabîlinde olduğuna değinilmiştir.

Onuncu beyitte [الماء] ifâdesinin mef'ûl olduğuna ve kâfiyeye uymak için fiilin önüne geçirildiğine değinilmiştir.

On birinci beyitte yine [الفاء] harfinin fâ-i sebebiye olduğu ve fesâhat için kullanıldığına değinilmiştir. Ayrıca 'arûz ilmine değinilmiş ve bu açıdan beytin değerlendirilmesi yapılmıştır.

On ikinci beyitte Urkûb b. Sahr'ın sözünden dönmesiyle hilâfı üzere meşhûr olduğuna ve Araplar'ın onu [مواعيد عرقوب] yani “*Urkûb sözü*” şeklinde hilâfa darb-ı mesel olarak kullandıklarına değinilmiştir.

3.7. ŞERHTE KULANILAN KAYNAKLAR VE BAHSEDİLEN ÂLİMLER

Pembezâde Ahmes b. Osmân Efendi'nin kelimelerin lûgat ma'nâlarını açıklamak için yararlandığı sözlükler ve diğer eserler aşağıda listelenmiştir:

1. Sa'd b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kâzerûnî, *Şerhu Kasîdet-i Bânet Su'âd*.
2. Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*.
3. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*.
4. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*.
5. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-Cemhere fi'l-luğa*.

Yine Pembezâde Ahmed b. Osmân Efendi'nin gerek görüşlerinden yararlanmak gerek fikirlerine katılmadığını belirtmek için eserinde bahsettiği âlimler de aşağıda listelenmiştir:

1. Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791)
2. Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793)
3. Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)
4. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)
5. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr el-Müberred (ö. 286/900)
6. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923)
7. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929)
8. Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987)
9. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002)

10. Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)
11. Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249),
12. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274),
13. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286),
14. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367)
15. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)
16. Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682),
17. Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 1492/898),

Bu noktada şunu açıklamak gerekir ki listelenen kitap, sözlük ve âlimler sadece çalışılan kısımdan değil eserin tamamından incelenerek çıkarılmıştır.

3.8. MUKADDİME VE 1-12. BEYİTLER ARASININ TERCÜMESİ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

İnsanların ahlâken en fazîletlisi ve en şereflişini göndererek bize iman ve hidâyet sancaklarını diken, en kısa sureleriyle Adnân'ın fesâhat ve belâgatine meydan okuyarak azgınlığın bayraklarını indiren ve küfrün meşâlesini söndüren Allâh'a hamdolsun. Dili fasîh olan Resûlüne, beyânı ve açıklamaları dosdoğru olan yüce Nebîsine, belâgat sütunlarının inşasıyla desteğini güçlendiren âilesine ve de beyân ilminin te'sîsiyle fesâhatin esaslarını belirleyen ashabına salât ve selâm olsun.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra, mutluluğu kazanmayı Rabbinden ümit eden şöyle der: Pembezâde ismiyle meşhûr Ahmed b. Osmân el-Erzen er-Rûmî Cenâb-ı Hak onu sapkınlıktan korusun ve ona doğruluk yolunu bahşetsin. İlimlerin türleri ve kategorileri farklı da olsa, faziletlerin çiçekleri ve meyveleri çok olsa da bütünüyle asıldır ve bütün âlimlerin düşüncelerini onlara yöneltmeleri gerekir. Ancak bunun vasıtası belâgat ehlinin meziyetleri olan terkiplerdir ki bununla çalışmalarında dinamik ve aktif olmayı bilirler. Diğer bir vâsıta ise fasîhlerin ibârelerindeki mânâlardır ki ayırıcı özelliklerin farklılığını bilirler. Nasıl bilmesinler ki? Bu konularda Kur'ân'ın mu'cizevîliğinin boyutunu görebilirsiniz. Ve böylece devam eder ta ki bakış açıları ve düşünce alanları topluma ulaşana kadar. Amacı en büyük mutluluğu Kur'ân mu'cizesine inanmakla elde etmektir. Onun sonu ise âhir zaman peygamberinin nübüvveti ile teslîmiyetin en yüksek zirvesine ulaşmaktır. Ancak ona ihtidâyâ azdan da azı hariç muvaffak olunamadı. Sadece insanların en iyileri bunu bekleyebildi.

Bu kasîde mahir üstatlar arasında “Bürde” adıyla meşhûrdur. Peygamber'in ve muhacirden olan ashabının menkıbelerinden oluşmuştur. Dillerle ilgilenenler için bu bir ikilemdir. Muhtevası sorunlu espriler, lafızlarının fesâhati, ifâdelerin yumuşaklığıyla birlikte garip his ve etkiler üzeredir. Bu yüzden (duyduğuma göre) birçok faziletli insan onu şerh etmek için çabaladı ve ilim erbâbına açıklamasını sundu.

Lakin bende şerhlerden Kâzerûnî⁶³ haricindekilerin olmadığından ve o da bu eserin izahında mükemmel bir açıklama yapmış olsa da eksikliklerden yoksun olmadığından dolayı lafızların zorluğunu gideren ve mânâlarının kapalı yönlerini keşfeden, ondaki dilleri, i'râbı, mânâların özünü açıklayan bir şerh yazmak istedim. Makamlarda geçenleri gözlemleyerek belâgat, arûz ve kâfiyelerin açıklamasından vaz geçip, açığa çıkan beyanın şerhindeki

⁶³ Şeyh Ebû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr Kâzerûnî (963-1034). En eski İslam tarikatı olduğu tahmin edilen Kâzerûniye'nin kurucusudur. Kâzerûniye zâviyesindeki mezarı ile şöhretini asırlarca korumuştur. Detaylı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, “*Ebû Ishâk Kâzerûnî ve Anadolu'da Ishâkî Dervişleri*”, *Belleten*, 33/130 (1969), 225-236.

kusurlardan ve keşfini işaret ettiğim onun içindeki zelillikten *Benânu'l-Beyân*'ın⁶⁴ zeyillerine tutundum. Eğer bu gibi konuların merhalelerinden, taşan hayrından ve iyiliğinden uzak olsaydım, tevekkül ederek rablerin ve mevcudatın rabbi Allâh'a sığınardım.

Sonra nizamı tam olup sonucu hayırla tamamlandığında vafından dolayı parlak bir tebessümle başlığını belirlemek istedim. Beyân ve keşfe gelince, yani her türlü şeref ve övgü câiz olan Hazret'i kastediyorum.

Şiir:

“Eğer insanlar arasında yaşıyorsan sen de onlardansın, Misk bir miktar ceylan kanıdır.”

Aklî ve naklî olanın örtüsünü yaydı, aslî ve fer'înin gizemini keşfetti, aklî kâideleri düzeltti, dini hükümleri açıkladı, ilim medreseleri inşâ etti, halkı ona büyük bir saygı ve hürmet gösterdi, korunan ilmi birleştirdi ve Allâh'ın lütfkâr emrini yerine getirdi.

Şiir:

“Allâh kınanacak değildir, Âlemi birin içinde cem etmesiyle.”

O, İslâm'ın ve Müslümanların şeyhidir. Âlemlerin Rabbinin sevgilisi adıyla anılır. Yüksek bahçesi ve yasaklanamaz avlusu hâlâ orada. Her derinlikteki faziletli insanlar için bir erek ve her uzak güzergâhtan gelen erdem erbâbı için bir sığınaktır. Bu sesimizi yükseltip söylemeden önce Rabbimizin kabul ettiği duadır.

Şimdi hamd sahibi Rabbime güvenerek ne demek istediğimi açıklayacağım. Diyorum ki: sahih isnâdla rivâyet edilmiştir, açık bir haberdir. Züheyr b. Ebî Sûlmâ, rü'yâsında gökten yere kadar bir zincirin uzandığını gördü, ona tutunmak için elini uzattı, ama gücü yetmedi. Bu duruma dikkat edince, rü'yetini bir peygamber gönderilecek ve ben ona ulaşamayacağım' şeklinde yorumladı. Daha sonra bu olayı oğulları Ka'b ve Büceyr'e anlatarak onlara, eğer sizin zamanınızda bu peygamber gönderilirse İslâm'ı kabul edip ve ona itaat etmelerini vasiyet etti ve sonra o da vefât etti ve iki oğlunu terk etti.

Bir süre sonra Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) gönderilmiş ve insanları İslâm dinine çağırmıştır. Çağrının itibarı halk arasında çok geniş bir alana yayıldı. Böylece onu merada koyunlara çobanlık ederken duydular. Büceyr, Kâ'b'a şöyle dedi:

⁶⁴ Ebubekir Mîr Rüstemî el-Kürdî'nin (ö.599/1203) beyan ilmiyle alâkalı eseri. Henüz tahkik veya tercüme çalışması yapılmamıştır. El yazması olarak nüshaları internette mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.alukah.net/library> (06.06.2024).

“Benim bu adama, (yani Allâh’ın Resûl’üne) gidebilmem için sen burada koyunlarımızla kal. Onun şahsını göreyim, ne dediğini ve ne iddia ettiğini ondan işiteyim. Ona nazil olan hangi şey ki o insanları aciz bırakıyor? Sonra sana bir haberle döneyim.”

Ka‘b kaldı ve Büceyr Resûlullah’a (sav) ulaşmak için onun yanından ayrıldı. Resûlullah (sav) ona İslâm’ı teklif etti, o da hiç vakit kaybetmeden kabul etti. Bunun üzerine bu haber Kâ‘b’a ulaştı ve o da kardeşine kızdı ve itiraz yolu olarak Resûlullah’ı (sav) hicvettiği şu beyitleri söyledi ve bunları kardeşine gönderdi:

*“Bana Büceyr bir mektup ulaştırmıyor mu? Söylediklerimle vahyi yok mu ediyorsun?
Öyleyse bize eğer yapıcı değilsen göster, Bunun dışında herhangi bir konuda
Yaratılıştta ne anne ne de baba zarar görmüştü, Ve onu kardeşin olarak bulamadın
Eğer yapmadıysanız üzülmeysin, Ve senin için ne bulduğumu söyleyecek kimse yok.
el-Me'mun sana yavaş yavaş bir yudum verdi, Me'mun onu çiğnerken yandı”*

Şiir Buceyr’e geldiğinde onu Rasulullah’tan (s.a.v) saklamayı kötü gördü ve bunu yalnızca ona okudu. Bunun üzerine Allâh Resûlü (s.a.v.) buyurdu ki: "el-Me'mun sana onunla içirdi doğru ve o yalancıdır ve ben “Emînim”." “Yaratılıştta ne anne ne de baba zarar görmüştü” beytini duyunca, "Evet, babası da anası da ondan dolayı zarar görmedi" dedi. Bu eserin kaynakları şu şekildedir. Diğer rivâyet:

"Ebu Bekir sana bir tas su içirdi. Me'mur bundan çiğneyip yandı.”

Noktasız [الراء] harfi, Me’mûn kelimesindeki [النون] harfinin yerini alır ve memurdan kastedilen Allâh’ın Rasûlüdür (sav). Ka‘b’ın kendisi hakkında memur dediğini duyunca buna çok kızdı ve adeta kan beynine sıçradı. Sonra şöyle dedi: "Sizden kim Kâ‘b ile karşılaşırsa onu öldürsün." Çünkü onlar memur olarak isimlendirmezler. Ancak bir fiille, ya da yapmadığı şeyi söyleyerek isimlendirirler ki bunu kendi zamanında kimse söylemedi. Hatta cinlere emretmişti, onlar da öyle yapmış veya söylemişti. Resûlullah (sav) güvenilir ve emindi. O Cenab-ı Hakk’ın izni ve vahyiyle yaptığını yaptı ve söylediğini söyledi. Büceyr de kardeşi Kâ‘b için şu beyitleri yazdı:

“Kim Ka‘b’a ulaştırdı? Senin için kınadığın o şey batıl mıdır? O daha sağlamdır.

Yalnızca tek olan Allâh’a yönel, Uzza ve Lât’a değil, Kurtuluş zamanı kurtulur ve selamete erişirsin.

O gün geldiğinde insanlara kaçış ve kurtuluş yoktur, ancak kalbi temiz ve Müslüman olanlar hariç.

Züheyr’in dini, onun dini hiçbir şey değildir. Ebu Sülmâ’nın dini ise bana haramdır.”

Ona, Resûlullah'ın (sav) kendisini hicveden ve inciten adamları öldürdüğünü, Kureyş'in geri kalan şâirleri İbnü'z-Za'bari ve Hûbeyrâ b. Ebî Vehb'in kaçtığını haber verir. Kanınız döküldü. Eğer kalbinizde bir ihtiyaç varsa, Allâh'ın elçisine gidin, Allâh'ın salat ve selamı üzerine olsun ve onunla buluşarak kurtuluşunuzu arayın. Selam olsun ona, çünkü o cömerttir. Biri ona gelip, Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın elçisi olduğuna şehâdet ederse o ancak bunu kabul eder ve geçmişin kötülüklerini affeder diye haber gönderdi.

Mektup Kâ'b'a ulaştığında ferah olan yeryüzü onu daraltı ve kendisi için üzülp titredi. Yanında bulunan düşmanları şöyle dediler: o artık ölüdür. Yapacak hiçbir şey bulamayınca, Resûlullâh'ı (s.a.v.) öven, kendi korkusunu ve düşmanının muhbirlerinin ürperişini anlatan şiirini okumaya başladı. Sonra Medîne'ye gelmek için oradan ayrıldı.

Onun mescidinin kapısına yönelerek devesini mescidin önünde çöktürdü. O ashabıyla iken mescide girdi. Oradakiler O'nun (a.s.m) meclisinde etrafına toplanmışlardı. Onlara bir defa yöneliyor ve sonra onlara tekrar yöneliyor, onlarla sohbet ediyor ve konuşuyordu.

Kâ'b şöyle dedi: *"İnsanlara baktığımda, Allâh'ın Resûlü'nü tanıdım, Allâh'ın salat ve selamı onun üzerine olsun, çünkü o, onların arasında parlayan bir yıldız, hatta parlak dolunay gibiydi."* Bu yüzden yanına oturabilmek için atıldım. Bunun üzerine İslâm'a döndüm ve dedim ki: *"Şahitlik ederim ki, Allâh'tan başka ilâh yoktur ve sen Allâh'ın Resûlüsün, el-eman ey Allâh'ın Resûlü."*

"Kimsin sen?" dedi.

"Ka'b b. Züheyr" dedim. Derken sonra Ebû Bekir'e (ra) yöneldi ve:

"Nasıl, Ebû Bekir?" dedi. O da "Ulaşmadı mı..." diye okuyup tamamladı.

Ben de dedim ki: *"ey Allâh'ın Resûlü, ben öyle bir şey söylemedim."*

Dedi ki: *"Nasıl dedin?"*

"Ben sadece şöyle dedim: *Ve Me'mûn* bunu çiğneyip yandı."

Ve aleyhisselâm *"Vallâhi Me'mûn"* dedi. Sonra Kâ'b kasîdeyi sonuna kadar okudu. İşte bu en meşhûr rivâyettir.

Ayrıca şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Medîne'ye varmak üzere oradan ayrıldığımda Cüheyne'den aramızda tanışıklık olan bir adamın yanına gittim. Sabah namazını kılarken beni Resûlullâh (s.a.v.)'in yanına götürdü. Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte namaz kıldık, sonra Resûlullâh'ı (s.a.v.) işaret etti ve *"Bu Allâh'ın Resûlüdür"* dedi. Ona doğru ayaklandı ve karşısına geçti. Ben de ona doğru ayağa kalktım ve hemen önüne oturup elimi

eline koydum. Resûlullah (sav) beni bilmiyordu. Ben de dedim ki: *Ey Allâh'ın Resûlü, Kâ'b b. Züheyr senden emîn olmak için tövbe etmiş ve Müslümân olarak geldi. Onu sana getirseydim kabul eder miydin?* Resûlullâh (sav) “Evet” dedi. Dedim ki: “*Ya Resûlellâh ben Ka'b b. Züheyr'im.*”

İbn İshak⁶⁵ dedi ki: ‘Âsım b. ‘Ömer b. Katâde benimle konuştu. Bana dedi ki, Ensâr’dan bir adam onun üzerine atladı ve: “*Ya Resûlellâh, Allâh'ın düşmanı, beni bırak onun boynunu vurayım*” dedi. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: “*Onu rahat bırakın; çünkü o tövbeli olarak geldi.*” Kâ'b, arkadaşlarının kendisine yaptıklarından dolayı Ensâr’ın bu mahallesine öfkelen-di. Ancak muhâcirler, onlar sessiz kaldılar, hiçbir şey konuşmadılar. Bu nedenle şiirin sonunda Ensâr’a yönelik kinâyeye ve muhâcirin övülmesine karşı çıkmıştılar hatta Ensâr buna kızdı ve şöyle dediler: “*Biliyoruz ki eğer Müslümân olsaydı Ensâr'ı överdi ve onların Resûlullâh (s.a.v.) ile birlikte Yemen’de çektikleri çileleri anardı.*” Allâh’ın selâmı ve bereketi onun üzerine olsun, şöyle dedi: “*Onlar hak ettikleri halde, neden Ensâr'ı hayırla anmadın? Onları başka beyitlerle methet, onları diğer kasîdende an inşallâh.*”

Bilgi

Rivâyet edilir ki Kâ'b, Resûlullâh’ın (s.a.v.) yanında şiiri okuma vakti geldiğinde, şu sözünde; “*Şüphesiz Resûlullâh bir kılıçtır...*” ilâ âhir, Resûlullâh (s.a.v.) öyle çok ferahladı ki hatta sırtından hırka-i şerifini çıkarıp Kâ'b’a giydirdi. Bu nedenle bazı belâgatçiler şöyle dedi:

“Nazım ehline iftihâr olarak Ka'b kâfidir, Mustafa açıkça ona hırkasını giydirdi.”

Daha sonra bu hırka-i şerîf, insanlar arasında Resûlün (sav) hırkası diye meşhûr oldu. Onun vefâtından sonra (ra) şehzâdelere, krallara ve pâdişâhlara intikâl ederek, pâdişâhları da içine alacak hâle geldi. Dinde en doğru, yakîne en lâıyk, ahlâkta en âdil, yaratılıştâ en güzel, düşüncesi en derin, sözleri en nâzik, görüşü en doğru, idârecilikte en yakın olandır. Yani, Cenâb-ı Hakk’ın, İslâm nûrunu zâlim kâfirlerin fitnesinden, İslâm ve îmân mülkünü, şirk ve zulmün fitnelerinden korumak için aralarından görevlendirdiği kişiyi kastediyorum.

Şiir:

“Kim dîn ile güçsüzleşti? Onun artan fazîleti uluslara iyilik getirdi.

Hidâyet önderlerinin gözleri sevinçle ona firâr etti,

İyilik ve cömertlik onları topladı ve bir araya getirdi.”

⁶⁵ Künyesi Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr’dır. Hicrî 80 yılında (m.700) Medîne’de doğdu. Enes b. Mâlik’i görmüştür. Babasından, amcasından ve Yesâr ailesinden hadîs rivâyet etmiştir. Muhaddis, hâfız ve tarihçidir. *es-Sîretü’n-Nebeviyye* adlı eserin müellifidir. Detaylı bilgi için bkz. Şemseddin Muhammed b. Osmân ez-Zehebi, *Sîretü A’lâmi’n-Nübelâ’*, (Kahire, Dâru’l-Hadîs, 2006) 6/492-493.

O en azametli sultân ve en ulu hâkân, sultânoğlu sultân, Sultân Ebu'l-Ğâzî Ahmed b. Muhammed Hân.⁶⁶ Beldeleri muhâfaza etmekte ve kullarına yardım etmektedir, ta ki Nebî tarafından ve yüce şân ve şeref sâhibi âilesi tarafından çağrılacağı güne değin.

Bilgi

Bu, çoğu şâirin âdetindendir, onlar kasîdelerine başlamadan, içeriğe geçmeden önce, evvelâ açıklamaya sebep olacak bir şeyden bahsederler. Bu onun mukaddimesi gibidir.

Kâ'b da onlardan etkilenmiş ve sevdiğinden bahsetmiştir. Onunla karşılaştığında kalbine isâbet eden şeyden... Onun güzelliğini anlatmak için sesini, bakışlarındaki ilgisizliği ve gözlerine çektiği kalemiyle onu ceylâna benzetti. Aynı şekilde boyunun i'tidâlinden, dudaklarından bahsetti ve tükürüğünün öğle vakti kuzey rüzgârıyla soğutulan suyla demlenmiş kırık şarap gibi olduğunu iddiâ etti. Sonra sevgilisinin özelliklerini anlatmaya geri döndü ve onun sözlerinden caydığını, bir durumda kalmadığını, aksine bir canavar gibi değiştiğini belirtti ve ona 'Urkûb⁶⁷'u misâl verdi. Sonra da onun yalan sözlerine tutunduğu için kendini suçladı. Ondan bağlılığın yakınlığını istedi, ihsânına aç değildi. Daha sonra onun kendisine olan uzaklığından ve ona ancak Kate adındaki dişi devenin ulaşabileceğinden bahsetti. Açıklamasını belâgatle sürdürdü ve sonra Su'âd'ın veya dişi devesinin etrafında gidip gelen iki gamzeden bahsetti. Onun katli ile alâkalı sözleri, arkadaşlarının ondan bir şeyin def edilmesindeki ilgisizliği ve onun el-Bârî (c.c) sağ kalmasının müddetini uzatsa da ölümden bir kurtuluş olmamasının sebebidir dedi.

Daha sonra en yüce talep ve en kutsal gâyenin o seçkin Resûlullâh'ı methetmek olduğunu zikretmeye başladı. En temiz du'â' ve en güzel selâm o şefkat ve nezâket sâhibinedir. Muhbirlerin sözlerinden sorumlu tutulmamayı istedi. Peygamber'in (sav) heybetini zikretti ve bunu öyle belâgatle yaptı ki, onun yerinde bir fil dursa, Cenâb-ı Hakk'ın izniyle sâlih ameli olmadıkça titrerdi. Daha sonra ashâbından, yani muhâcirlerden -Allâh onlardan ve tüm Ensâr'dan râzı olsun- söz ederek, onları anlatarak ve medhederek bitirdi ve şöyle dedi:

⁶⁶ Sultan III. Ahmed olduğuna dair öngörümüz giriş kısmında ilgili bölümde dile getirilmiştir.

⁶⁷ Amâlîka kavminden söz verip sonra verdiği sözden caymasıyla meşhûr olmuş biridir. Araplar arasında sözünü tutmayanlar için "Urkûb sözü" deyimini kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Süllem b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî, *el-Emsâl*, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1980), 87.

[بان يبين بينا وبينونة] derler, yani ayrıldı. [البين] kelimesi aynı [بانت] yani o ayrıldı. şekilde Cevherî’de olduğu üzere kavuşmak ma’nâsına da gelir. Ancak buradaki murâd olumsuzdur.

[سعاد] noktasız [السین] harfinin zammelenmesiyledir. Araplar arasında güzelliği ve ihtişamıyla meşhûr bir kadın olarak bilinir. Ancak burada kasîde sâhibinin gerçek veya sözde bir aşkı en yakın ifâdesidir.

[القلب] gönüldür.

[اليوم] bilindiği gibi gecenin karşıtıdır. Ancak burada zamanın mutlaklığı söz konusudur.

[الباء] harfinin te’hîri ile [التاء] harfinin takdîmi ve tek noktalı [متبول] üstü iki noktalı okunur. [تبل] den ism-i mef’ûldür. Denir ki: “*Zaman onları yuttu ve onlar yutuldu, yani onları yok etti*”. [وتبله الحبُّ وأتبله] “*Aşk onu bitirdi, yani onu hasta etti ve bozdu*”. Burada kastedilen budur ve aynı şekilde bunun aksi de rivâyet edilir. Ayrı ma’nâsına da gelir. [إمرأة بتول] sözü “*bâkir kadın, yani her yönüyle eşlerden kopuk*” anlamındadır.

[الياء] harfinin te'hîriyle [التاء] harfinin takdîmi ve altı iki noktalı [مَتِّيمٌ] üzeri iki noktalı oluşur. [تَيِّمَهُ الحَب] kelimesinden ism-i mef'ûldür. Yani ona kulluk edip boyun eğmek demektir ve ona âşık anlamına gelir.

[الإنشَاء] hemzenin kesresi ve üç noktalı [الثَاء] harfinin sükûnu ile okunur. Şu sözleri gibi;

[أَخْرَجْتُ فِي إِثْرِهِ] “Onun peşinden çıktım”. Yani onun işâreti çift fethadır.

⁶⁸ *Su ‘âd çok uzaklara gitti, kalbim şimdi çok üzgün. Âzâd kabul etmeyen bağlı bir köle gibi onun izinde.*

[لم يُفَدَ] “muzârî meçhûldür, köken olarak “kurban etmek”, “fedâ etmek” anlamındadır. [أَعْطَى فِدَائَهُ فَأَنْقَذَهُ] “Fidyelerini verip onu kurtardı” cümlesindeki anlamı da vardır.

[كَبِلْتُ الْأَسِيرَ] kelimesi [الْكَبَل] den gelir. Bu büyük bir sınırlamadır. Denir ki; [كَبِلْتُ الْأَسِيرَ] “Esîri bağladın, onu sınırladığında da bağladın”. Yani ayaklarına sınır koydun. İşte o bağdır ve bağlanmıştır, Cevherî’de böyledir.

Bu beyit [مَتِيمٌ عِنْدَهَا لَمْ يَفِدْ مَخْبُولٌ] şeklinde de rivâyet edilir. [المخبول] noktalı [الخاء] harfiyle yazılır. [اختبله, خبّله, خبله] kökünden gelir. Aklı fesâda uğrayan, deli, çılgın veya dengesiz kişi anlamlarına gelir.

İ‘râb

[بانت] tekil gâibe şahıs için geçmiş zaman fiilidir.

[سعاد] onun fâ’ilidir. Gayr-ı munsarıftır. ‘Alemiyyet ve te’nîs-i mânevî kaydıyla mânevî müennestir. O üçten fazladır. Başlangıç cümlesidir.

[فقلبي] ifâdesindeki [الفاء] harfî ya ismi fiile bağlayıp aralarındaki nedenselliği belirtmek için kullanılan ‘atıftır, ya da es-Sekkâkî⁶⁹ ve el-Keşşâf’tan⁷⁰ gelen herhangi düşünce ekollerinden birine göre fasîhtir. O İbn Hâcib⁷¹ ve Mansûr’un⁷² mezhebindeki gibi mütekellim

⁶⁹ Künyesi: Sirâcü’d-dîn Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebibekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî. Mâverâünnehir bölgesinde Timur Devletleri’nin divan şairidir. Çağatay lehçesinde yazdığı Dîvân-ı Sekkâkî isimli eseri ve Arap Dili ve Belagatı alanında yazdığı Miftâhu’l-‘Ulûm adlı eseriyle çığır açmış dil bilimi alimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza Bulut, Ahmet Turan Bulut, *Mu‘cemu’t-Târîhi’t-Türâsi’l-İslâmî fî Mektebâti’l-‘Âlem el-Mahtûtât ve’l-Matbû‘ât*, (Kayseri, Dâru’l-‘Akabe, 2001), 2/1209,1210. Ayrıca bkz. Yûsuf b. Ebibekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm* (Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-‘İlmiyye, 1987, 3. Baskı), 5.

⁷⁰ Zemahşerî’nin hayatının sonlarına doğru Mekke’de 2 yıl içerisinde yazdığı tefsîridir. Mukaddimesinde 30 yıllık işi iki senede bitirmesiyle övünür ve tefsîrde Arap Dili ve Belagatı’nın önemine vurgu yapar. Kendisi de bu konularda ekolleşmiş isimlerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşfu ‘an Hakâik-i Gâvâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, (Kahire, Dâru’r-Reyyân li’t-türâs, 1987), 1-4.

⁷¹ Künyesi İbn Hâcib Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Ömer b. Ebubekir b. Yûnus Cemâlüddîn el-Kürdî. Arap dilindeki en meşhûr üç gramer kitâbından biri olan *el-Kâfiye* adlı eserin müellifidir. Diğer iki kitap olan Zemahşerî’nin *el-Mufasssal* ve Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ına da şerh yazmıştır. Arap diline dair çokça eserler vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz. “İbnu’l Hâcib Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi”, *AÜİF Dergisi* 13 (1997): 469-492.

[ياء] sına izâfetle mübtedâdır, takdîren merfû'dur. Ya da cumhûrun mezhebindeki gibi mahallen merfû'dur.

[متبول] onun haberidir. [اليوم] onun zarfıdır. Takdîmi zarûrîdir. [متيم] ise ikinci haberdur, ya da [متبول] ifâdesinin sıfatıdır, ya da hazfedilmiş mübtedânın haberidir. [إثرها] sonunun kesralanmasının bozulmasıyla mansûbdur ve [متيم] ifâdesinin zarfıdır. [متيم] kelimesinin zarfına hâl olması da câizdir. [إثرها] ifâdesinde olduğu gibi müenneslik zamîri Su'âd'a döner. Onun dönüşünü [بانت] ifâdesinin masdarına taşır. O da [البيونة] ifâdesidir.

[لم يقد] nâibu'l-fâ'ildir. Ya mübtedâyâ ya da [متيم] ifâdesine rücû' eder. Cümledeki mahalli ref'dir. Ya üçüncü haber ya da [متيم] ifâdesinin sıfatıdır. Mahallen mansûbun [متيم] zamîrinden hâl olması câizdir.

[مكبول] ya dördüncü haberdur veya da [متيم] ifâdesinin sıfatıdır veya da mahzûf olan mübtedânın haberidir ya da [لم يقد] ifâdesinin nâibu'l-fâ'ilidir. Zamîr bu vecihle hazfedilmiş mübtedâyâ döner. Yani, onun zincire vurulmuş bedeni kurtarılamamıştı ve kalbi ayrılık sebebiyle hapsolmuştu.

Özet

Üzüntüsünü göstermek istiyor ki bu hâlini gören herkes ona merhamet etsin. Su'âd'dan ayrı düşmesinin ya da diğer lezzetlerden kopuk olmasının sebebinin fesâd ve hasta kalbi olduğunu söylüyor. Onun 'âkıbeti aşağılık bir esâret ve hapsedilmektir. Fidyasını ödeyip onu oradan kurtaracak kimseyi bulamadı.

⁷² Künyesi Ebû Mansûr Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâ'il es-Se'âlibî (ö.429/1038). Beyân'ı Meânî'den ayrı bir ilim olarak ilk defa ele alıp *el-Ferâid ve'l-Kalâid* adlı eserinde ta'rîfini veren dil âlimidir. Müellif el-Kinâye ve't-ta'rîz, el-İ'câz, Yetîmetü'd-dehr vb. adlı eserlerinde me'ânî ve beyân hakkında önemli tesbitlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları merkezi, 1992), 6/22,23.

[٢] وَمَا سَعَادُ غَدَاةِ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولٌ^{٧٣}

[واو] harfi [غَدَاة] kelimesinin aslı harekeyle [غَدَاة] şeklindedir. Şartları oluştuğu için [واو] harfi [إِنِّي لَأَتِيهِ بِالْغَدَايَا وَالْعَشَايَا] harfine dönüşmüştür. Çoğulu [الْعَدَوَات] şeklindedir. Ama onlar, “Ben ona evlilik uğruna öğle ve akşam yemeği getiriyorum” dediler. Akşam kelimesinin zıddı olan bir isim olduğundan gün doğumundan gün batımına kadar geçen süreyi ifâde eder. Aynı şekilde akşam Ezherî⁷⁴’nin açıklamasına göre de öğle ile güneşin batışı arasındaki süredir. Ancak burada kastedilen zamanın mutlaklığıdır.

[البين] ifâdesi [بان يبين] fiilinin masdarıdır.

[رحل] filanca gitti, o gitti ve seyahat etti ma’nâsındadır.

[الأغن] genizlerinden konuşan kişi demektir. Denir ki [طير أغن] “Zengin yani ötücü kuş” ve [واِدٍ أغن] “Zengin vâdî, yani otu bol”; çünkü o eğer öyle olsaydı seslerinde ğunne olan sinekler dadanırdı. [الغنة] Ğunne “genizden gelen ses” demektir. Müennesi [غناء] şeklindedir. Çoğulu ise [عُن] şeklindedir, [أحمر، وحمراء، وحمراً] ifâdelerinde olduğu gibi.

[طبي غضيض الطرف] “Vücûdu tazecik ceylân” [الغين] harfiyle yazılır. [غضيض] noktalı

ifâdesinde denildiği gibi, yani غضيض “hassas ve umursamaz” anlamına gelir. Dik dik bakmayı bıraktı. Utancından, insanlardan kaçınmak amacıyla göz kapaklarını indirdi, ya da görme hassâsiyetinden dolayı indirdi. Burada kastedilen onun bakmaması i’tibârıyla

⁷³ Su’âd artık yok; ayrılık sabâhı inleyen bir ceylân gibi sürmeli gözlerin; Mağrûr ve müstağnî bakışlarıyla yâd ellere göçtü.

⁷⁴ Künyesi Ebû Mansûr Muhammed b. Talha b. Nûh b. el-Ezher (ö. 369/980). Karmatîlere esîr düşmüş ve bir yıl çölde bedevîlerle yaşamıştır. Bu süreçte onların ağzından duyup not aldığı kelimeleri *Tehzîbu’l-Luğa* adlı eserinde derlemiştir. Bu onun Arap Dili ve Belâğatı’nda derinleşmesine vesîle olmuştur. Dileleri beş sınıfa ayırıp değerlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Harevî Ebû Mansûr, *Tehzîbu’l-Luğa*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2001), 1/5-9.

kinâyedir. [الطرف] kelimesi [الطاء] harfinin fetha, [الراء] harfinin sükûn ve her ikisinin de açıkça noktasız olması şeklinde okunur.

[مكحول] ism-i mef'ûldür. İki fethalı [الكحل] ifâdesinden gelir. Göz kapakları sürmesiz, sürme gibi siyâh olan demektir. [الكُّحل] ifâdesi [الكاف] harfî zammeli ve noktasız [الحاء] harfinin sükûnu ile bilinir.

İ'râb

[الواو] harfî [بانت] fâ'ilinin hâli içindir. [بانت] cümlesine atıf da olabilir. Telâffuz yakınlığından dolayı akla gelse de [قلبي] ta'bîrine bir 'atıf olması ve ma'tûf ve ma'tûfun 'aleyh arasında bağlantıyı kurmada bir ortaklık bulunmamasından dolayı anlam açısından yanlıştır.

[سعاد] kelimesi, mübtedâdır ve bunun dışında onu ifâde edecek bir isim yoktur. Aslolan ondan değiştirilmiş ve görünüşe zevk veya hürmet için yer verilmiş olmasından başka bir şey değildir.

[غداة] zaman zarfıdır, 'âmili nefîy mâ'sıdır. Veya konuşmanın içeriğinden, bağlamında kararlaştırılanlardan yola çıkılarak yapılan benzetmedir. Bu tür ma'mûllerde fiilin rûhu yeterlidir. Takdîr birinciye dayanmaktadır: Su'âd, ismi Kit Kit olan bir ceylândan başka bir şey değildir. İkincisi Su'âd, akli başında olana, âkil olana benzemiyordu, ancak onun ta'rîfi ismi Kit Kit... Burada takdîrin evlâtlardan öne alınması teşbîh açısından faydasızdır. Önce gelenin sonra gelene göre amel ettirilmesi câiz değildir. Bu ilk takdîrdir. Çünkü onun şu sözündeki gibi benzetmenin can damarını barındırmaktadır:

"Sabâh, atın alnındaki beyâz leke gibi beliriyor; Halîfenin övüldüğü esnadaki yüzü"

İlk takdîrde beyitte iki mübâlağa vardır: Teşbîh edâtının hazfî ve hasr (sınırlama). İkincisinde ise üç mübâlağa vardır: Bahsedilen bu ikisi ve benzetmenin ters çevrilmesi.

[البَيْن] kelimesindeki lâm [ل] harfî, dışsal 'ahde işâret etmektedir. [إذ] kelimesi, [رحلوا, إذ]

"Göç ettikleri zaman" cümlesine muzâf olan bir zaman zarfıdır. [و] harfiyle gelen zamîr,

"Su'âd ve arkadaşlarına" veya sadece "Su'âd'a" dönebilir. Yüklemin cemi (çoğul) kullanımı,

[أَلَا فَأَرْحَمُونِي يَا إِلَهَ مُحَمَّدٍ] “*Ey Muhammed âilesi! bana merhamet ediniz*” sözündeki gibi ta‘zîm (büyüklük ifade etmek) içindir. Bunun doğruluğunu, bazı nüshalarda geçen [إِذْ رَحِلْتُ] “*Göç ettiği zaman*” ifadesi desteklemektedir. Bu [إِذْ رَحِلُوا/رَحِلْتُ], ya [غَدَاة] kelimesinin bedelidir; dolayısıyla ‘âmili de aynıdır. Yahut [غَدَاة] kelimesinin ‘âmile bağlıdır. Bu, eğer ilk zarf daha genel bir anlam taşıyorsa, iki zaman zarfının aynı ‘âmile bağlanmasının câiz olması kuralına dayanır. Bunun örneği, [لَقِيتُهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غَدَوَةً] “*Onunla Cuma günü, sabâh vakti karşılaştım.*” cümlesinde olduğu gibidir.

[إِلَّا] istisnâ harfidir. [أَعْنُ] müstesnâ müferrağdır, [ظِي] ifâdesinin mahzûf sıfatıdır. [سَعَاد] ifâdesinin haberidir. Yani Su‘âd, ormanı, otlağı bol bir ceylândan başka bir şey değildi. [الظِي] kelimesinin mahzûf olmasının delili, otlağı bol özelliğiyle bilinmesidir. Hazf olduktan sonra [الْأَعْنُ] ifâdesi sıfat oldu ve kesinlikle ona mevsûf gerekir.

[غَضِيض] fa‘îl فَعِيل bâbındandır. ‘Alîm ve Hakîm gibi. Diğer sıfattır, ya da mübtedâ, mahzûf haberdir. Cümle onun sıfatıdır. Her iki takdîrde de mevsûfun zamîri mevcuttur.

[الطرف] izâfetle mecrûrdur. Mef‘ûle benzediğinden nasb mahallindedir.

[مَكْحُول] ifâdesinde de [غَضِيض] gibi iki vecih olma ihtimâli vardır.

Özet

Su‘âd’ı övüyor ve şöyle diyor: “Ceylân hâriç (benden ayrıldığı, karar kıldığı yerden yola çıktığı vakit) hiçbir şey ona benzemiyor. O ceylâna ki sesinde bir şarkı, gözlerinde bakışlarını hiçbir şeye çevirmeksizin bir ilgisizlik ve sürme”... Bu, insanda güzelliğin ve ihtişamın işâretidir.

Bu beyit Kâzerûnî'nin şerhinde açıklanmamasına rağmen çoğu nüshada mevcûd olduğu için açıkladım. Mevlânâ Cemâlüddîn Muhammed ez-Zaffârî⁷⁶ ona tahmîs yapmıştır.

Diyorum ki; [هيفاء] kelimesi [الهاء] harfinin fethası ve altı iki noktalı olan [الياء] harfinin sükûnu iledir. Hamrâ kelimesinin vezni üzeredir. [امرأة هيفاء، قوم هيف، قوس هيفاء] “*İnce yay, zayıf kavim, ince belli kadın*” anlamlarına gelen sözler vardır.

[الميم] harfi sükûn [الضاد] harfi zamme [الضمير] kelimesidir ve [ضامرة] ifâdesinin masdarı ile okunur. Cevherî'de⁷⁷ geçtiği şekliyle zayıflama ve et olarak hafifleme demektir. Burada bel inceliğine yönelik bir kinâye vardır.

[بيضاء] ifâdesi [أبيض] kelimesinin müennes hâlidir ve [البياض] kelimesinden gelir. Bazı nüshâlarda ise [ما سيفاء] noktasız [السين] harfi ile okunur. Mâ-i nâfiye ile sâdır olur ve [هيفاء] ifâdesi için bedeldir, “*karnı zayıf kadın*” anlamına gelen [امرأة سيفانة] sözünde olduğu gibi. Kastedilen zayıflığın olmamasıdır.

[مقبلة] ifâdesi [الإقبال] kelimesinin ism-i fâ'ilidir.

[عجْزَاء] noktasız [العين] harfinin fethası ve [الجيم] harfinin sükûnuyla “hamrâu” bâbı üzere söylenir. “Çokça zayıf kadın” anlamına gelen [امرأة عجزاء] sözü de vardır. Son olarak bir şey daha var ki bu şişmanlıktan zayıflamasına dâir ibâredir.

⁷⁵ Önden bakılınca ince belli, arkadan görünüşü ise tombul idi; Boyu ne uzun ne de kısaydı.

⁷⁶ Adı geçen bu kişiyle alâkalı ne yazık ki herhangi bir bilgiye ulaşamadım.

⁷⁷ Künyesi Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî'dir. Aslen Türk'tür. Doğum tarihiyle ilgili net bir bilgi olmamakla beraber Fârâbî'da doğduğu bilinmektedir. Aslen Türk olduğundan Arapçayı daha iyi öğrenebilmek için Irak ve Suriye'deki kabileler arasında uzun süre yaşamıştır. Buradan doğduğu yere geri dönmek için yola çıkmışken Nişâbur'a uğramış ve ölünceye dek orada kalmıştır. Ölüm yılı h. 400 (m. 1010) olarak bilinmektedir. Önemli eserleri: *Tâcü'l-luğa*, *Kitâbü 'Arûzi'l-varâka* ve *Kitâbü'l-Kavâfi*'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrüddîn ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/313.

[لا يُشْتَكِي] ism-i fâ‘ildir, [الإِدْبَار] ifâdesinden gelir. İkbâl kelimesinin zıddıdır. [لا يُشْتَكِي] muzâri ve meçhûldür. [اشْتَكَيْتَهُ] ifâdesinden gelir. Onu, sana yaptığı kötü fiilden dolayı ihbâr etmen demektir.

[قَصَرَ] kelimesi [عَنْبٍ] vezni üzeredir. Bir şeyi kısaltmak, uzatmanın zıddı anlamına gelir. [يَقْصُرُ] zamme ile dir. Masdarı ise [قَصْرًا] ifâdesidir.

[يَطُولُ] ifâdesi [عُول] kelimesinin vezni üzeredir. Bir şeyi uzatmak anlamına gelir. [طُولًا] şeklinde çekimlenir. [امْتَدَّ] yani uzanmak da yakın ma‘nâdadır.

İ‘râb

[هيفاء] haberdir. Sonra yukarıda bahsedilen Su‘âd için de haberdir. Yani Su‘âd [هيفاء] ince belli, kıvrak kadın hâricinde bir şey değildir. Ya da Su‘âd’a rücû‘ eden mahzûf mübtedânın haberidir. O, ya da o.

[مقبلة] hâl’dir, [هيفاء] ifâdesindeki gizli zamîrden mübtedâyâ rücû‘ eder.

[عجزاء] Ya haberden sonra gelen haberdir ya da aynı şekilde mahzûf mübtedânın haberidir.

[مُدْبِرَةً] içindeki gizli zamîrden dolayı hâldir. [لا يُشْتَكِي] cümlesi ya aynı şekilde haberden sonra gelen haberdir, ya da [مُدْبِرَةً] ifâdesinin gizli zamîri ile birleşmiş hâldir, ya da müste’niftir. [عجزاء] ifâdesinin sıfatı da olabilir.

[قصر] ifâdesi [لا يُشْتَكِي] cümlesinin nâibu’l-fâ‘ili ve zamîrdir. Ondan dolayı her hâl-u kârda irtibat için Su‘âd’a rücû eder. [ولا طُول] ifâdesi de [لا يُشْتَكِي] cümlesine ma‘tûftur. Yani [ولا يُشْتَكِي طُول] “Uzunluk şikâyet edilmedi/edilmeyecek” ifâdesindeki gibidir.

Özet

Su'âd'ı övüyor ve diyor ki; onun hâli bir yönden belinin inceliği ve ardından cılız bir şişmanlığıdır. Onun kısalığı veya uzunluğu hakkında olumsuz bir haber vermiyor. Demek istediği, sevgilisinin güzel boylu ve orantılı uzuvlara sahip olduğunu anlatmak ve onu güzellik ve ihtişâmda eksikliğe yol açan şeylerden arındırmak.

[٤] تَجْلُو عَوَارِضَ ذِي ظَلَمٍ إِذَا ابْتَسَمْتَ كَانَتْهُ مِنْهُلَّ بِالرَّاحِ مَغْلُولٌ ٧٨

[تَجَلَوْا] ifâdesi muzârî gâibedir. [جَلَوْتُ الْخَبَرَ] ifâdesi aynı kökten gelir, “*haberi açıkladım*” demektir. [جَلَاءَ] fethayla yazılır ve açıkladım, ortaya çıkardım anlamına gelir.

[عوارض] kelimesi [عارض] ifâdesinin çoğuludur. İsimdir ve çoğulu cem-i mükesser [فواعل] kalıbı üzeredir, tıpkı [الكاهل] ifâdesi gibi, çoğulu [كواهل] ifâdesidir. O Cevheri’de ön dişlerin adedi ifâdesinin anlaşılmaması üzerine şârih dedi ki, o azı dişler hariç köpek dişleri dâhildir. Denildi ki burada murâd edilen hepsinin bitmesidir. Her iki takdîrde de ikililer ona dâhildir ve o makam için uygundur.

[الظَّالَم] ifâdesi [الظَّاء] harfinin fethası ve [اللام] harfinin sükûnu ile okunur. Dışın suyu ve parıltısı demektir.

[يُسَبِّحُ، [بِسْمَ] ifâdesi fetha iledir ve [التَّبَسُّمِ] gülmeden yapılan ifâdedir. Şöyle söylenir, [بِسْمَ وَتَبَسَّمَ] bâblarında da aynı ma'nâyâ gelir. [الثَّغْرِ] şeklinde kalıpları vardır. [بَسَمًا، فهو بَاسِمٌ] ön dişlerle gülümseme anlamına gelir. Üç noktalı [الثناء] harfi ve sözlükteki [العين] harfinin sükûnu ile okunur.

[مُنْهَلٌ] ifâdesi ism-i mef'ûldür, [أُحْمَلُهُ] fiilinden gelir. Onu içirdiğinde hepsini yuttu anlamında kullanılır. [النَّهْلُ] iki fethayla ifâde edilir, bu ilk içki anlamına gelir. [العَلَلُ] ifâdesi de bir içip sonra tekrar içmek yani ikinci şarap anlamına gelir. Denir ki [عَلَلٌ بَعْدَ حَمَلٍ] yani “Birinciden sonra ikinciye içti”.

⁷⁸ *Gülümsediği zaman parlayan kar gibi beyâz dişleri; Sanki her an şerbetle ıslanırdı.*

[الراء] kelimesi noktasız [الراء] harfiyle yazılır. İçki demektir.

[علّه، يعُله ويعلّه] ism-i mef'ûldür. Kalıpları birinci ve ikinci bâblardan [العلل] ifâdesi noktasız şeklindedir. Ona içirip tekrar içirdiğinde derken burada kullanılan [العلل] ifâdesi noktasız [العين] harfinin fethasıyla okunur. [اللام] harfinde ise iki fetha vardır. [العلل والنهل] kelimelerinin kullanımı develerde çok fazladır. Çünkü onlar ilk önce yalakta sulanır, bu [أهل] kelimesiyle ifâde edilir. Ve kokuşmuş yere, ahır vb. gönderirler. Sonra ikinci defa sulanır ve mer'aya gönderirler bu da [العلل] kelimesiyle ifâde edilir.

İ'râb

[تجلو] ifâdesinin fâ'ili Su'âd'ın zamîridir.

[عوارض] mef'ûldür, cümle-i müste'nefedir.⁷⁹

[ذي] esmâ-i sittedendir ve [ظلم] in muzâfıdır. Mahzûfa sıfat olması için [الياء] harfini cerr eder. İzâfeti de cerr eder. O mahzûf olan ön dişlerdir. Yani ön dişlerin parlaklığıdır. Açıklanan diğer belirtiler ya bütün dişler içindir ya da bazıları için. Bütün dişleri kastetti, açıkladı diyenlere göre takdîr şudur, ağız boşlukları boş değildir. O ön dişlerden başka bir şey değildir, bundan caymakta ne fayda var? [العوارض] ifâdesinin ön dişlere izâfesi, fıkıh ilmindeki gibi ve misvâk ağacı gibi “genelin özele izâfesi” kabîlindendir.

[إذا] ya zarftır ve sadece [تجلو] ifâdesini nasb eder ya da şartı düşürülmüş müstakil zarftır, cevâbını nasb eder. Çoğunluğun söylediği budur.

[ابتسمت] cümlesi bunun üzerine ona izâfe edilmesi şartıyla mahallen mecrûrdur. Söz konusu cevâbı, yukarıdaki delillere dayanılarak, daha doğru olanın önüne getirilmesinin câiz olmadığı gerekçesiyle silinmiştir. Takdîren, eğer gülümserseniz sevginizi gösterirsiniz.

⁷⁹ Mukadder soruya cevaben beyanda bulunmaktır. Muhammed b. 'Alân es-Sadîkî eş-Şâfi el-Eş'arî el-Mekkî, *el-Futûhâtü'r-Rabbâniyye 'ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye*, (Kahire: Cem'iyetü'n-Neşri ve't-Te'lifi'l-Ezheriyye, h. 1347), 3/40.

Muhakkikler onun âmilinin şartı olduğunu, muzâf olmadığını söylediler. Ancak muzâfun ileyh olabilmesi için muzâfa âmil olması lâzımdır.

[كَأَنَّ] ifâdesi hurûf-u müşebbehe bi'l-fiil denilen gruptandır. Teşbîh inşâ etmek için kullanılır. İsmi nasb, haberini ref' eder, [كَانَ الْخَبْرُ جَامِدًا] “*Buz gibi haber*” ifâdesinde olduğu gibi. Örneğin, [كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدَ] “*Zeyd aslan gibidir*” ya da burada zikredilen gibi türetilbilecek ifâdeler. Zeccâc⁸⁰ aralarında bir fark olduğunu söylemiştir. Birincisi teşbîh içindir. İkincisi ise şüphe içindir. Mahallinde halli reddolunmuştur ve ona muttasıldır. İsmi, şiirde ön dişlere rücû' eder. [منهل]: Onun haberidir. [بالراح] Ona müte'allaktır. [معلول] İkinci haberdur ve müte'allık önceki delâletinin üzerine hazf olmuştur. Yani mey ile şerbet ile ma'lûldür.

Özet

Su'âd'ı övüyor ve Su'âd gülümsediğinde sanki kendisine defalarca bu iki içki verilmiş gibi karanlıkta parlak dişlerinin ortaya çıktığını söylüyor. Bu onun göz alıcılığının ve aşırı nezâketinin göstergesidir.

[ه] شَجَّتْ بِذِي شَبَمٍ مِنْ مَاءٍ مَخْنِيَّةٍ صَافٍ بِأَبْطَحَ أَصْحَى وَهُوَ مَشْمُولٌ⁸¹

Ana kuralda; [الشَّجَّ] ifâdesi [الشين] harfinin fetha ile harekelenmesi, sonrasında da [جيم] harfiyle okunur. Şarâbın kuvvetini suyla yumuşatmak anlamına gelir. Yani [شَجَّتْ] kelimesi, içkinin sertliğinin ona su katarak hafifletilmesi demektir.

[الشَّبَم] iki fethayla okunur. Soğuk demektir. Kesra ile yazılan [شَبَمِ الْمَاء] ifâdesi soğuk su demektir.

⁸⁰ Künyesi Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâcî (ö.310/923): Fazîletli ve dindâr bir kimseydi ve bu özellikleri onu icrâ ettiği camcılık mesleğinden âlimliğe yükseltmiştir. Kendi döneminin en önemli dil âlimleri Sa'leb ve Müberred'den dersler alarak sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde ilerledi. Kur'an'ın tefsîri, dili, grameri, vezni gibi konularda, “*Me'âni'l-Kur'an ve I'râbuhû*” gibi birçok eser te'lif etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Gânim b. Kudûrî b. Hamîd b. Sâlih et-Tikrîtî, *Muhâsarâtun fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, (Amman: Dâru 'Ammâr, 2003), 194.

⁸¹ Bu ıslaklık, çakıllı geniş vâdiden sızan pınarların; Kuşluk vaktinde esen şimâl rüzgârlarıyla serinleşmiş suları gibi saf ve berraktır.

[المحاني] hafifletmek, seyreltmek demektir. [محمدة] ile aynı vezindendir. [مَحْنِيَّة] ifâdesinin tekilidir. [حَنُوتٌ عَلَيْهِ] yani ona karşı şefkatli ve nâzik olmasıdır. Aslı [مَحْنَوَةٌ] kelimesidir, [واو] harfi [ياء] olarak değiştirilmiştir. Bu da takdîrin abartılması ve mâ kablinin inkisârı içindir. Burada anılan yer özellikle seçilmiştir, çünkü suyu daha ince ve daha berrâktır.

[الصفاء] uzatılarak okunur. Kederin zıddıdır. [صفا الشراب] “Şarab saflaştı” veya يصفو يصفو “Şarab saflaşıyor” şeklinde söylenir. Muzârîsi [يصفو] ve masdarı [صفاء] şeklindedir. [صَفَوْتُ الشَّيْءَ خَالِصَهُ] “Ben onu saflaştırdım, arıttım” şeklinde de kullanılır. [صَفَوْتُ الشَّيْءَ خَالِصَهُ] bir şeyin saf olması, onun arı-duru olmasıdır. [صفوة الله] Muhammed (sav) Allâh’ın yarattıkları arasında en seçkin kuludur cümleleri kullanım örnekleridir.

[الأباطح والأبطاح] ifâdeleridir. Çoğulu [الأباطح والأبطاح] içinde çakıl taşları olan geniş bir deredir.

[الشَّمْل] ifâdesi iki fethalı olan [الشَّمْل] den gelir. Kutup yönünden esen rüzgârdır. Sözlükte beş şekli vardır. Sükûn ile [شَمْل], harekeli olarak [شَمْل], hemzeli olarak [وشَمْلٌ شَمَالٌ], ve onun değişigi [شَامْلٌ] ifâdeleridir. Belki de [اللام] harfinin şeddesiyle [شَمْلٌ] olarak gelmiştir. Deniyor ki kuzey rüzgârları soğutuncaya dek dereye vuruyor. Bundan dolayı tadı iyice soğuduğu zaman, “soğuk içki” anlamında [الخمير مشمولة] denilir ve Cevherî’de de bu şekilde geçer. Kasîde sahibinin (ra) bu beyitte yeri, zamanı, özellikleri ve ânî olması i’tibârıyla yağmur suyunda hoşâ giden dört özelliğe yer vermesi etkileyicidir.

İ‘râb

[شَجَّتْ] mâzî, mebnidir. Fâ‘ili açıkça zikredilmediği için nâibü’l-fâ‘ili zamîrdir ve [الراح] fiiline döner. Müennes olmasının sebebi de yine [الراح] ifâdesinin semâî müennes olmasındandır.

[الجملة] mahallen mansûbdur. Eğer bir sıfatı olsaydı cinsi içindeki [اللام] harfinin oluşumuna göre binâ edilirdi. Şu sözdeki gibi nekre hükmüyle ma‘rûftur:

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ يَسُونِي فَمَضَيْتُ ثَمَّةً قُلْتُ لَا يَغِينِي

"Gerçekten, alçağın yanından geçirim, bana söver. Sonra yürüyüp giderim ve derim ki: 'Bu beni ilgilendirmez.'"

Eğer hâli ondansa mikdârının takdîriyledir. Ya da;

{أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ} "Yahut yürekleri sıkılarak size gelenler..."⁸² âyetinde olduğu gibi "yani sıkılmanın, daralmanın miktarı".

[ذِي] ifâdesi [شَبِمَ] kelimesinin muzâfıdır. Esmâ-i sitedendir ve mecrûrdur.

Oluşumundan mevsûf için sıfatı hazfedilmiş olan ve [الباء] ile mecrûr olan [الماء] kelimesi de etkilenmiştir. Ancak [شَجَتْ] sözcüğünün ondan çıkarılması gerekir ve [الزَّاح] ifâdesinden de aynı şekilde çıkarılmalıdır. İkisinin oluşumu için onun anlamından ikisi de alınmalıdır. Tıpkı yukarıda gördüğün, öğrendiğin gibi.

[من ماءٍ] zarf-ı müstekardır, eğer mansûb mahallinde ve [من ماءٍ] ifâdesinin mahzûf hâli ise ya da onun ikinci sıfatıysa. Bu ikisine de şu sözle cevâz verilmiştir:

[رَأَيْتُ ثَمَرَةً يَانِعَةً فَوْقَ غُصْنٍ] "Bir dalda olgunlaşmış meyve gördüm."

Ya da [شَبِمَ] ifâdesinde ona rücû‘ eden zamîr-i müstetîrden dolayı hâl de olabilir. Ona rücû eden mahzûf mübtedâyâ haber olması ihtimâli de vardır.

[صافٍ] Onun için üçüncü sıfat ya da aynı şekilde mübtedâsı mahzûf haber olabilir.

⁸²Kur’ân Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Nisâ 4/90.

[بَاطِح] Zarf-ı müstekarr ya da dördüncü sıfattır ya da [صَافٍ] ifâdesinin zamîrinden hâldir, ya da mubtedâsı mahzûf olan ve ona rücû eden haberdir. O aslî vasıflarından ve vezninden dolayı gayr-ı munsarîf bir isimdir.

[أَضْحَى] iki yönde ihtimâl vardır, yukarıda geçen [أَبْطَح] ifâdesi gibi. Ma'nâ olarak tamdır, kuşluk vakti girdi demektir. Fâ'ili [الماء] 'ya rücû' eder.

[وهو مشمول] zamîrin ve [الواو] harfinin birlikte giydirildiği isim cümlesidir. Fâ'ilinden dolayı hâldir. Nâkıs olması câizdir, cümle onun haberidir, [الواو] harfinin ziyâdesiyle hâl cümlesine benzemiştir.

Özet

Su'âd'ın dişlerinden gelen şarabın özelliğini anlatıyor. O şarabın, kuşluk vaktinde esen ve vâdînin kıvrımlarındaki segâhlarda çakıl taşlarını ufalayan kuzey rûzgârlarının vurarak serinlettiği saf ve soğuk suyla nasıl seyreltildiğini, sertliğinin o suyla nasıl kırıldığını anlatıyor.

[٦] تَنْفِي الرِّيحِ الْقَذَى عَنْهُ وَأَفْرَطَهُ مِنْ صَوْبِ سَارِيَةِ بَيْضِ يَعَالِيلٍ⁸³

Cevherî şöyle dedi, [نَفَاه] onu kovdu demektir. Sen benim onu sürdüğümü söylüyorsun cümlesi de kullanımına örnektir. [انتفى ونفى] ifâdeleri de aynı şekilde geçişli ve geçişsizdir.

[الرِّيح] noktasız [الراء] harfinin kesrasıyla okunur ve [الرَّيح] yani rûzgâr ifâdesinin, çoğuludur. Aslı ise [الرَّوْح] şeklindedir, [الواو] harfi [ياء] olarak değişmiştir. Bunun sebebi sükûnu ve mâkablînin inkisârıdır. Aynı şekilde [أرياح] ifâdesi de çoğuludur. Tabi ki birisi illetli olduğu için böyledir. [أرواح] aslı üzere binâ edilmiştir.

⁸³ Latîf ve berrak suyu bulandırabilecek her şeyi rûzgârlar süpürüp atar; Etrafındaki bembeyaz tepeleri, gece bulutlarından süzülen bol yağmurlar tertemiz yıkardı.

[الْقَدَى] ifâdesi noktalı [القاف] ve [الدَّال] harflerinin fethâlarıyla okunur. O ikisinden sonra da sakın [ياء] harfî gelir. Farsçada buna [خاشه] denir. Şöyle buyurdu, “Sağlıklı olan şarabın ve gözün içine düşen şeydir”. Gözüne çöp düşürdü ifâdesinin çekimleri [قذى, تقذى] şeklindedir. O adam gözden düştü şeklinde de kullanılır. Fiil olarak kullanıldığında göz kelimesi [العين] kesralı okunur. “Onun gözünden düştün” derken de [قَذَا] şeklinde ifâde edilir. Esmâ‘î⁸⁴ şöyle dedi, “Onun gözüne bir çöp düşürdüm, ona bir çöp düştü ve gözünü kurtardım ve gözü kurtarılmış bir göz oldu, ve onu pislikle kirlettim ve pisliğini ondan çıkardım.”

[أَفْرَطَه] onların şu sözleriyle anlaşılır, “Matarayı taşıra taşıra doldurdum.” Denir ki; [غديرٌ مُفْرَطٌ] [الفاء] harfinin sükûnu ve [الرَّاء] harfinin fethasıyla okunur, tamamıyla dolu demektir. Kisâî⁸⁵ der ki, *Ben halktan hiç kimseyi ihmâl etmedim.* Yani terk etmedim anlamındadır.

[الصَّوْب] noktasız [الصَّاد] harfinin fethası ve [الواو] harfinin sükûnuyla yağmur yağması anlamına gelir.

[السَّارِيَة] ifâdesi noktasız [السَّيْن] ve [الرَّاء] ile yazılır. Geceleyin gelen bulut demektir. Başlangıçta bir sıfattı, daha sonra isim biçimini devraldı. Fiil hâli [يسري, سرى] şeklindedir. Masdarı ise [السَّرى] şeklindedir. Bu, gecenin gidişatı anlamına gelir. [غادية] yerine [سارية] ifâdesi rivâyet edilir. Bu gündüz vakti gelen bulut demektir.

⁸⁴ Künyesi Ebû Sa‘îd Abdülmelik b. Kureyb el-Esmâ‘î (ö.214/830). Hicâz ve Basra’da yaşadı. Nahiv ve elfâz konularına önem verdi. Câhiliyye dönemi şiirlerini dîvân ve mecmû‘alarda topladı. Esmâ‘iyyât adında meşhûr bir eseri vardır. Detaylı bilgi için bkz. Ali el-Cündî, *fî Târîhi ‘l-Edebi ‘l-Câhilî*, (Halep: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 1991), 128.

⁸⁵ Ebû’l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805): Yedi kıraat imamından biri, nahiv âlimi. Ayrıntı için bkz: Tayyar Altıkulaç, “*Kisâî, Ali b. Hamza*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kisai-ali-b-hamza> (08.03.2025).

[بَيْض] ifâdesinin vezni [فيل] gibidir. Çoğulu [الأبيض] şeklindedir. Onun aslı ise [بَيْض] ifâdesidir ve bunun da vezni [حُر] gibidir. Burada [الياء] harfinin selâmeti için zammeyi kesra olarak değiştirdiler.

[يَعَالِيل] ifâdesi [يَفَاعِيل] veznindendir. Çoğulu [يُعْلُول] şeklindedir. Pamuk gibi üst üste binmiş beyaz bulutlar tasvîrinin ifâdesidir. Çoğul olarak söylenmiştir, Ebâbil gibi bunun da tekili yoktur. [الْيَعَالِيل] ifâdesiyle kastedilen ise aşırı beyaz dağlardır. Çünkü bulut suları önce dağlarda toplanıyor, sonra vâdîlere dökülüyor.

İ‘râb

[تَنْفِي] müfret gâibe. [الرياح] onun fâ‘ilidir. [الْقَدَى] takdîren mansûb ve yine onun mef‘ûlüdür. [عنه] de yine ona müte‘allaktır. Zamîri ise bir önceki beyitte zikredilen su içindir. Bu cümle ya zamîrin kapsamında hâldir ve mansûbdur, ya da (önceki beyitte geçen) [أَضْحَى] ifâdesinin ikinci haberidir, ya da yeniden değerlendirilmelidir.

[الواو] harfi Sîbeveyh⁸⁶ ve Müberred⁸⁷ mezheplerinin söz ve tutumlarına göre bir başlangıçtır. Atıf olma ihtimâli de vardır. İki mezhebe göre de [قد] ifâdesi zikredilmeden geçmiş zamanın hâl olarak kurgulanması câiz değildir. Bundan dolayı Sîbeveyh, “*Yahut yürekleri sıkılarak size gelenler...*”⁸⁸ âyeti üzerine ilk olarak “yüreklerini sıkın nedir?” demiştir. Ve onu mahzûf mevsûfa sıfat yaptı. Müberred ise bunu davet sebebi, yani propaganda yaptı. Ancak bu ikisi haricindeki mezheplerden Basriyyûn’a⁸⁹ göre [الواو] hâl için

⁸⁶ Künyesi Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber Sîbeveyh (ö.151/796). Fars kökenlidir. Döneminin büyük dil âlimleri olan el-Halîl, Yûnus b. Habîb, el-Ahfeş, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi isimlerden dersler almış ve Basra ekolünün temsilciliğini yapmıştır. *el-Kitâb* isimli eseri yüzlerce yıl dil alanındaki en önemli eser olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sa‘îd b. Muhammed b. Ahmed el-Efğânî, *Min Târîhi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, (Kuveyt: Mektebetü’l-Felâh, 1978) 113,114.

⁸⁷ Künyesi Ebû’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber es-Sômâlî el-Müberred (ö.286/900). Basra ekolünün önde gelen nahiv ve Arapça âlimlerindendir. Mâzinî, Sicistânî gibi isimlerden Arapça ilmini tahsil etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû’l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Nüzhetü’l-Elîbbâ fî Tabakâti’l-‘Üdebâ’*, (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1985) 164,165.

⁸⁸ Nisâ 4/90.

⁸⁹ 8-10. yüzyıllar arasında Basra’da yetişen ve Arapça’nın gramer kâidelerini tesbit etmeye çalışan dilcilerle bunların görüşlerini benimseyen âlimlerin temsil ettiği dil ekolü. Detaylı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, “Basriyyûn”, *TDV İslam Ansiklopesi*, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), 5/117, 118.

takdîrîdir, zamîri muttasıl [الماء] harfine veya [الأبطح] ifâdesine rücû eder. İkinci defa kısaltmak kusurdur.

[سارية] ifâdesinin de muzâfıdır. [أفرط] ile müte'alliktir. [صَوَّبَ مِنْ] ifâdesi

[بيض] ifâdesi de [أفرط] ifâdesinin fâ'ilidir.

[يعاليل] onun sıfatıdır. Gayrı munsarıftır. Sîğâsı müntehe'l-cumû'dur⁹⁰, [مصاييح] ifâdesi gibi. Cümle, ya müste'nif yani devam cümlesidir, ya [تَنْفِي] cümlesine atıftır, ya da mahallen mansûb ve [ماء] veya [أبطح] ifâdelerinin hâlidir. Atıf yaparken ma'tûfun mâzî, ma'tûfun aleyhin muzârî olması nükte gibi, bu çöpün ondan sürekli olarak giderilmesine işârettir. Yağmur kesildikten sonra direklerin yönünden Ebtah⁹¹ yani vâdî dolmaya devam ediyor.

Özet

Soğuk olmasıyla vasfedilen suyu te'kîd için diyor ki, Safâ, rüzgârların içine düşen pislikleri dışarı atması ve içinin suyla dolması demektir. Ya da Ebtah ki bulutların yağmuruyla suların kıvrıldığı, geceleyin üst üste beyaz bulutların geldiği, ya da bembeyaz dağları olan yerdir.

[٧] أَكْرَمَ بِهَا حُلَّةً لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ مَوْعُودَهَا أَوْ لَوْ أَنَّ التُّصْحَ مَقْبُولٌ⁹²

[أكرم بها] yani ona ikram ettiğim şey anlamına gelir. Şu âyetteki gibi; “*Ne güzel işittirler ne güzel görürler...*”⁹³ Yani o gün onlara işittirdiğimiz ve gördürdüğümüz şey demektir. İkinci olarak ta'accüp sîğâsıdır. İki ta'accüp sîğâsından ikincisi, oluşumlarındaki yedi koşulu birleştiren bir fiilden gelir. O [كَرَم] fiili, beşinci bâbdandır, sülâsî mücerred, mutasarrıftır, tam fazîlet kabîlindedir. Gayrı menfî ve mef'ûl için gayrı mebnîdir. Bu vasıf

⁹⁰ İsmi ikinci harfinden sonra bir elif ve daha sonra iki ya da üç harf gelen cem'î isimler demektir.

⁹¹ Selin getirdiği toprakla oluşan vadi, geniş yumuşak kumlu vadi. Bkz: Muhammed b. Ahmed b. el-Ezheri, *Tehzîbu'l-Luğa*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 4/231.

⁹² *Su'âd sözünde dursa, vaadini yerine getirse, hele öğüt dinleseydi, daha çok güzel olurdu.*

⁹³ Meryem 19/38.

ondan dolayı gelmiyor. [أَفْعَل] bâbı üzeredir ve ancak birinci sîğanın gelişinin, o da mezîd fiillerden [أَكْرَم] fiilidir, kural dışı, istisnâ olduğunu Cevherî açıklamıştır.

[الْحَلَّة] ifâdesi noktalı [الْحَاء] harfinin zammesi ve [اللام] harfinin şeddesi ile okunur.

Arkadaş ve dost anlamlarına gelir. Aynı şekilde kadın arkadaş anlamı da vardır. Burada kastedilen budur. Aynı şekilde masdar olarak da dostluk anlamına gelir.

[صَدَقَتْ], “doğru söyledi” ifâdesi [الصِّدْق] masdarından gelir ve [الكذب] yalan ifâdesinin zıddıdır. Denir ki [صَدَقَ فِي الْحَدِيثِ] yani doğru sözlü. Çekimleri [يَصْدُقُ صِدْقاً] şeklindedir. Birinci bâbdandır. Yani bu konuda yalan söylemedi.

[الموعود] ifâdesi eğer ism-i mef’ûl ise kasıt vaat edilen kişidir veya vaat edilen şeydir. Ya da mef’ûl vezninden masdardır. [المعسور] ve [الميسور] ifâdeleri gibi veya âyette geçtiği şekildeki gibi ﴿بِأَيِّكُمْ الْمُفْتُونُ﴾ “*meftun olan hanginiz*”⁹⁴, yani fitne. Her takdirde [فِي] sözcüğü mukadderdir.

[النُّصْح] ifâdesi [يُنْصَحُ، نَصَحَ] fiilinin masdarıdır. Nûn harfinin zammesiyle [نُصْحاً] şeklinde, yine nûn harfinin fethasıyla [نَصَاحَةً] ve [نُصُوحاً] şeklinde okunur. En fasîh kullanımı başına ال takısı alarak النُّصْح şeklinde kullanılmasıdır. Allâh-u Teâlâ buyurdu ki; {وَأَنْصَحْ} ⁹⁶im “ve size öğüt verd” ⁹⁵{لَكُمْ} İsim olarak kullanımı [النَّصِيحَة] şeklindedir.

[مَقْبُول] ifâdesi [قَبِلْتُهُ] ifâdesinin ism-i mef’ûlüdür. [قَبُولاً] fetha ile yazılır.

⁹⁴ Kalem 68/6.

⁹⁵ وَنَصَحْتُ لَكُمْ doğrusu. Âyet yanlış yazılmıştır.

⁹⁶ A‘râf 7/79.

İ‘râb

[الباء] harf-i cerrinin mecrûru müenneslik [هاء]‘sıdır, Süâd’a rücû eder. Sîbevey’e göre fâ‘ildir. Ziyâde olan [الباء] harf-i cerri fâ‘ilin vazîfesini üstlenir. Yani ona hayran olan, ancak [أن] olduğunda ona ulaşır. Şu sözdeki gibi;

وَقَالَ نَبِيُّ الْمُسْلِمِينَ: "تَقْدِمُوا. وَأُحِبِّبْ إِلَيْنَا أَنْ يَكُونَ الْمُقَدِّمًا"

“Müslümanların Peygamberi de şöyle buyurdu: İlerleyin. Sizin ileri olmanız bize sevimlidir.”⁹⁷

Yani sonuna kadar olsa da diyor. Farkında olmadığı için, her ne kadar fiili içinde gizlenmesi gereken emir sîğâsı şeklinde olsa bile öne çıktı. Çünkü sûreti onun üzerinde olsa bile, ancak anlamı habere dayanmaktadır. Ona göre [أكرم] ifâdesinin aslı, haberin lâfzı üzere hemzesi olan [أكرم] ifâdesidir. [أقبل المكان] en yeşil otların olduğu mekân ve [أغدَّ البعير] devenin arkası şişip gудde denilen yumru çıktı ifâdelerinde olduğu gibi.

[أكرم] ifâdesinin ma‘nâsı ise Su‘âd kerem sahibi yani cömert oldu demektir. Haberî ma‘nâsının kalmasıyla birlikte haberin lâfzı emrin lâfzıyla değiştirildi. Başkalarının da mef‘ûlüdür. Ahfeş ve Zeccâc’a göre [الباء] harfi te‘addî yani geçişlilik içindir. Bu, onu onurlandırmak ve onu cömert bir insan yapmak anlamına gelir. Ferrâ’ya göre o [الباء] fazlalık, hemze [ء] ise te‘addî içindir. Ma‘nâsı, onu cömertlik sahibi biri hâline getirdi. Mezheplerine göre [أكرم] ifâdesinin altında zamîr hitabı vardır çünkü o emirdir. Zamîrin lâzım fiiller arasına yerleşmesi gibi. Bazılarına göre onun muhâtabı her kim Su‘âd’ı cömert hâle getirirse işte odur, onu cömertlikle vasıflandırandır. Sanki o, onu cömertlikle vasıfla denilmiş gibidir, bir insanda olabilecek en fazla cömertlik duygusu onun içindedir. Başkalarına göre fiilin delâleti cömertliktir. Yani ey cömertlik Su‘âd’a ikrâm et, onu onurlandır. Bu iki söz Sîbevey’in

⁹⁷Abbâs b. Mirdâs’ın beytidir. “Müellefe-i kulûb”dendir. Resûlullâh’ın kendilerine yüz deve verilmesine müşâde ettiği Huneyn Gazvesi esîrlerilerindendir. Muhammed b Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu’ş-Şevâhidi’ş-Şi’riyye fî Ümmâti’l-Kütübi’n-Nahviyye*, (Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2007), 3/53.

sözünden daha iyidir. Çünkü emir geçmiş zaman ma'nâsında ahdedilmez; çünkü [الباء] harfinin fâ'ildeki ziyâdesi azdır. Ferrâ'nın⁹⁸ sözü diğerlerinin sözlerinden daha iyidir çünkü geçişlilik hemzesi, oluş hemzesinden daha çoktur. Yerleşen zamîrin oluşumu müfreddir. Ancak diyene göre kendisine hitâp edilen kişi fiile delâlet eder ve açıklar. Ancak diyene göre kim ki getirirse... İlâ âhir. Çünkü bu bir atasözüdür ve atasözlerinin hakkı değiştirilmek değil, asıl kökenine göre söylenmektir. Bu bâbın zeyilleri çok uzun ve bu kitap bundan daha fazla artırmamı taşıyamaz. Daha fazla ayrıntı istiyorsanız kaynaklara mürâcaat ediniz.

[حَلَّة] Eğer arkadaşlık anlamındaysa ya fâ'ilden ya da mef'ûlden dolayı iki mezhep arasındaki ihtilâfa binâen hâl olur. Eğer masdar ma'nâsındaysa ona nisbetle temyîz olur.

[ولو] ya şart harfidir, ona gelenden kaçınmaya hükmeder ve gelene ihtiyaç duyar ya da keşke anlamında temennî harfidir. Şu âyette buyurulduğu gibi ﴿فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً﴾ “Keşke dönüşümüz olsaydı.”⁹⁹

[أَنَّ] Hurûf-u müşebbehedendir.

[هَاء الضَّمِير] Su'âd ismine rücû' eder.

[فاعِلْ صَدَقْتُ] Onun zamîridir.

[مَوْعُودَهَا] Onun zamîrine muzâftır, mef'ûlünün aşağı çekmesiyle mansûbdur. Ona ilâve ama ilkinin ihtimâli ortadadır. İkincisi ise fâ'ile masdar eklenir ve mef'ûl silinir. [التقدير] varsayılan/hipotez, bana verdiği söz ve cümlelerin doğruluğu. Ref' mahallinde [أَنَّ]'nin haberi konumundadır. [أَنَّ] 'nin i'râbı üzerinde ihtilâfa düşülmüştür. Beyitte olduğu gibi vâkıa [لو] ifâdesinden sonra ona ulaşmıştır. Örneğin şu âyette de geçtiği gibi: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا﴾ “Eğer

⁹⁸ Künyesi Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö.206/822). Kûfe ekolünün en önde gelen isimlerindendir. Çokça öğrenci yetiştirmiş ve çokça eser vermiştir. Hakkında “Ferrâ Nahiv ilminde müminlerin emîridir” denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 81-84.

⁹⁹ Şu'arâ' 103/26.

sabretseleldi...’’¹⁰⁰ Bazıları dedi ki [أَنْ] hazf olunmuş fiillerdeki fâ‘illik ref‘ine delâlet eder.

[والتقدير هنا] buradaki hipotez, eğer vâkî olduysa ya da doğruluğu kanıtlandıysa.. İlâ âhir.

Bazıları da dedi ki, mahzûf habere cevâben ibtidâiyye ref‘idir. [لولا] ifâdesinden sonra hazf olunduğu gibi. [والتقدير] hipotez, eğer doğruluğu vâkî ve sâbitse, bu iki hipotezin cevabı da hazf olunmasıdır. O, yani hipotez, onun, yani diğer hipotezin boşluğunu ma‘nâ delîli ile tamamladı. Ya da lâfız karînesi cömert olsun diye. Bu şart için olduğu takdîrde böyledir. Ama bu hipotez üzerine temennî oluşmuş ve hazfa ya da hipoteze ihtiyâç kalmamıştır. Aksine ismine ve haberine engel olarak ona ulaşılmasına mânî oluyor. Bundan dolayı şöyle söylendi: “Şâyet şartı olması tercih edilirse, onun çoğu kullanımı onun, yani şartın içindedir. Ancak aynı şekilde temennî olması onu hazf olunmaktan korumak için tercih edilir”.

[أو] ifâdesi [الواو] harfîyle aynı ma‘nâya gelir. Şu sözdeki gibi;

[جاء الخِلافة أو كانت له قدراً] “*Hilâfete geldi veya ona nasip oldu.*”¹⁰¹ İkinci olsa da hükmü birincinin hükmü gibidir.

[أَنَّ] aynı şekilde hurûf-u müşebbehedendir.

[النصح] onun ismidir ve [لام] harfî muzâf-ı ileyhe bedeldir. Yani eğer ona nasîhat ettiyse, masdarı mef‘ûle ve mahzûf fâ‘ile izâfe etmesi içindir. Hipotez, eğer sadece ona nasihatse.

[مقبول] onun haberidir. Öncesindekiler gibi cümle mahâllindedir.

Özet

Su‘âd, arkadaş olduğu zamanlardaki cömertliğine hayran kalıyor. Ya da karakter açısından, eğer benimle buluşma ve tavsiyemi kabul etme sözünden dönmediği kanıtlanırsa, o zaman onun karakteri ve cömertliği yerine getirilmiş olur. Ancak bütünlüğü bozulmuştur. Sübûtu da öyle. Ya da keşke bana verdiği buluşma sözüne sâdık olsa ve ona verdiğim nasîhati dinlese.

¹⁰⁰ Hucurât 49/5.

¹⁰¹ Cerîr’in sözü.

[الحُلَّة] noktalı [الحاء] harfinin zammesiyle yazılır. Eski dost anlamına gelir. Kesralı hâli ise mizâc, huy anlamına gelen haslet demektir.

[سَيْطَ] noktasız [السين] harfinin kesrasıyla okunur. [السَّوْط] sözcüğünden gelir ve bir şeyin bazısını bazısıyla karıştırmak demektir. Suyu kırbaçladı ve onu öyle bir kırbaçladı ki onu değiştirdi, onu başka bir şeyle karıştırdı, yani bulandırdı ve ikisine birden iyice karışana kadar vurmaya devam etti. Bundan dolayı çırpamak, karıştırmak vurmak ma'nasında kırbaç olarak isimlendirildi. Kan ete karışsın diye.

[دم] onun aslı harekeyle [دَمَوْ] şeklindedir. Tabi ki o [الياء] harfinden önceki kesranın durumundan dolayı [يَدْمِي، دَمِي] şeklinde telâffuz edildi. Şöyle söyledikleri gibi [يرضى، يرضى] ve masdarı [الرضوان] ifâdesidir. Sîbevey dedi ki, onun aslı sükûn ile [دَمِي] şeklindedir. Çünkü [يَدْمِي، دَمِي] ifâdelerini toplar, birleştirir. Tıpkı [طَبَّي، وَطَبَّاء، وَطَبَّي] ifâdeleri gibidir. Eğer gözün hareketi 'asâ gibiye bunun üzerine birleşilmez.

[فجع] ifâdesi [الفاء] harfinin fethası ve [الجيم] harfinin sükûnuyla okunur. Masdarının kullanımı [فَجَعَّتْهُ المصيبة] şeklindedir. Yani “*musîbet onun canını acıttı*” demektir.

[وَلَعٌ] yalanın yerleşmesi, dilde yuva yapması demektir. Fetha ile [وَلَعَاناً] şeklinde ifâde edilir ve yalan demektir.

[إِخْلَاف] ifâdesi [أَخْلَف] fiilinin masdarıdır ve vaat edilen şey demektir. Bir şeyi söylemek ve gelecekte yapmamaktır.

[تبدیل] masdarının kullanımı [بَدَّلَهُ الله من الخوف أَمناً], “*Allâh korkuları güvene çevirdi, korkulardan emin eyledi*” şeklindedir. Yani, bir şeyi zıddını bedel olarak getirerek değiştiren kimdir? Hayır, o makamla alâkalı mutlak değişim değildir.

¹⁰² Fakat o öyle bir huyludur ki, işi gücü aşığını üzmemek, aldatmak, vefâsızlık ve dönekliliktir; Onun mayası böyle yoğrulmuş.

İ‘râb

[لكن] hurûf-u müşebbehedendir. Bağlantılı olduğu için de Su‘âd’ın ismine rücû eder.

[خلة] haberi takdîri değildir. Eğer arkadaş anlamında olsaydı ve eğer haslet ma‘nâsında olsaydı muzâf takdîri olurdu, yani mübâlağa kastetmeksizin dostluğun ta kendisi olurdu.

[قد] görünene göre o tahkîk için burada, tevakku‘, yani beklenti veya tahmîn için değil.

Şu âyette olduğu gibi ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”¹⁰³

Eğer o tahkîkin zıttı olmasaydı aksine yakınlaşırdı. Şöyle dedikleri gibi [ركب الامير] “onun binmesini beklerken Emîr bindi”

[سيط] mâzî, mef‘ûl için mebnîdir.

[من] buna müte‘allık olarak âyetlerde geçtiği örnekleri şöyledir;

﴿مَادَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ﴾¹⁰⁴, ﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾¹⁰⁵.

[دم] onun mecrûrudur. Su‘âd’a rücû eden zamîre muzâftır.

[فجع] nâibü’l-fâ‘ildir. [ولع] ma‘tûfun aleyhtir. [إخلاف، وتبديل] ifâdeleri de böyledir.

Ancak o ikisinin tenvînleri muzâfı ileyhın yerini alır. Takdîri olarak sözünü tutmamak ve dostu dostla değiştirmek anlamlarındadır.

Özet

Önceki beytin anlamını te’kîd olarak diyor ki: “Lâkin Su‘âd arkadaştır, ya da hakîkî dost. Âşıkların acısı ve yalan haberler, sözünü tutmamalar, dostunu başka dostla değiştirmeler onun kanına isâbet etmiş ve kanına karışmıştır. Yani bu vasıflar onun tabiatında vardır ve hiçbir şekilde onlardan çıkarılamayacağı anlamına gelir”.

¹⁰³ Şems 91/9.

¹⁰⁴ Ahkâf 46/4.

¹⁰⁵ Cum‘a 62/9.

[الدوام] iskân etme, kalma, durma. Denir ki: “Bir şey durmaya devam ediyor”. Hadîste şöyle geçer; [نَحْيَ أَنْ يُيَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ] “*Durgun suya bevl etmeyi yasakladı.*”¹⁰⁷ Yani durgun su, Cevherî’de de böyledir.

[الحال] insanın hâli ve sıfatıdır. Birincisi hâlidir, yani iyi ya da kötü, kalıcı ya da değil, durum ve koşulların bir toplamıdır. İkinci olarak ya hızlıca yok olur ya da olmaz. Bunu öğrendiğinizde, melekeye karşılık gelen nefsânî hâl durumunun kastedilmesi doğru değildir. Devamsızlık ve hızlıca yok olmak ma’nâ olarak mutâbıktır. Onun bu özelliğini inkâr etmenin ne faydası var?

[تَلَوْنَ] ifâdesi [اللَّوْن] kelimesinden gelir. Siyahlık, kırmızılık gibi sıfatlar da biçimleridir. Filan kişi renklidir tek bir yaratılış üzere sâbit kalamaz. *Sihâh*¹⁰⁸’ta da böyledir. [أَثْوَاب] ifâdesi [ثوب] kelimesinin çoğuludur. Aynı şekilde [ثياب] ifâdesi de onun çoğuludur. Burada kastedilen kinâye yoluyla onun farklı şekillerdeki oluşumunu açıklamaktır.

[غول] ifâdesi noktalı [الغين] harfinin zammesi ile öksürerek, gırtlaktan okunur. Çoğulu [أَغْوَالٌ وَغِيلَانٌ] ifâdeleridir. İnsanı katleden her şey canavardır. Eğer cinâyet vaki olursa denir ki, canavar onu katletti. Onun (ra) ispatı sır değildir, onu çeşitli şekillerde renklendiriyor. Arapların iddiası budur. Aksi halde aslında buna dair hiçbir kanıt yoktur. Ve eğer olsaydı, Peygamber (sav) onu şu sözüyle yasaklamazdı, “*Ne sirâyet, ne safer, ne de gûl vardır.*”¹⁰⁹

Mevlânâ Ali el-Kârî,¹¹⁰ *Nuhbetü’l-fıkr* adlı eserin şerhinde bu hadîsi açıklarken şöyle demiştir: “*Gûl canavarlardan biridir. Onlar cinlerin bir cinsidir.*” Araplar onların çöldeki

¹⁰⁶ Su ‘âd hiçbir zaman bir hâl üzere kalmaz; Gulyabânî gibi renkten renge, şekilden şekle girer.

¹⁰⁷ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Tahâret”, 94.

¹⁰⁸ el-Cevherî’nin Arapça sözlüğüdür. Tam adı Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye olmakla beraber daha çok Şihâhu’l-luğa ve kısaca eş-Şihâh diye anılır. Ayrıntı için bkz: Hulusi Kılıç, “*Tâcü’l-Luğa*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga> (08.03.2025).

¹⁰⁹ Müslim, “*Selam*”, 109.

¹¹⁰ Hanefî fakih, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi (ö.1013/1605). Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Ali el-Karî” TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), 2/403-405.

insanlara çeşitli sûret ve renklerde göründüklerini ve onları yok ettiklerini iddia ediyorlardı. Yani onları hak yoldan saptırıp helâk ediyorlar. O (peygamber) aleyhi's-selâm şu âyete binâen o sözü reddetti ama varlıklarını yalanlamadı, “Çölde şaşkın şaşkın dolaşan, şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?”¹¹¹ Aksine farklı sûretlerle renklendikleri iddiası bâtıl oldu ve bitti. Bunların dışı şeytanlar olduğu söyleniyordu. Üst üste binerek cennete çıkan, dinlemelerini engellemek için atılan delici meteordan ölmeyen iblisler oldukları söylenirdi. Aksine deli oldun, dağlarda ve çöllerde yürüyorsun ve bulduğunu saptırıyor ve helâk ediyorsun.

İ'râb

[الفاء] sebebiyyedir. Fasîhlik için de olabilir.

[تُدُوم] müfred, gâibe, müzârî ma'lûmdur. Tâmdır, nâkıs değildir. Çünkü öncesinde gelen [ما] harfi nefiy ma'nâsı verir, masdar veya zarf değil. Çünkü o müzârî lâfzıdır. Mâzî lâfza göre nâkıs ve serttir.

[على حال] ona müte'alliktir, ya da zarf-ı müstekardır. Fâ'ilden dolayı hâldir.

[الضمير] Su'âd içindir. Zamîr de aynı şekilde ona aittir. O tâm veya nâkıstır. Eğer ikincisiyse onun haberi zarf-ı müstekardır. Eğer birincisiyse, [الباء] harfi gizli olan iltisâk ve alâkayı açığa çıkarır. Fâ'ilden dolayı hâlidir. Şâyet onun, Allâh Teâlâ'nın ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ﴾

﴿حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾¹¹³ ise, ya da ¹¹²﴿إِنْ تَأْمَنَهُ بَقِنطَارٍ﴾¹¹²

sözündeki gibi bir ma'nâda ise, müte'allik olacaktır. Zamîr her takdîrde mecrûrdur, [الحال] ifâdesine rücû' eder. Onun müennes olması da [الحال] ifâdesinin oluşumunda müzekkerlik olması da câizdir. Onun müennesliği İbn Hâcib¹¹⁴'in söylediği gibidir.

¹¹¹ En'âm 6/71.

¹¹² Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emânet etsen... Âl-i 'İmrân 3/75.

¹¹³ ...derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi. Sâd 38/32.

¹¹⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249): Arap gramerine dair *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihî. Ayrıntı için bkz: Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hacib> (08.03.2025).

Cümle, hâlin sıfatı mahallindedir ve mahallen mecrûrdur.

[كَمَا] kelimesindeki "kef" [ك] harfi, [يَضْحَكْنَ عَنْ كَالْبَرِّ الْمُنْهَمَّ] "Onlar, yağan dolu gibi dişlerini göstererek gülüyorlar" sözünde olduğu gibi ya "benzerlik" مثل anlamında bir isimdir. Yani ifade [يَضْحَكْنَ عَنْ مِثْلِ الْبَرِّ الْمُنْهَمَّ] "Onlar, yağan doluya benzeyen dişlerini göstererek gülüyorlar" demektir.

Ya da kef [ك] bir edâttır (harf-i cer).

"Mâ" kelimesi ya {اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمُ آلِهَةٌ} "Bize de onların ilâhları olduğu gibi bir ilâh yap." (A'râf, 7/138) âyetindeki gibi isim cümlesine bağlanan bir zamîr (ism-i mevsûl) dir.

Ya da {وَصَافَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ} "Genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar geldi." (Tevbe, 9/118) âyetindeki gibi masdar anlamında kullanılır. Yani [مَا رَحْبٌ] değil de [بِرُحْبٍ] "genişliğine rağmen" şeklinde anlaşılabilir.

[تَلَوْنُ] aynı şekilde müfred gâibe muzârî ma'lûmdur. [التفعل] bâbındandır. Kolaylık olsun diye iki [التاء] harfinden birisi silinmiştir. Onun, yani Allâh Teâlâ'nın şu sözündeki gibi 115{نَارًا تَلْظَى} Gâib ve müfred olabilir. Bu bâbdan mâzî ma'lûm da olabilir. [الغول] onun fâ'ilidir.

[فِي أَثَوَاهَا] onun zamîrine muzâftır, ona müte'alliktir. Tertipteki te'hîrinden dolayı zikretmeden önce gizlemeye gerek yoktur. Şu sözlerindeki gibi; "Zeyd oğlunu dövdü." Cümle, mevsûliyye i'tibâriyle sılası [مَا] harfidir.

[الكاف] mansûbdur. Bu ifâde konumu itibariyle isim de olsa, girişiyle beraber harf-i cerr de olsa eşittir. Mevsûl de olsa masdar da olsa kendinden öncesine delâlet eden mahzûf masdarı nitelediği için eşittir. Çünkü kim bir hâl üzere dâim olmazsa elbet renkten renge

¹¹⁵ Alev alev yanan bir ateşe karşı... Leyl 92/14.

girecektir. Muzârî ve masdarı [تَلَوْنًا، تَلَوْنًا] şeklinde söylenir. Canavar onu boyadı [تَلَوْنًا به العُول] derken söylendiği gibi. Bu Arapların iddia ettiği gibi somut, ma‘kûl teşbîh kabîlindendir. Onlar onun görüldüğünü iddia ediyorlar. Yani çöllerdeki insanlara zuhûr ediyor. Önceden değindiğim gibi onları yoldan çıkarıyor.

Özet

Önceki ihtimâl üzerine diyor ki; Su‘âd, kanına keder, tutku ve başka şeyler karıştığı için süreklilik arz eden bir sıfata bürünüp onun üzerine sâbit olarak durmuyor. Aksine renklenerek çeşitleniyor. Tıpkı canavarın görünüşündeki renkler gibi.

[١٠] وَلَا تُمَسِّكُ بِالْعَهْدِ الَّذِي رَعَمْتَ إِلَّا كَمَا تُمَسِّكُ الْمَاءَ الْغَرَائِيلُ¹¹⁶

[تُمَسِّكُ] ifâdesinin gâibe ve müfred olduğu ma‘lûmdur. Ya tef‘îl ya da tefâ‘ul bâbındadır. İkinci olarak da telâffuzu kolaylaştırmak için iki [التاء] harfinden birisi silinmiştir. Cevherî şöyle dedi: “Bir şeyi tuttum ve ona tutundum, onunla tutuştum”. Bunların hepsi ona yapışım anlamındadır. Ona sımsıkı tutundum cümlesi de anlam olarak onlar gibidir.

[العهد] ifâdesi noktasız [العين] harfinin fethasıyla okunur. Te‘mînât, yemîn, belge, rehin, muhâfaza ve vasiyet gibi anlamlara gelir. Ona ahit verdim, yani ona söz verdim.

[رَعَمْتَ] ifâdesi [رَعَمًا، رَعَمًا] şekillerinde üç harekeyle yazılabilir. Doğru veya yanlış, zan ile söz söyledi demektir. İkinci şekliyle kullanımı çok daha yaygındır.

Şureyh¹¹⁷ şöyle söyledi: “Her şeyin künyesi vardır ve yalanın künyesi de sanmak, iddia etmektir. Bir kimsenin kefil olduğu [من زعمت به] şeyin olması muhtemeldir, ben kefilim [أزعم] şeklinde ifâde edilir. İddia etmek, sanmak, kefil olmak anlamına gelen [رَعَمًا] ifâdesi fethayladır. Kefâlet [زعامة], kefil [الزعيم]”. Hadîs-i şerîfte şöyle geçer: “Kefîl borçludur.”¹¹⁸

¹¹⁶ Onun verdiği sözde duracağını sanmak; Suyun kalburda kalacağına inanmak gibi olur.

¹¹⁷ Künyesi Ebû Ümeyye el-Kâdî Şureyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî (ö.79/699). Tâbiîn devrinin ileri gelen fakihlerindendir ve Kûfe kadısıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, “Şureyh” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 24/119-121.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1988, “Büyü ve İcâre”, 3565.

[غرايل] noktalı [الغين] harfinin fethasıyla okunur. Bilindiği üzere [غربال] ifâdesinin çoğuludur.

İ'râb

[لا تُمَسِّكْ] devam eden şeye atıftır. Fâ'ili altında gizlidir. Su'âd'a rücû eder. [بلعهده] Ona müte'alliktir. [الذي] mevsûldür.

[زعمت] Gâibe, mâzî, ma'lûmdur ve fâ'ili aynı şekilde Su'âd için gizlidir. Mef'ûlü ise hazf olunmuş mevsûle döner.

[التقدير] Takdîr: {يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ} “Allâh diyor ki: ‘Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!’”¹¹⁹ âyetinde olduğu gibi iddianızı yerine getirin. Yani onların benim ortağım olduğunu iddia ettiniz.

Bu cümle onun sılasıdır. Tamamı mahallen mecrûrdur ve [العهد] ifâdesinin sıfatıdır.

[إِلَّا كَمَا] Müferrağ istisnâ¹²⁰dır. [الكاف] teşbîh içindir. [ما] masdariyye harfidir. O cerr konusunda öncelikle onu müfred olana ulaştırdı. Cerr ve mecrûru ya [تُمَسِّكُ] masdarının zamîrinden hâldir. Yani, tutuşu buna benzemedikçe onu tutmayın. Ya da mahzûf masdarın sıfatıdır. Yani bunun gibi olan tutuş haricindeki tutuşlar.

[تُمَسِّكُ] ifâdesi [أَمَسَكْ] fiilinin muzârîsidir. [الغرايل] onun fâ'ilidir. [الماء] onun mef'ûlûdür. Kâfiyeye riâyet etmek için onu fâ'ilin önüne geçirmiştir.

Özet

Önceki söylediklerine te'kîd olarak diyor ki: “Su'âd belli bir sıfat üzerine yerleşip kalmaz, o güvene tutunmaz, kefil olduğu yemînini tutmaz, o ancak su tutan bir eleğe benzer”. Teşbîhte, eleğin su tutmadığı sezgisel olarak bilindiğinden, verdiği sözün ve ahdin bozulduğu konusunda bir abartı vardır, dolayısıyla verdiği sözün, mutlulukta da hüznün hâlinde de hayırla yerine getirilmeyeceği buradan anlaşılmaktadır.

¹¹⁹ Kehf 18/52.

¹²⁰ Müstesnâ minhu'nun yani “hâriç tutulan şey”in cümlede açıkça zikredilmemesi durumudur. Genellikle olumsuz cümleler için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn. Hâcib Cemalüddîn ‘Osmân b. ‘Ömer b. Ebîbeker el-Misrî, *el-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv*, (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 25, 26.

[يُغَرِّ] ifâdesi noktalı [الغين] harfi ve noktasız [الراء] harfiyle yazılır. [عُرَّه] kökünden gelir, [يُغَرِّه] ifâdesi zammeli, yani muzârî sîğasıdır. Masdarı [غُروراً] şeklindedir ve aldatmak, baştan çıkarmak, ayartmak anlamlarına gelir. Şöyle denir, filanca da seni çeken şey neydi? Yani buna nasıl cesâret, cür’et ettin?

[مَنْتَ] fiilinin masdarı [التَّمَنِّيَّة] kelimesidir. Bir şey temennî ettim dersin. Ve değişik bir dilek diledim. *Sihâh*’ta vaat, hayır ve şerde kullanılır. Ferrâ dedi ki, hayır ve şerre düştüklerinde onlara hayrı ve şerri vaat ettim. Dediler ki: “Hayır vaadi, pek çok ve çeşitlidir, şerde ise tehdîd ve tasa vardır”.

[الْأَمَانِيَّ] ifâdesi zamme ile yazılan [أُمْنِيَّة] kelimesinin çoğuludur.

[الْأَحْلَامَ] ifâdesi zamme ile yazılan [حُلُم] kelimesinin çoğuludur. O uyuyan kişinin gördüğü şeydir.

[تَضْلِيل] Cevherî’de bir insanı saptırmak, dalâlete uyması yani helâki şeklindedir.

Yazısız ilkelerde, düstûrda aldatma, saptırma var.

İ‘râb

[الفاء] Fâ-i sebebiyyedir, ya da fesâhat içindir. Önceki gibi fâ-i ta’kîbiyye olması doğru değildir. Ma‘tûfun sebebi olduğu söylenen ma‘tûfun ‘aleyhin olmama durumu kesinlikle vardır. Burada böyle olmadığı açıktır. İhbâr üzere ‘atıf inşâ etmek, ‘atfin câiz olmamasından dolayı değildir. Bunun aksi de en fasîh olanı değildir, yasaklanmış da değildir.

[يَغُرُّكَ] muzârîdir. Şârihin söylediğine göre telâffuzu kolaylaştırmak için harekesi silinen ve cezimli okunan [التَّوْن] harfi üzere, yani ikinci [الراء] harfinin fethası ve [النون] harfinin sükûnu üzere müekkeddir. [النون] harfinin sükûnu nüshâların çoğunda vardır. Bu, vezni

¹²¹ Onun vaatlerinden sakın ümide kapılıp da mağrur olma; Çünkü ümitler, rü’yâlar şaşırtıcıdır.

kırılmaktan korumak içindir. Bazılarında ise hafif veya ağır olmaksızın gayrı müekkeddir ve aynı şekilde bu da doğrudur. Ancak her ne kadar bu durum Arap olmayanlar tarafından tasdik edilen bazı nüshâlarda bulunana benzer olsa da te'kîdi şeddeli [التّون] harfiyledir. 'Arûz ilmine en küçük âşinâlığı olan bir insan için bile utanç verici bir vezin ve bozuk bir iltizâm, donatı olduğu sır değildir. Çünkü bu kasîde engin denizdendir ve kökeni de iki defa açıklandığı üzere [مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ] müstaf'ilun ve fâ'ilun şeklindedir. Beytin bu üslup üzere şerh edilmesi şu şekilde olmuştur, [فلا يُعْرُ] aldanmasın, [مفاعِلنْ] mefâ'ilun, aslı ise [مستفعِلنْ] müstaf'ilun şeklindedir. [السّين] harfi geniş kasıttan yani zorluktan dolayı hazfedilmiştir ve [مفاعِلنْ] mefâ'ilun ifâdesine nakledilmiştir. [رَنكْ مَا] ifâdesi [فَاعِلُنْ] fâ'ilun ya da [رَكْ مَا] ifâdesi [فَعِلُنْ] fe'ilün şeklindedir. Aslı, yani kökeni [فَاعِلُنْ] fâ'ilün şeklindedir. Aynı illetin ortaya çıkmasından dolayı burada da [الألف] harfi hazf olunmuştur ve geriye [فَعِلُنْ] fe'ilün kalmıştır.

[مَنْتْ وَمَا] ifâdesi [مُسْتَفْعِلُنْ] müstef'ilen, [وَعَدَتْ] ifâdesi de [فَعِلُنْ] fe'ilen aslı ise aynı şekilde [فَاعِلُنْ] fâ'ilündür. [إِنْ نَ الْأَمَا] ifâdesi [مُسْتَفْعِلُنْ] müstef'ilün, [بِي يَ وَالْ] ifâdesi [فَاعِلُنْ] fâ'ilün, [أَحْلَامَ تَضُ] ifâdesi [مُسْتَفْعِلُنْ] müstef'ilün, [لِيلُو] ifâdesi [فَعِلُنْ] fa'ilün şeklindedir.

[واو] vâv-ı işbâ'nın¹²² yazılışı [الألف] ve [الياء] harflerinde olduğu gibidir. O ikisinin mahallerinden ayrılmalarına 'arûz âlimleri tarafından i'tibâr edilmez. Eğer bu [التّون] harfi bulunsaydı beytin vezin dışına çıkması gerekirdi ki bu da açıktır. Doğrusu mevcut bazı nüshâlarda [نون] harfi yoktur ya da hafif [نون] yani tenvîn vardır ki bu çoğunluktadır.

[مَنْتْ] ifâdesindeki [مَا] harfi, ya [الذي] ma'nâsında mevsûldür, [مَنْتْ] ifâdesinin fâ'ili, Su'âd'ın zamîridir veya bir şey anlamındaki nekre bir isimdir, mevsûftur ve sıfatı ondan sonra gelir. Arapların şu sözlerinde olduğu gibi:

¹²² Şiirlerde [واو] harfinin nazmı denkleştirmek için hareke yerine dolgu olarak kullanılmasıdır.

"رَبِّمَا تَكْرَهُ النَّفْسُ مِنَ الْأَمْرِ لَهُ فَرْحَةٌ كَحَلِّ الْعِقَالِ"

"Belki de ruhlar bu meseleden nefret ediyor. Onlar için zincirlerin çözülmesi gibi bir neşedir."

Yani her şeyin rabbidir. Her iki takdîrde de bağlantı mahzûftur. Lâkin masdar ve ondan sonra gelenler ise tekil olarak yorumlanır. [ما] harfinin mahalli her hâl-u kârda [لَا يَغُرُّنَكَ] ifâdesi için fâ'illiyeye ref'îdir. Vaat ettiği şeyle ilgili hüküm, verdiği şeyle ilgili hüküm gibidir.

[الْأَحْلَامِ] ifâdesi hurûf-u müşebbehe bi'l-fiildendir. [الْأَمَانِي] kelimesi onun ismidir. [إِنَّ] ifâdesi ona 'atıftır. [تَضْلِيلِ] ifâdesi onun haberidir. Cümle [إِنَّ] harfinin kesresi üzere müste'nifedir, ibâre olarak açık ve rivâyet olarak da meşhûrdur. Hemzenin fethalı olması veya [لَا يَغُرُّنَكَ] ifâdesi için takdîri harf-i cerrin illeti mahallinde olması mümkündür.

Özet

O (ra) kendisini tecrîd eder ve ona şöyle hitâb eder, eğer onun güvenilirlik ve yeminlerindeki tutarsızlığı bilerseniz, onun dürüstlüğüne ve sözlerine aldanmazsınız. Çünkü onun dürüstlüğü ve bütün hayalleri bâtıl ve boştur, yoldan saptırır.

[١٢] كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ لَهَا مَثَلًا وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا أَبَاطِيلٌ^{١٢٣}

[المواعيد] ifâdesi [ميعاد] kelimesinin çoğuludur. Vaat, vakit, saat, tarih ve konu anlamlarına gelir. Aynı şekilde [الموعد] ifâdesi, mîzânın çoğulu olan mevâzîn gibidir.

[عصفور] harfinin sükûnuyla [الراء] harfinin zammesi ve noktasız [العين] harfinin ifâdesi [عُرْقُوب] vezninde okunur. 'Amâlîka'dan bir adam, o 'Abdu Şems b. Sa'lebe oğullarından biri olan Ma'bûd b. Züheyr'in oğludur. Urkub b. Sahr, sözünden dönmesiyle hilâfî üzere meşhûr olmuştur. Araplar onu hilâfa darb-ı mesel olarak kullandılar. [مَوَاعِيدُ عُرْقُوب] yani "Urkûb sözü" dediler. Bunun sebebi bir kardeşi ona gelip bir şey istedi, o da ona dedi ki hurmalarım olunca gel. Hurmalar olduğunda ise çiçek açtığına dedi, çiçek açtığına ise büyüdüğü zaman dedi, büyüdüğünde ise olgunlaşıp yumuşadığına dedi, olgunlaştığına ise yemiş olarak

¹²³Su'âd'ın verdiği sözler Urkûb adındaki yalancının atlatmalarına benzer; Onun vaatleri ancak asılsız şeylerdir.

toplanacağı zaman gel dedi ve yemiş olarak toplanacağı zaman onu geceden kesip parçaladı ve ona bir şey vermedi. Cevherî’de bu şekilde geçer.

[المَثَل] ifâdesi iki fetha ile okunur. Diğer söylenişi [المَمَثَل] şeklinde telâffuz edilir. Her şeyde bir şeyi andıracak bir nitelik vardır ve bu anımsatmaya benzerlik denir ki misâl vermek işte budur. Denir ki, bu onun gibidir. “Gibi” sözü “ona benziyor, onu andırıyor” anlamında söylenilir.

[الأَبَاطِيل] ifâdesi bâtıl kelimesinin çoğuludur ve hakkın zıddıdır. Cevherî’de, onlar “bâtıl üzere toplanmışlar” şeklinde geçer. Murâd ettiği şeyin [أَفْعِيلاً] ifâdesi ve çoğulu [أَفْعِيلٌ] ifâdesine kıyâs yapmak olduğunu söylüyorum. Ancak onların beyânı bunun doğruluğunu reddetti. Çünkü onlar dediler ki, [أَفْعِيلاً] ifâdesinin çoğulu [أَفْعِيلٌ] değildir ve doğrusu [فُعْلٌ] ifâdesidir, [فُعْلَانِ] ifâdelerinde olduğu gibi. [أَفْعِلَةٌ] ifâdesi [قَفِيزٌ وَأَقْفِرَةٌ] gibi söylenir. [فُعْلَانِ] ifâdesi [قَفِيزٌ، وَقُفْرَانِ] şeklinde söylenir. [أَفْعِلَاءٌ] ifâdesi [نَبِيٍّ وَأَنْبِيَاءٍ] şeklinde söylenir. [فُعْلَاءٌ] ifâdesi [شَهِيدٌ، وَشَهِدَاءٌ] şeklinde söylenir. [أَفْعَالٌ] ifâdesi [كَرِيمٌ وَكَرَامٌ] şeklinde söylenir. [أَفْعَالٌ] ifâdesi [شَرِيفٌ، وَأَشْرَافٌ] şeklinde söylenir. Açıklma bitti.

Ancak bunların söylenmesinde murâd edilen şey, onlar yanılma ve kural dışı olarak çoğul hâle getiriyor gibiler. Hadîslerde söylendiği gibi kırık çoğuldur ve tek telâffuz şekli vardır ve o hadîs şâzların veçhi üzeredir.

İ‘râb

[كَانَتْ] nâkıs fiillerdendir ve aslî anlamındadır. Onun haberi ismi için daima mâzî olarak sâbittir. Denildiği gibi [صَارَتْ] anlamında değildir. [مَوَاعِيدِ] kelimesi Urkûb ismine muzâftır.

[لَهَا] daki lâm [لِ] harfi, ya [كَانَتْ] ifâdesine müte‘alliktir, şâyet denildiği gibi türemesine delâlet ederse ki bu doğrudur. Ya da içinde fiil ma‘nâsı olduğu için meseldir. İkinci ihtimâl doğruya benziyor. Her iki takdîrde de, haberinin mesel olması ya da hazf ile müte‘allik olması, sıfat olduğu üzere meselden dolayı hâldir, sonra bunun üzerine ilerler. Şu sözdeki gibi: “Lâmiya çirkin ve virandır, yani eski, yaşlı”. Ya da [كَانَتْ] ifâdesi için haber ve

meseldir, haberin faydası için hâl üzerinde durulmuştur. Yüce Allâh'ın buyurduğu gibi, *“Böyle iken onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar?”*¹²⁴

[وما] daki vav و harfi, hâl içindir. [ما] nefiy edâtıdır. [مواعيدها] mübtedâdır, zamîri ise mecrûr olan Su‘âd’dır. [إِلَّا أَبَاطِيلَ] Haberi müstesnâ müferrağdır.¹²⁵ Rivâyet edilir ki onun vaadleri ‘Urkûb’u hatırlatmak içindir.

Özet

Su‘âd’ın sürekli verdiği sözleri tutmaması ve vaatlerinin batıl çıkması sebebiyle ‘Urkûb ona örnek olarak gösterilmiştir.

¹²⁴ Müddessir 74/49.

¹²⁵ Müstesnâ minh’in cümlede bulunmaması durumudur.

3.9. MUKADDİME VE 1-12. BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي نصب لنا رايات الهدى والإيمان ببعثته أفضل الخلائق وأشرف الإنسان. وخفض منار الكفر ومعالم الطغيان بإنزال ما تحدى بأقصر سوره مصاقع الخطباء من فصحاء عدنان. والصلاة والسلام على رسوله الذي هو فصيح اللسان ونبيه الكريم الذي هو صحيح البيان والتبيان. وعلى آله الذين شددوا^{١٢٦} عضد البلاغة مع تشييد الأركان. وأصحابه الذين قرروا أصول الفصاحة مع تأسيس البيان. وبعده؛

فيقول الرّاجي من ربه الفوز بالسعادة أحمد بن عثمان الأرنؤميّ المشتهر بنبه زاده. عصمه الله تعالى عن الخطأ. ورزقه سلوك الطريق السواء. إنّ العلوم وإن تشعبت أنواعها وأقسامها. والفضائل وإن تكثرت أزهارها وأثمارها. وهي وإن كانت شريفة بأثرها. ويجب على المحصّلين كلّهم صرف الخواطر نحوها. إلا أنّ واسطتها ما في تراكيب [٢/ب] البلغاء من المزايا التي بها يُعلّم الاستباق في التناضل. وما في عبارات الفصحاء من المعاني الثواني التي بها يُعرف التفاوت في التفاضل. وكيف لا، وقد تُرى مدار إعجاز القرآن على هذه الأمور. وهلمّ جرّاً... إلى أن صارت مطامح الأنظار ومواقع الأفكار من الجمهور. إذ غايتها الفوز بالسعادة العظمى من التصديق بإعجاز القرآن. ونهايتها الوصول إلى الدروة العليا من الإذعان بنبوة نبي آخر الزمان. لكن ما وفق للاهتمام إليها إلا القليل من القليل. وما ظفر على الانتظار إليها إلا الخيار من الرّغيل. وأنّ القصيدة المشتهرة بالبردة بين الكمّلة الماهرين، المشتملة لمناقبه عليه السلام ومناقب أصحابه المهاجرين لمُنطوية على لغات مُعضلة ومحتوية على نكات مشكّلة مع فصاحة ألفاظها ولطافة لحاظها وتضمينها لآثار عجيبة وبركات غريبة فلذا تصدّى إلى شرحها -على ما سمعته- كثير من الفضلاء وتعرّض لبيانها [٣/أ] جم غفير من العلماء.

^{١٢٦} حاشية: شد عضده وشد الله ملكه وشدده أي قواه كذا في الصحاح.

لكن لما لم^{١٢٧} يوجد عندي غير الكازروني^{١٢٨} من الشروح. وهو مع عدم إيضاحه إياها كمال الإيضاح، غير حالٍ عن الجروح، أردت أن أشرحها شرحاً يذلل من الألفاظ صعباتها ويكشف عن وجوه معانيها نقابها، مبيناً فيه اللغات والإعراب ومحصولات المعاني، ومتصدّياً بحسب ما اقتضاه المقام لبيان نبذ من البلاغة والعروض والقوافي، مع تعرّضي لبيان ما في الشرح من الخلل، وإشارتي إلى كشف فيه من الدّلل، فتَمَسَّكْتُ أذيالها ببنان البيان^{١٢٩}، وإن كنت بعيداً بمراحل عن مثل هذا الشأن مستعينا من مُفيض الخير والجود، ومُتَوَكِّلاً على ربّ الأرباب وربّ كلّ موجود.

ثم لما تمّ نظامه، وختم بالخير ختامه، أردت أن أُسَوِّمَ عنوانه بِسِمَةٍ مِنْ سَنَّا عن الوصف، وسما عن البيان والكشف، أعني حضرة مَنْ حاز كلّ المفاخر والشييم، وجاز كلّ الأجلة والأوتاد غير مزدحم. شعر؛

وإنْ تَقْقِي الأَنَامُ وَأَنْتَ مِنْهُم [ب/٣] فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْعَزَالِ

ونشر حجاب المعقول والمنقول، وكشف قناع الفروع والأصول، ومهدّ القواعد العقلية، وبيّن الأحكام الدينيّة، وعمرّ مدارس العلوم تعميراً، ووَقَّرَ أهلها تعظيماً وتوقيراً، وجمع علم المصون، وأطاع أمر الله المنون. شعر؛

وَلَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

^{١٢٧} حاشية: لما لم أر غيره آه نسخة أصل.

^{١٢٨} الشيخ أبو إسحاق إبراهيم ابن شهريار كازروني (٩٦٣-١٠٣٤). وهو مؤسس كازرونية التي يعتقد أنها أقدم طائفة إسلامية. لقد حافظ على شهرته لعدة قرون من خلال قبره في نزل كازروني. للحصول على معلومات مفصلة، راجع هذه المقالة "أبو إسحق الكازروني والدرابيش الإسماعيليون في الأناضول" لفؤاد كوبرولو، بيلتين، ٣٣/ ١٣٠ (١٩٦٩)، ٢٢٥-٢٣٦.

^{١٢٩} مؤلفات أبي بكر مير رستم الكرد (ت ١٢٠٣م) المتعلقة بعلم البيان. لم يتم إجراء أي أعمال تدقيق لغوي أو ترجمة حتى الآن.

المخطوطات متاحة على الإنترنت. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر الموقع الآتي:

<https://www.alukah.net/library> (06.06.2024)

وهو شيخ الإسلام والمسلمين الذي يُسَمَّى بِاسْمِ أَحَبِّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ^{١٣٠}، لا زالت ساحته الرفيعة، وباحته المنيعه مَحَطًّا لِرَجَالِ الْأَفْضَالِ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ، وَمَلَأْدًا لِأَرْبَابِ الْفَضَائِلِ مِنْ كُلِّ مَرْمَى سَحِيقٍ. هذا دعاء قد تَلَقَّاهُ^{١٣١} رَبُّنَا بِالْقَبُولِ. قبل أن أرفع الصَّوْتِ وأقول؛

وها أنا أشرح في المقصود، متوكِّلاً على رَبِّي المَحْمُودِ، وأقول رُوي^{١٣٢} بالإسناد الصحيح والأخبار الصَّريح أَنَّ زَهْرًا بْنَ سُلَيْمٍ أَبَا^{١٣٣} كَعْبٍ وَبُجَيْرٍ رَأَى فِي مَنَامِهِ أَنَّ سِلْسِلَةً امْتَدَّتْ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ فَمَدَّتْ يَدَهُ إِلَيْهَا لِأَجْلِ أَنْ يَتِمَّسَكَهَا فَلَمْ يَقْدِرْ فَاتَّبَعَهُ فِي [٤/أ] هذه الحالة فَعَبَّرَ رُؤْيَاهُ بِأَنَّهُ سَيُبْعَثُ نَبِيٌّ وَأَنَا لَا أُدْرِكُهُ. ثُمَّ أَخْبَرَ هَذِهِ الْوَاقِعَةَ لِابْنَيْهِ وَوَصَّاهُمَا بِأَنَّ هَذَا النَّبِيَّ لَوْ بُعِثَ فِي زَمَانِكُمَا، عَلَيْكُمَا بِالْإِسْلَامِ وَالْإِنْقِيَادِ لَهُ فَمَاتَ وَتَرَكَ ابْنَيْهِ.

فبعد بُرْهَةٍ مِنَ الزَّمَانِ بُعِثَ نَبِيُّنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَا^{١٣٤} النَّاسَ إِلَى دِينِ الْإِسْلَامِ. فانتشر صَوْتُ^{١٣٥} الدَّعْوَةِ فِي الْآفَاقِ بَيْنَ الْأَنْعَامِ، فَسَمِعَاهُ وَكَانَا رَاعِيَيْنِ^{١٣٦} غَنَمٍ لِهَمَا فِي الْمَرْعَى، فَقَالَ بُجَيْرٌ لِكَعْبٍ^{١٣٧}: "أُثْبِتْ فِي غَنَمِنَا هَذَا فِي هَذَا الْمَكَانِ حَتَّى آتِيَ هَذَا الرَّجُلُ -يعني رسولَ الله صلى الله عليه وسلم- وأرى شخصه وأسمع منه ماذا يقول وما يدعي وأن النَّازِلَ عَلَيْهِ أَيْ شَيْءٍ هُوَ حَتَّى أَعْجَزَ النَّاسَ ثُمَّ آتَيْكَ بِالْخَبَرِ".

^{١٣٠} حاشية: وفيه تلميح إلى حديث أخرجه مسلم وأبو داود والترمذي وابن ماجه عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، أحبُّ الأسماء إلى الله تعالى عبد الله وعبد الرحمن.

^{١٣١} في الأصل: تلقاء، ولكن "تلقاه" مناسب للمعنى.

^{١٣٢} حاشية: ويروى سببا

^{١٣٣} في الأصل: أب، ولكن "أبا" مناسب للقاعدة النحوية لأسماء ستة.

^{١٣٤} في الأصل: فادعى، ولكن "دعا" مناسب للمعنى.

^{١٣٥} في الأصل: صيت، ورجحنا "صوت".

^{١٣٦} في الأصل: راعيا، ورجحنا "راعي" مناسبة للقاعدة النحوية لـ "تركيب الإضافة".

^{١٣٧} في الأصل: للكعب، رجعنا "لكعب" مناسبة للقاعدة النحوية.

فَتَبَّتْ كَعْبٌ وَخَرَجَ^{١٣٨} بُجَيْرٌ مِنْ عِنْدِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَرَضَ الْإِسْلَامَ عَلَيْهِ فَقَبِلَهُ بِلَا مَهْلٍ، ثُمَّ بَلَغَ هَذَا الْخَبْرُ إِلَى كَعْبٍ فَغَضِبَ عَلَى أَخِيهِ فَأَنْشَدَ هَذِهِ الْأَبْيَاتِ عَلَى طَرِيقِ الْإِعْتِرَاضِ وَهَجَا^{١٣٩} بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَرْسَلَهَا إِلَى أَخِيهِ.

أَلَا أَبْلَعَا^{١٤٠} عَنِّي بُجَيْرًا [٤/ب] رِسَالَةً فَهَلْ^{١٤١} لَكَ^{١٤٢} فِيمَا قُلْتَ وَيَحَاكَ^{١٤٣} هَلَاكَ

فَبَيَّنَ لَنَا إِنْ كُنْتَ لَسْتَ بِقَاعِلٍ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ غَيَّرَ ذَلِكَ ذَلِكَ

عَلَى خُلُقٍ لَمْ تُلْفِ أُمًّا وَلَا أَبًا عَلَيْهِ وَلَمْ تُدْرِكْ عَلَيْهِ أَحًا لَكَ

فَإِنْ كُنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَلَسْتَ بِأَسِفٍ وَلَا قَائِلٍ عَمَّا عَثَرْتَ لَعَا^{١٤٤} لَكَ

سَقَاكَ بِهَا^{١٤٥} الْمَأْمُونُ كَأَسَا^{١٤٦} رَوِيَّةُ^{١٤٧} وَأَنْهَلَكَ الْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَلَّاكَ

فلما أتت^{١٤٨} بُجَيْرًا كَرِهَ أَنْ يَكْتُمَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْشَدَهُ إِيَّاهَا^{١٤٩} فقال رسولُ الله صَلَّى الله عليه وسلم: "سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ صِدْقًا وَأَنَّهُ لَكَذُوبٌ وَأَنَا الْمَأْمُونُ"^{١٥٠}. "ولمَّا سمع" على خلقٍ لم تُلْفِ أُمًّا وَلَا أَبًا عَلَيْهِ" قال "أَجَلٌ لَمْ يُلْفِ عَلَيْهِ أَبَاهُ وَلَا أُمَّهُ". هكذا في عيون الأثر^{١٥١}. ويروى أيضًا:

^{١٣٨} حاشية: وذهب بجير نسخة أصل.

^{١٣٩} في الأصل: هجى. رجحنا "هجا" مناسبًا للباب الأول.

^{١٤٠} حاشية: قوله ألا أبلغا يحتمل أن يكون بالتون لفظا على أنها نون التأكيد الخفيفة. وبالألف خطأ لأجل الوقف. ويحتمل أنه بالألف لفظا وخطأ. إما على أنه خطابٌ لِلْأَتْنَيْنِ أو للواحد. وكثيراً ما يخاطب الواحد بما يخاطب به الأثنان... شرح ابن هشام.

^{١٤١} حاشية: قوله فهل لك يحتمل كون الفاء زائدة عند من جوز زيادتها فتكون الجملة بعدها مفسرة للرسالة. ويحتملو كونها عاطفة على أبلغا والمعطوف

محذوف، أي فقولا له هل لك... ابن هشام

^{١٤٢} حاشية: والأصل هل لك رأي أو إرادة أي هل قلت ذلك عن قصد واعتقاد أو قلته لأمر ما والمحذوف المرفوع مبتدأ

خبره في الظرف. ابن هشام.

^{١٤٣} حاشية: قوله ويحك، ويح كلمة تقال لمن وقع في هلكة لا يستحقها فيترحم عليه ويرثي له كقوله عليه السلام ويح عمار يقتله الفئة الاباغية وويل

كلمة تقال لمن يستحق الهلكة وهل لك الثانية تأكيد وتكميل وتحصيل للقافية... ابن هشام.

^{١٤٤} حاشية: قوله لعاً: بالعين المهملة هي كلمة تقال للعائر دعا له بالإقالة من عثرته. فإذا دعي عليه قيل لا لعاً.

^{١٤٥} حاشية: قوله سقاكَ بها يحتمل ضميره المجزور أحدها أن يعود إلى المقالة المفهومة من قلت وأن يعود على نفس ما على أن يكون موصولا إسمياً

حذف عائد أي في التي قلتها وأن يعود إلى الكلمة التي قالها التي دلَّ عليها قرينة الحال أعني كلمة الشهادة وعلى هذه الأوجه يحتمل الباء وجهين

أحدهما الزيادة أي سقاكَها والثاني بمعنى من التبعية. ابن هشام.

^{١٤٦} حاشية: قوله كأسا، إما حال موطئة وإما بدل من الضمير على الموضع. ابن هشام.

^{١٤٧} حاشية: قوله روية، هو فعيلة بمعنى مفعولة. أي مروية. ابن هشام.

سَقَاكَ أَبُو بَكْرٍ بِكَاسٍ رَوِيَّةٌ وَأَنْهَلَكَ الْمَأْمُورُ مِنْهَا وَعَلَّكَ

بالزَّاءِ الْمُهِمْلَةِ مَكَانَ التَّوْنِ فِي الْمَأْمُونِ. والمرادُ بالمأْمور هو رسولُ الله صَلَّى الله عليه وسلَّم فلَمَّا سَمِعَ قَوْلَ كَعْبٍ فِي حَقِّهِ ^{١٥٢} بِالْمَأْمُورِ، غَضِبَ غَضَبًا شَدِيدًا فَأَهْدَرَ دَمَهُ، وَقَالَ: "مَنْ لَقِيَ مِنْكُمْ كَعْبًا فَلْيَقْتُلْهُ" ^{١٥٣}؛ لِأَنَّهُمْ لَا يَسْمُونَ بِالْمَأْمُورِ إِلَّا مَنْ فَعَلَ أَوْ قَالَ [أ/و] شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ، وَ لَمْ يَقُلْهُ فِي زَمَانِهِ أَحَدٌ وَإِنَّمَا أَمَرَهُ الْجَنُّ، ففَعَلَ أَوْ قَالَ. وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمِينًا مَأْمُونًا يَفْعَلُ مَا يَقُولُ وَيَقُولُ مَا يَقُولُ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَوَحْيِهِ. فَكَتَبَ بِجَيْرٍ إِلَى أَخِيهِ كَعْبٍ هَذِهِ الْأَيَّاتِ:

مَنْ مُبْلَغٌ ^{١٥٤} كَعْبًا فَهَلْ لَكَ فِي الَّتِي تَلُومُ عَلَيْهَا بِاطِلًا وَهِيَ أَحْزَمٌ ^{١٥٥}

إِلَى اللَّهِ - لَا الْعُزَى وَلَا اللَّاتِ - وَحْدَهُ ^{١٥٦} فَتَنْجُو إِذَا كَانَ النَّجَاءُ وَتَسَلَّمَ

لَدَى يَوْمٍ لَا يَنْجُو وَلاَ يَسِرُ بِمُقْلَةٍ مِنْ النَّارِ إِلَّا طَاهِرُ الْقَلْبِ مُسْلِمٌ

فَدَيْنُ زُهَيْرٍ ^{١٥٧} وَهُوَ لَا شَيْءَ دِينُهُ وَدَيْنُ أَبِي سُلَيْمَى عَلَيَّ مُحَرَّمٌ

^{١٤٨} حاشية: وصلت إليه الأخبار في نسخة أصل.

^{١٤٩} حاشية: فأشدها بين يديه نسخت أصل.

^{١٥٠} انظر السيرة النبوية لعبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (ت ٢١٣ هـ)، تحقيق: مصطفى السقا [ت ١٣٨٩ هـ] - إبراهيم الأبياري [ت ١٤١٤ هـ] - عبد الحفيظ شليبي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر ١٣٧٥ هـ - ١٩٥٥ م، الطبعة الثانية، ج ٢، ص ٥٠٢.

^{١٥١} الكتاب لابن سيد الناس.

^{١٥٢} حاشية: في شأنه نسخة أصل.

^{١٥٣} انظر حديث الحافظ ابن ديزيل لإبراهيم بن الحسين بن علي الهمداني الكسائي المعروف بابن ديزيل (٢٨١ هـ)، المحقق: عبد الله بن محمد عبد الرحيم البخاري، مكتبة الغرباء الأثرية - المدينة النبوية ١٤١٣ هـ، الطبعة الأولى، ج ٥٣، ص ١٥.

^{١٥٤} حاشية: وقول بجري رضي الله عنه من مبلغ فيه خرم بالزَّاءِ المهملة وأصله فمن مبلغ. ابن هشام.

^{١٥٥} حاشية: قوله الحزم بتقديم الحاء المهملة وبعده الزاء المعجمة ضبط الأمر والأخذ فيه بالثقة كالحزامة والخزومة كذا في القاموس.

^{١٥٦} حاشية: وفي البيت الثاني تقديم وتأخير وتقديره إلى الله وحده لا إلى العُزَى ولا اللَّات. ابن هشام.

^{١٥٧} حاشية: قوله في البيت الأخير "ذدين زهير" مبتدأ ومضاف إليه وقوله "ودين أبي سلمى" معطوف عليه. وقوله "محرم علي" خبر وما بينهما اعتراض ويحتمل إفراد الخبر مع تعدد المخبر عنه وجهين أحدهما أن يكون الأصل فإتباع دين زهير ودين أبي سلمى ثم حذف المضاف. والثاني أن دين زهير ودين أبي سلمى واحد وإنما أعيد المضاف توكيداً. ابن هشام.

ويخبره أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلَ رَجُلًا^{١٥٨} مِمَّنْ كَانَ يَهْجُوهُ وَيُؤْذِيهِ^{١٥٩} وَأَنَّ مَنْ بَقِيَ مِنْ شعراءِ قُرَيْشٍ "ابْنُ الرَّعْبَرِيِّ وَهَبِيرَةُ بْنُ أَبِي وَهَبٍ" وَقَدْ هَرَبَا، وَأَهْدَرَ دَمَكَ فَإِنْ كَانَتْ لَكَ فِي نَفْسِكَ حَاجَةٌ فَطِرْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْعَ إِلَى نَجَاتِكَ بِمَلَاقَاتِكَ إِيَّاهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرِيمٌ لَا يَأْتِيهِ أَحَدٌ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا يَقْبَلُ مِنْهُ وَيَعْفُو عَنْ سَيِّئَةٍ مَا مَضَى.

فَلَمَّا بَلَغَ كَعْبُ الْكِتَابِ ضَاقَتْ [٥/ب] عَلَيْهِ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَأَشْفَقَ عَلَى نَفْسِهِ وَأَرْجَفَ بِهِ^{١٦٠} مَنْ كَانَ فِي حَاضِرِهِ مِنْ عَدُوِّهِ فَقَالُوا: هُوَ مَقْتُولٌ، فَلَمَّا لَمْ يَجِدْ مِنْ شَيْءٍ بُدًّا قَالَ قَصِيدَتَهُ الَّتِي يَمْدَحُ فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَذْكُرُ خَوْفَهُ وَإِرْجَافَ الْوُشَاةِ بِهِ مِنْ عَدُوِّهِ ثُمَّ خَرَجَ حَتَّى قَدِمَ الْمَدِينَةَ مُتَوَجِّهًا إِلَى بَابِ مَسْجِدِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَأَنَاحَ نَاقَتَهُ عِنْدَهُ فَدَخَلَ بِهِ وَهُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَعَ أَصْحَابِهِ، كَأَنَّ الْمَائِدَةَ مِنَ الْقَوْمِ يَتَحَلَّقُونَ مَعَهُ، يَلْتَفِتُ إِلَى هَؤُلَاءِ مَرَّةً وَإِلَى هَؤُلَاءِ أُخْرَى فَيُحَدِّثُهُمْ وَيُكَلِّمُهُمْ^{١٦١}.

قَالَ كَعْبٌ: فَلَمَّا نَظَرْتُ النَّاسَ عَرَفْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ لِأَنَّهُ مِنْ بَيْنِهِمْ كَالْكَوْكَبِ الدُّرِيِّ، بَلِ الْبَدْرِ الْمَنِيرِ. فَتَخَطَّيْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَيْهِ فَأَسْلَمْتُ وَقُلْتُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. الْأَمَانُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "مَنْ أَنْتَ". قُلْتُ "كَعْبٌ بْنُ زَهْرٍ"، قَالَ الَّذِي يَقُولُ... ثُمَّ التَفْتُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: كَيْفَ يَا أَبَا بَكْرٍ...؟ فَقَرَأَ "أَلَا أَبْلَغَا..." حَتَّى تَمَمَّهَا فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا قُلْتُ هَكَذَا. قَالَ: فَكَيْفَ قُلْتَ؟ قُلْتُ: إِنَّمَا قُلْتُ "وَأَنَّهُ لَكَ [٦/أ] الْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَلَيْكََا"^{١٦٢}، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "مَأْمُونٌ وَاللَّهِ". ثُمَّ أُنْشِدَ الْقَصِيدَةَ الْخ^{١٦٣}. وَهَذِهِ الرِّوَايَةُ أَشْهَرُ^{١٦٤}.

^{١٥٨} في الأصل: رجلا، رجحنا رجلا مناسبا للقاعدة النحوية.

^{١٥٩} في الأصل: يؤذيه، رجحنا "يؤذيه" مناسبا لأصل الكلمة.

^{١٦٠} حاشية: أَرْجَفَ خَبْرًا بِالْفَارْسِيَةِ "بَدْرُوغٌ كَفْتُ" وَالْأَرَجِيفُ خَبْرٌ "هَآيْ دَرُوغٌ". وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى {وَالْمَرْجُفُونَ فِي الْمَدِينَةِ} (سُورَةُ الْأَحْزَابِ، ٣٣/٦٠) الْآيَةِ.

^{١٦١} في الأصل: يَكَلِّمُهُمْ، رَجَحْنَا يَكَلِّمُهُمْ مَنَاسِبًا لِّلْمَعْنَى.

^{١٦٢} عَلَكَتِ الدَّابَّةُ اللَّجَامَ عَلَكَأً، وَهِيَ سَمِيَّةُ الْعَلَكُ لِأَنَّهُ يُعْلَكُ. انْظُرِ الْحَيْطُ فِي اللُّغَةِ لِلصَّاحِبِ، إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبَادٍ (٣٢٦ - ٣٨٥ هـ)، الْحَقِيقُ: مُحَمَّدٌ حَسَنُ آلِ يَاسِينَ، عَالَمُ الْكُتُبِ، بَيْرُوتُ الطَّبَعَةِ الْأُولَى، ١٤١٤ هـ - ١٩٩٤ م، ج ١، ص ٢٣٤.

^{١٦٣} إِلَى آخِرِهِ

وروي أيضا أنه قال: لَمَّا خَرَجْتُ حَتَّى قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ نَزَلْتُ عَلَى رَجُلٍ كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَهُ مَعْرِفَةٌ مِنْ جُهَيْنَةَ. فَعَدَا هُوَ بِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ صَلَّى الصُّبْحَ فَصَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ أَشَارَ لِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ. فَقَمْتُ إِلَيْهِ، وَاسْتَأْمَنْتُهُ، فَقُمْتُ إِلَيْهِ حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَوَضَعْتُ يَدِي فِي يَدِهِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْرِفُنِي. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ كَعْبَ بْنَ زُهَيْرٍ قَدْ جَاءَ تَائِبًا مُسْلِمًا لِيَسْتَأْمَنَ مِنْكَ، فَهَلْ أَنْتَ قَابِلٌ مِنْهُ؟ إِنَّ أَنَا جِئْتُكَ بِهِ^{١٦٥}، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "نعم". قُلْتُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَعْبُ بْنُ زُهَيْرٍ^{١٦٦}.

قال ابن اسحاق^{١٦٧}: فَحَدَّثَنِي عَاصِمٌ بْنُ عَمَرَ بْنِ قَتَادَةَ أَنَّهُ وَثَبَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِي وَعَدُوَّ اللَّهِ أَضْرِبْ عُنُقَهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "دَعُهُ عَنْكَ فَإِنَّهُ قَدْ جَاءَ تَائِبًا"^{١٦٨}، فَغَضِبَ كَعْبٌ عَلَى هَذَا [٦/ب] الْحَيِّ مِنَ الْأَنْصَارِ، لِمَا صَنَعَ بِهِ صَاحِبُهُمْ. وَأَمَّا الْمُهَاجِرُونَ فَسَكَتُوا وَلَمْ يَتَكَلَّمُوا بِشَيْءٍ. وَلِذَلِكَ قَدْ اعْتَرَضَ فِي آخِرِ الْقَصِيدَةِ عَلَى طَرِيقِ الْكِنَايَةِ لِلْأَنْصَارِ وَمَدَحِ الْمُهَاجِرِينَ، حَتَّى الْأَنْصَارُ غَضِبُوا وَقَالُوا: نَعْلَمُ -إِنْ أَسْلَمَ- أَنَّهُ يَمْدَحُ الْأَنْصَارَ وَيَذْكُرُ بِلَائِهِمْ^{١٦٩} مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَوْضِعَهُمْ مِنَ الْيَمْنِ. فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَمْ تَذْكُرِ الْأَنْصَارَ بِالْخَيْرِ مَعَ أَنْهُمَا أَهْلٌ لَهُ"^{١٧٠}؟ فَمَدَحَهُمْ بِأَيَّاتٍ أُخْرَى^{١٧١} أَذْكُرُهَا فِي آخِرِ الْقَصِيدَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

^{١٦٤} انظر حديث الحافظ ابن ديزيل لإبراهيم بن الحسين بن علي الهمداني الكسائي المعروف بابن ديزيل (٢٨١ هـ)، المحقق: عبد الله بن محمد عبد الرحيم البخاري، مكتبة الغراء الأثرية - المدينة النبوية ١٤١٣ هـ، الطبعة الأولى، ج ٥٣، ص ١٥-١٧.

^{١٦٥} في الأصل: "إِنَّ أَنَا أَجِئْتُكَ بِهِ"، رجحنا "إِنَّ أَنَا جِئْتُكَ بِهِ" مناسبا للسياق والسباق في المتن.

^{١٦٦} انظر حديث الحافظ ابن ديزيل لإبراهيم بن الحسين بن علي الهمداني الكسائي المعروف بابن ديزيل (٢٨١ هـ)، المحقق: عبد الله بن محمد عبد الرحيم البخاري، مكتبة الغراء الأثرية - المدينة النبوية ١٤١٣ هـ، الطبعة الأولى، ج ٥٣، ص ١٥-١٧.

^{١٦٧} في الأصل: اسحق. اسمه محمد بن إسحاق بن يسار بن حيار. وُلِدَ فِي الْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ سَنَةَ ٨٠ هـ. وَرَأَى أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ. رَوَى عَنْ أَبِيهِ وَعَنْ عَمِّهِ وَعَنْ آلِ يَسَارٍ. وَهُوَ مُحَدِّثٌ وَحَافِظٌ وَمُؤَرِّخٌ. وَهُوَ مُؤَلِّفُ كِتَابِ السِّيَرَةِ النَّبَوِيَّةِ. لِمَزِيدٍ مِنَ الْمَعْلُومَاتِ التَّفْصِيلِيَّةِ، انظر سيرة أعلام النبلاء لشمس الدين محمد بن عثمان الذهبي، (القاهرة: دار الحديث، ٢٠٠٦) ٤٩٢/٦-٤٩٣.

^{١٦٨} انظر السيرة النبوية لعبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (ت ٢١٣ هـ)، تحقيق: مصطفى السقا [ت ١٣٨٩ هـ] - إبراهيم الأبياري [ت ١٤١٤ هـ] - عبد الحفيظ شلي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر ١٣٧٥ هـ - ١٩٥٥ م، الطبعة الثانية، ج ٢، ص ٥٠٣.

^{١٦٩} في الأصل: بلائهم.

^{١٧٠} انظر السيرة النبوية لابن هشام، ج ٢، ص ٥١٤.

اعْلَمْ أَنَّهُ يُرْوَى أَنَّ كَعْبًا، لَمَّا وَصَلَ -وَقْتَ إِنْشَادِهِ الْقَصِيدَةَ بَيْنَ يَدَيِ^{١٧٢} رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إِلَى قَوْلِهِ "إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيِّفٌ" الْخ، فَرِحَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَحًا شَدِيدًا، حَتَّى أَخْرَجَ بُرْدَتَهُ الشَّرِيفَةَ عَنْ ظَهْرِهِ وَكَسَاهُ إِلَى كَعْبٍ^{١٧٣}. وَلِذَلِكَ قَالَ بَعْضُ الْبُلْغَاءِ:

كَفَى كَعْبٌ لِأَهْلِ النَّظْمِ فَحْرًا كَسَاهُ الْمُصْطَفَى بِالْبُرْدِ جَهْرًا

ثُمَّ انْتَقَلَتْ هَذِهِ الْبُرْدَةُ الشَّرِيفَةُ -الْمَشْهُورَةُ بَيْنَ الْأَنَامِ بِخَرَقَةِ الرَّسُولِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ مَوْتِهِ^{١٧٤} رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- إِلَى الْأُمَرَاءِ وَالْمُلُوكِ وَالسَّلَاطِينِ إِلَى أَنْ [١/٧] وَرَدَتْ أَصْدَقَ السَّلَاطِينِ دِينًا، وَأَحَقَّهُمْ يَقِينًا، وَأَعَدَلَهُمْ خُلُقًا، وَأَجْمَلَهُمْ خُلُقًا، وَأَتْقَبَهُمْ فِكْرًا، وَأَطْيَبَهُمْ ذِكْرًا، وَأَصَوَّبَهُمْ رَأْيًا، وَأَقْرَبَهُمْ رُعيًا. أَعْنِي مَنْ حَصَّهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ بَيْنِهِمْ بِحَمِيٍّ بَيِّضَةِ الْإِسْلَامِ عَنْ إِفْسَادِ الْكَفَرَةِ الطَّعَامِ، وَحِرْزِ حُوزَةِ الْإِسْلَامِ وَالْإِيمَانِ عَنْ مَفَاسِدِ أَهْلِ الشِّرْكِ وَالطُّغْيَانِ.

شعر؛

يَا مَنْ بِهِ الدِّينُ صَارَ مُعْتَلِيًّا وَدَرَ إِفْضَالُهُ جُودًا عَلَى الْأُمَمِ

فَرَّتْ بِهِ عَيْنُ أَعْيَانِ الْهَدَى فَرَحًا بِمَا حَوَاهُ مِنَ الْإِحْسَانِ وَالْكَرَمِ

وَهُوَ السُّلْطَانُ الْأَعْظَمُ وَالْخَاقَانُ الْأَفْخَمُ، السُّلْطَانُ ابْنُ السُّلْطَانِ، السُّلْطَانُ أَبُو الْغَازِي^{١٧٥} أَحْمَدُ بْنُ

مُحَمَّدٍ خَانَ^{١٧٦}، لَا زَالَ حَافِظًا لِلْبِلَادِ، وَنَاصِرًا لِلْعِبَادِ، إِلَى يَوْمِ التَّنَادِ بِالنَّبِيِّ وَآلِهِ الْأُمَجَادِ.

اعْلَمْ أَنَّهُ لَمَّا كَانَ مِنْ ذَأَبِ الشُّعْرَاءِ غَالِبًا، أَنَّهُمْ يَذْكُرُونَ فِي أَوَائِلِ قِصَائِدِهِمْ -قَبْلَ الشُّرُوعِ فِي الْمَقَاصِدِ- شَيْئًا^{١٧٧} يَكُونُ سَبَبًا لِبَيَانِهَا، كَأَنَّهُ مَقْدَمَةٌ لَهَا.

^{١٧١} فِي الْأَصْلِ: أُخْرًا.

^{١٧٢} حَاشِيَةٌ: بَيْنَ يَدَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَسْخَةُ أَصْلٍ.

^{١٧٣} انْظُرِ السِّيَرَةَ النَّبَوِيَّةَ لِابْنِ هِشَامٍ، ج ٢، ص ٥١٥.

^{١٧٤} حَاشِيَةٌ: وَفَاتَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَسْخَةُ أَصْلٍ.

^{١٧٥} حَاشِيَةٌ: أَبُو الْغَزَاتِ نَسْخَةُ أَصْلٍ.

^{١٧٦} وَقَدْ عَبَّرْنَا عَنْ تَوَقُّعِنَا بِأَنَّهُ السُّلْطَانُ أَحْمَدُ الثَّالِثُ فِي الْقِسْمِ ذِي الصَّلَةِ مِنَ الْمَقْدَمَةِ.

تَأْسَى كَعْبٌ إِنْهُمْ، فذكر مَحَبَّتَهُ، وما أَصَابَ قَلْبَهُ عِنْدَ بَيْنُونَتِهَا، وَبَيَّنَ مَحَاسِنَهَا وَشَبَّهَهَا بِالطَّيْرِ فِي الصَّوْتِ، وَفَتَوَّرَ الْبَاصِرَةَ [٧/ب] وَخَلَّهَا. وَبَيَّنَ -أَيْضًا- اعْتِدَالَ قَامَتِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ ثَعْرَهَا، وَرَيْفَهَا، وَادَّعَى أَنَّهَا كَالْخَمْرِ الْمُتَنَكِّسَةِ سَوَّرْتُهَا بِمَاءٍ بَرَدَتْهُ رِيحُ الشَّمَالِ، وَقَتَ الضُّحَى، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى بَيَانِ صِفَةِ مَحَبَّتِهِ، وَذَكَرَ أَنَّهَا تُخْلِفُ الْوَعْدَ، وَلَا تَدُومُ عَلَى حَالٍ، بَلْ تَتَبَدَّلُ كَالْعُورِ. وَضَرَبَ لَهَا عُرْقُوبًا^{١٧٨} مَثَلًا. ثُمَّ لَامَ نَفْسَهُ عَلَى التَّعَلُّقِ بِمَوَاعِيدِهَا الْبَاطِلَةِ. وَرَجَا مِنْهَا قَرَبَ الْمَوَدَّةِ، لَا طَمَعَ الْإِحْسَانِ، ثُمَّ ذَكَرَ سَعْيَ الْغَمَازِينَ حَوْلَ سَعَادَ أَوْ نَاقَتِهِ، وَقَوْلَهُمْ بِقَتْلِهِ وَعَدَمَ مُبَالَاتِ صَفْتُهَا كَيْتَ وَكَيْتَ. وَبَالَغَ فِي صِفَتِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ سَعْيَ الْغَمَازِينَ حَوْلَ سَعَادَ أَوْ نَاقَتِهِ، وَقَوْلَهُمْ بِقَتْلِهِ وَعَدَمَ مُبَالَاتِ أَصْدِقَائِهِ فِي دَفْعِ شَيْءٍ عَنْهُ، وَتَسْلِيمِهِ إِلَى الْبَارِي -عَزَّ وَجَلَّ- سَبَبَ عَدَمِ الْخُلَاصِ عَنِ الْمَوْتِ وَإِنْ طَالَتْ مُدَّةُ السَّلَامَةِ.

ثُمَّ شَرَعَ ذَكَرَ الْمَطْلَبِ الْأَعْلَى وَالْمَقْصَدَ الْأَقْصَى وَهُوَ مَدْحُ رَسُولِ اللَّهِ الْمُجْتَبَى، عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ أَزْكَاهَا، وَمِنَ التَّحِيَّةِ أَنْمَاهَا. وَطَلَبَ الْعُطْفَ، وَالرِّفْقَ وَعَدَمَ الْمُؤَاخَذَةِ بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ. وَذَكَرَ هَيْبَتَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَالَغَ فِيهِ، بِحَيْثُ لَوْ قَامَ [١/٨] الْفِيلُ مَقَامَهُ لَأَزْعَدَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ إِحْسَانٌ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى. ثُمَّ خَتَمَ بِذِكْرِ أَصْحَابِهِ الْمُهَاجِرِينَ، وَبَالَغَ فِي نَعْتِهِمْ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ عَنِ الْأَنْصَارِ أَجْمَعِينَ- فَقَالَ:

[١]^{١٧٩} بَانَتْ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتَبُولُ مُتَيِّمٌ إِشْرَهَا لَمْ يُفَدَ مَكْبُولُ^{١٨٠}

"بانَتْ": أي، فارقت من قولهم "بَانَ يَبِينُ بَيِّنًا وَبَيِّنُونَةً"، أي، فارق وبيجيء البين بمعنى الوصل أيضا على

ما في الجوهري^{١٨١}. لَكِنَّهُ غَيْرُ مَرَادٍ هُنَا.

^{١٧٧} حاشية: يقال له التغزل.

^{١٧٨} عُرْقُوبٌ: اسْمُ رَجُلٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُضْرَبُ بِهِ الْمَثَلُ فِي الْخُلْفِ بِالْوَعْدِ وَالْمُوعِدِ.

^{١٧٩} حاشية: وقافية هذه القصيدة من المتواتر وهو الذي يقع بين ساكنيه حرفٌ واحدٌ متحركٌ شاهده؛ ألا يا صبا نجدٍ متى هجت من نجدٍ. ابن

هشام.

^{١٨٠} حاشية: الفصل في بيان بحر هذه القصيدة وعروضها وضربها وقافيتها فنقول هي من بحر البسيط وهو ثمانية أجزاء كالطويل إلا أنَّ سباعيه مقدم على خماسيه فإنه ستفعِلن فاعِلن أربع مرات. والطويل فعولن مفاعيلن أربع مرات. وعروضها مخبونة أي محذوفة الألف فتصَّر فعلن بتحريك العين كما كانت قبل حذف الألف. وهي العروض الأولى من أعاريض البيت الثالث وبيتها "يا حار لا أُرْمِيَنَّ مِنْكُمْ بِدَاهِيَةٍ، لَمْ يَلْقَهَا سَوْقُهُ قَبْلِي وَلَا مَلِكٌ" وضربها مقطوع، أي محذوف وتده الجموع حرف متحرك أوزنة متحرك فيبقى على فاعل فينقل إلى فعلن بسكون العين. شرح ابن هشام.

و"سعاد": بضم السين المهملة، عَلمُ امرأةٍ مشهورةٍ بين العرب بالحسن والبهاء. وأما هنا فعبارةٌ عن محبوبَةٍ صاحبِ القصيدة حقيقةً، أو ادِّعاءً وهو الأقربُ.

و"القلب": الفؤاد.

و"اليوم": في العرف، مقابلُ اللَّيْلِ. وأما هنا فمُطلَقُ الزَّمانِ.

و"متبولٌ": بتقديم التاءِ المثناةِ الفوقيةِ، وتأخيرِ الباءِ الموحدةِ، اسمُ مفعولٍ مِنْ "تَبَلَّ"، يقال: "تَبَلَّهُم الدَّهْرُ وَتَبَلَّهُم، أي: أَفْنَاهُمْ وَتَبَلَّهُ الحُبُّ، وَتَبَلَّهُ، أي: أَسْقَمَهُ وَأَفْسَدَهُ، وهو المرادُ هنا. ويُروى بالعكس أيضًا. فيكون [ب/ا] بمعنى المنقطع. من قولهم: "امرأةٌ بتولٌ"، أي: منقطعةٌ عن الأزواج. وَلِكُلِّ وَجْهَةٍ.

و"متيمٌ": بتقديم التاءِ المثناةِ الفوقيةِ، وتأخيرِ الياءِ المثناةِ التحتيّةِ. اسمُ مفعولٍ مِنْ تَيَّمَهُ الحُبُّ، أي: عَبَدَهُ وَدَّ لِلَّهِ. فهو مُتَيَّمٌ.

و"الإثْرُ": بكسر الهمزة وسكون التاءِ المثلثةِ. من قولهم: "خرجتُ في إثره، أي: أَثَرُهُ بفتحيتين.

"لم يُفْدَ": مضارع مجهول، مِنْ "فداه وفاداه، إِذَا أُعْطِيَ فِدَائُهُ فَأَنْقَذَهُ"^{١٨٢}.

و"مَكْبُولٌ": من الكبل^{١٨٣} وهو القيد الضخم. يقال: كبلتُ الأسيرَ وَكَبَلْتُهُ إِذَا قَيَّدْتَهُ، أي: وضعت في رجله القيد. فهو مكبولٌ ومُكَبَّلٌ كذا في الجوهري^{١٨٤}.

ويروى (مُتَيَّمٌ عِنْدَهَا لَمْ يُفْدَ مَحْبُولٌ) و"المخبول" بالخاء المعجمة، مِنْ "حَبَلُهُ وَحَبَلُهُ وَاحْتَبَلُهُ، إِذَا أَفْسَدَ عَقْلَهُ"^{١٨٥}.

^{١٨١} انظر الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية لأبي نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (المتوفى سنة ٣٩٣هـ). تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار، دار العلم للملايين - بيروت، الطبعة الرابعة، ١٤٠٧ هـ - ١٩٨٧ م، ج ٥، ص ٢٠٨٣.

^{١٨٢} حاشية: أي نجاه.

^{١٨٣} حاشية: وقيل الكبل أعظم ما يكون من الأقياد وقيل مطلقا.

^{١٨٤} انظر الصحاح للجوهري، ج ٥، ص ١٨٠٨.

"بانت": فعلٌ ماضٍ للواحدة الغائبة.

و"سعاد": فاعله. وهي غيرُ منصرفٍ للعلمية والتأنيس المعنوي بشرطه، وهو الزيادة على الثلاثة. والجملة ابتدائية.

والفاء في "فقلبي": إمّا لعطفِ الاسمِية^{١٨٧} على الفعلية^{١٨٨} مع إفادة السببية بينهما. أو فصيحة على أيّ مذهبٍ كان من السكاكي^{١٨٩} والكشاف^{١٩٠}. [١/٩] وهو مبتدأ مرفوعٌ تقديرًا لإضافته إلى ياء المتكلم. كما هو مذهبُ ابنِ الحاجب^{١٩١} وهو مذهبُ المنصور^{١٩٢}. أو محلاً كما هو مذهبُ الجمهور^{١٩٣}.

و"متبول": خبره. و"اليوم" ظرف له، وتقديمه للضرورة. و"متيم" خبرٌ ثانٍ، أو صفةٌ لـ"متبول" أو خبرٌ لمبتدأٍ محذوفٍ.

^{١٨٥} انظر الصحاح للجوهري، ج ٤، ص ١٦٨٣.

^{١٨٦} أي: إعراب البيت.

^{١٨٧} الجملة الاسمِية.

^{١٨٨} الجملة الفعلية.

^{١٨٩} هو سراج الدين أبو يعقوب يوسف بن أبي بكر محمد بن علي السكاكي. هو شاعر ديوان الدولة التيمورية في بلاد ما وراء النهر. وهو عالم لغوي أحدث نقلة نوعية بكتابه "ديوان السكاكي" الذي كتبه باللهجة الجغاطية، وكتابه "مفتاح العلوم" الذي كتبه في مجال اللغة العربية والبلاغة. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر معجم التاريخ التراث إسلامية في مكتبة العالم المخطوطات والمطبوعات لعلي رضا بولوت و أحمد توران بولوت، (قيصري، دار العقبة، ٢٠٠١)، ٢/ ١٢٠٩، ١٢١٠. انظر أيضا مفتاح العلوم ليوسف بن أبي بكر بن محمد بن علي السكاكي (بيروت: دار الكتاب العلمية، ١٩٨٧، الطبعة الثالثة)، ٥.

^{١٩٠} وهو شرح كتبه الزمخشري في مكة خلال سنتين عند أواخر حياته. ويفتخر في مقدمته بأنه تمكن في عامين من إنجاز عمل استغرق ثلاثين عاماً، ويؤكد على أهمية اللغة العربية والبلاغة في التفسير. وهو أيضاً من الأسماء التي أصبحت خبيرة في هذه الأمور. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر الكشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأكاويل في وجوه التأويل لمحمد بن عمر بن أحمد الزمخشري (القاهرة: دار الريان للتراث، ١٩٨٧)، ١ - ٤.

^{١٩١} هو أبو عمرو، جمال الدين، عثمان بن عمر بن أبي بكر بن يونس، ابن الحاجب الكردي المالكي (٥٧٠ - ٦٤٦ هـ = ١١٧٤ - ١٢٤٩ م): فقيه مالكي، من كبار العلماء بالعربية. ولد في إسنا (من صعيد مصر) ونشأ في القاهرة، وسكن دمشق، ومات بالإسكندرية. وكان أبوه حاجباً فُغرف به. من تصانيفه: "الكافية - ط" في النحو. و «الشافية - ط» في الصرف. و «مختصر الفقه - خ» [ثم طبع]، انظر للتفاصيل للمقع الآتي:

<https://shamela.ws/author/1685> (14.02.2025) نقلاً عن «الأعلام» للزركلي.

^{١٩٢} كنيته أبو منصور عبد الملك بن محمد بن إسماعيل الثعالبي (ت ١٠٣٨). وهو أول من اعتبر البيان علماً مستقلاً عن المعاني وحدده في كتابه الفرائض والقلائد. المؤلف: الكناية التعريض، الإعجاز، يتيمة الدهر، الخ. وقد قدم ملاحظات مهمة حول المعاني والبيان في أعماله. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر "بيان"، لنصر الله حاجي مفتي أوغلو، الموسوعة الإسلامية للوقف التركي، (إسطنبول: مركز البحوث الإسلامية للوقف التركي، ١٩٩٢)، ٢٣، ٢٢/٦.

^{١٩٣} حاشية: غيره نسخة أصل.

"وإثرها": منصوب بنزع الخافض وهو في، ظرف لـ"متيم". ويجوز أن يكون حالاً من ضمير متيم، أي:

كائنًا في إثرها وضميرُ التانيث راجعٌ إلى "سعاد". ويحتمل رجوعه إلى مصدر "بانت" وهو البينونة.

و"لم يُفد": نائبُ فاعله، إمّا راجعٌ إلى المبتدأ أو إلى "متيم". ومحل الجملة رفع، إمّا خبرٌ ثالثٌ أو صفةٌ

لـ"متيم". ويحتمل أن تكون منصوبة المحلّ حالاً من ضمير "متيم".^{١٩٤}

و"مكبول": خبر رابع، أو صفةٌ لـ"متيم" أو خبر لمبتدأ محذوفٍ أو نائبُ فاعلٍ لـ"لم يُفد". والضمير

العائد إلى المبتدأ على هذا الوجه محذوفٌ، أي: لم يُفد مكبوله وهو جسده المقيّد بسبب القلب (بانت).^{١٩٥}

محصوله؛

يريد إظهارَ تحزّنه، ليَرَحَمَ^{١٩٦} عليه كلُّ منِ اطَّلَعَ على حاله. ويقول إنَّ قلبي -سببُ مفارقة سعاد- سقيمٌ

وفاسدٌ، أو منقطعٌ عن سائر اللذات، [٩/ب] مدللٌ عقيبها، أسيرٌ مقيّدٌ لم يجد من يفيّده و يُنقّذه منه.

[٢] وَمَا سَعَادُ غَدَاةَ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا إِلَّا أَغْنَى غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولُ

"غداة": أصله غَدَوَةٌ بالتحريك، قُلِبَتْ واؤه ألقاً لوجودِ شَرْطِهِ. والجمعُ العَدَوَاتُ. وإنما قالوا: إني لآتيه

بالغدايا والعشايا للازدواج. وهي اسمٌ لمقابل العشيّ، فتكون عبارةً عن زمانِ طلوعِ الشّمسِ إلى زوالها كما أن

العشيّ -على ما بيّنه الأزهري^{١٩٧}- عبارةٌ عمّا بينَ زوالِ الشّمسِ إلى غروبها. لكنّ المراد هنا مطلقُ الزّمانِ.

و"البين": مصدر "بَانَ، يَبِينُ".

^{١٩٤} حاشية: إشارة إلى ما في التضمين من المسلكين وهما إبقاء الأصل على حاله وجعل المضمن حالاً أو إثبات المضمن و جعل الحاصل حالاً.

^{١٩٥} حاشية: ولا محلّ لجملة قلبي من الإعراب على تقدير كون الفاء كلعطف لعطفها على جملة بانت.

^{١٩٦} حاشية: أي ليشفق عليه راحما كل من إطلع إلى آخره. أو ليرحمه مشفق عليه كل من إطلع إلى آخره. فافهم.

^{١٩٧} هو أبو منصور محمد بن طلحة بن نوح بن الأزهري (ت ٩٨٠م). وقع في قبضة القرامطة، وعاش مع البدو في الصحراء لمدة سنة. وفي هذه الفترة جمع

الكلمات التي سمعها من أفواههم وسجلها في كتابه المسمى تهذيب اللغات. وهذا ما مكّنه من تعميق معرفته باللغة العربية والبلاغة. وقد قسم اللغويين إلى خمس طبقات. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر تهذيب اللغة لمحمد بن أحمد بن الأزهري الهروي أبو منصور (بيروت: دار إحياء التراث العربي، ٢٠٠١)، ٩-٥/١.

و"رحل" فلان، وارتحل وترحل بمعنى.

و"الأعن": الذي يتكلم من قبل حياشيمه. يقال: "طير أعن" و"وادي أعن"، أي: كثير العشب؛ لأنه إذا كان كذلك ألقه الذبان^{١٩٨}، وفي أصواتها غنة. والغنة: صوت في الخيشوم. ومؤنثه غناء، وجمعه غن، ك"أحمر وحمراء وحممر".

و"غضيض": بالغين المعجمة، من قولهم: "ظبي غضيض الطرف"، أي: فآثره فعل من الغض وهو ترك التحديق وحفض جفنتي البصر [١٠/أ] بقصد الكف عن الناس حياء. أو لفتور في الباصرة. وهو المراد هنا، باعتبار أنه كناية عن عدم الالتفات.

و"الطرف" بفتح الطاء وسكون الراء المهملتين: العين.

و"مكحول" اسم مفعول من الكحل بفتحيتين. وهو الذي يعلو جفون عينيه سواد مثل الكحل من غير اكتحال. والكحل بضم الكاف وسكون الحاء المهملة: معروف. إعرابه؛

الواو للحال عن فاعل "بانت". ويحتمل أن يكون للعطف على جملة "بانت"، وكوثها عاطفة على جملة "قلبي" وإن تبادر إلى الذهن لقربه في اللفظ، لكنه غير صحيح من حيث المعنى، لعدم المشاركة بين المعطوف والمعطوف عليه في التسبب عن البئونة.

و"سعاد": مبتدأ لاسم ما، لانتقاضه بـ "إلا". والأصل: وما هي إلا أنه غدل عنه، وأقيم المظهر مقامه للتلذذ أو للتعظيم.

و"غداة": ظرف زمان، وعاملها مدلول ما، وهو النفي، أو التشبيه المستفاد من فحوى^{١٩٩} الكلام، بناءً على ما تقرر في محله أن رائحة الفعل يكفي في مثل هذه المعمولات. فالتقدير

^{١٩٨} جمع ذباب.

- على الأول: ليست [١٠/ب] سعاد غداة البين إلا كظي صفته كَيْتَ وَكَيْتَ.

- وعلى الثاني: وما شبه سعاد غداة البين إلا كظي^{٢٠٠} صفته الخ.

وتقدير ما يفيد التشبيه هنا مقدّمًا على الأبناء، على عدم جواز إعمال ما بعدها في ما قبلها. وهذا

التقدير أولى؛ لأنّ فيه قلب التشبيه كما في قوله:

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ غُرَّتَهُ وَجْهَ الْحَلِيقَةِ حِينَ يُمْتَدِّحُ

فيكون في البيت على التقدير الأول مبالغتان؛ الحصر، وحذف أداة التشبيه. وعلى الثاني مبالغتٌ ثلث؛

هذان المذكوران وقلب التشبيه.

و"اللام" في "البين": للعهد الخارجي. وإذ، ظرف زمانٍ مضافٌ إلى جملة "إذ رَحَلُوا".

و "واو" الضمير لـ "سعاد وأصحابها" أو إلى سعاد فقط. والجمعُ للتعظيم كما في قوله: "أَلَا فَارْحَمُونِي يَا

إِلَهَ مُحَمَّدٍ". ويؤيد هذا^{٢٠١} ما وقعت في بعض النسخ "إذ رحلت". وهو إمّا بدل^{٢٠٢} من "غداة"، فعامله عامله.

وأما متعلقُ بعامل "غداة"، بناءً على جوازِ تعلّقِ ظرفين بمعنى واحدٍ على عاملٍ واحدٍ إذا كان الأولُ أعمّ، نحو:

لَقَيْتُهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غَدَوَةً.

و"إلا": حرفٌ استثناءٍ.

و"أغن": [١١/أ] مستثنى مُفَرَّغٌ، صفةٌ لظيٍ محذوفٍ، هو خبرُ سعاد، أي: ما سعادُ إلا ظبي أغن.

والقرينةُ على كون المحذوف "الظبي": شيوخُ اتّصافه بالغنة. وعلى الحذف كون "الأغن" صفةً وهي لا بدّ لها من

موصوفٍ.

^{١٩٩} أي: المعنى

^{٢٠٠} في الأصل: الظبي.

^{٢٠١} حاشية: أي نوع تأييد لأنّه يحتمل أن يرجع الضمير إلى سعاد وأصحابها وأفراد ضمير التّأنيث باعتبار تأويلها بالجماعة.

^{٢٠٢} حاشية: مثل قوله تعالى ﴿وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ﴾ (سورة مريم، ١٩/٣٩) الآية.

و"غضيض": فعيل بمعنى فاعل^{٢٠٣} - كعليم وحكيم - صفة أخرى، أو خبرٌ مبتدأٌ محذوفٍ. والجملة،

صفته. وضميرُ الموصوف على كلا التقديرين موجودٌ.

و"الطرف": مجرور بالإضافة. ومحلّه النَّصْبُ تشبيهاً بالمفعول.

و"مكحول": مثل "غضيض" في احتمال الوجهين.

محصوله؛

مدح سعاد ويقول: لا يشبهها -وقت مفارقتها عني، وارتحالها عن مقرها- شيء إلا طيبي في صوته

غنة، في عينيه فتور، وعدم التفات إلى شيء، وكحل. وذلك في الإنسان أمانة الحسن والبهاء.

[٣] هَيْفَاءٌ مُقْبِلَةٌ عَجَزَاءٌ مُدْبِرَةٌ لَا يُشْتَكَى قِصَرٌ مِنْهَا وَلَا طُولُ

هذا البيت وإن كان غير مشروح في شرح الكازروني، لكن شرحته لوجوده في أكثر النسخ. وقد حمسه

مولانا جمال الدين محمد الظفاري^{٢٠٤}. فأقول؛

"هيفاء": بفتح الهاء [١١/ب] وسكون الياء المثناة التحتية على وزن حمراء، من قولهم: "امرأة هيفاء،

وقوم هيف وقوس هيفاء".

"ضامرة": والضُمُّرُ بِضَمِّ الضَّادِ وسكون الميم وضمها: الهزال، وخفة اللحم، كذا في الجوهر^{٢٠٥}. وهنا

كناية عن كونها رقيق الوسط.

^{٢٠٣}حاشية: وقيل هو فعيل بمعنى مفعول كقتيل وجريح ومن ما جاء من قدير بمعنى مقرر أي مطبوخ في القدر وخفض الطرف ناش عن نصبه ونصبه

ناش عن رفعه. والأصل غضيض طرفه بالرفع على النيابة عن الفاعل إنتهى.

^{٢٠٤}وللأسف، لم يتم العثور على أي معلومات بخصوص هذا الشخص.

^{٢٠٥}هو أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري. هو أصله تركي. على الرغم من عدم وجود معلومات واضحة عن تاريخ ميلاده، فمن المعروف أنه ولد في فاراب. تركي الأصل، عاش لفترة طويلة بين القبائل في العراق وسوريا من أجل تعلم اللغة العربية بشكل أفضل. وفي طريقه إلى مسقط رأسه توقف بمدينة نيسابور، وأقام بها حتى وفاته. سنة الوفاة تعرف بـ ٤٠٠ هـ. ومن أهم مؤلفاته: تاج اللغة، وكتاب عروض الورقة، وكتاب القوافي. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر الأعلام لخير الدين الزركلي (بيروت: دار العلم للملايين، ٢٠٠٢)، ٣١٣/١.

ويروى "بيضاء": تأنيث أبيض من البياض. وفي بعض النسخ، "ما سيفاء" بالسین المهملة، مُصَدَّرَةٌ بـ"ما" التّافية بدل "هيفاء"، من قولهم: "امرأة سيفانة"، أي: ضامرة البطن. والمراد: عدم كونها هزالاً.

و"مقبلة": اسم فاعل من الإقبال.

و"عجزاء": بفتح العين المهملة وسكون الجيم على وزن حمراء، من قولهم: "امرأة عجزاء"، أي: عظيمة العجز، وهو مؤخّر الشّيء. وهنا عبارة عن سمن عجزها.

"مُدْبِرَة": اسم فاعل من الإدبار، وهو ضدّ الإقبال. و"لا يشتكى" مضارع مجهول، من "اشتكيته" إذا

أخبرت عنه بسوء فعله بك.

و"قصر": على وزن عَنَبٍ، من "قَصَرَ الشّيءُ -ضدّ "طال"- يَقْصُرُ بالضمّ قِصْرًا".

و"طول": على وزن غُول، من "طال الشّيءُ يطولُ طولًا، امْتَدَّ.

إعرابه؛

"هيفاء": خبرٌ بعدَ خبرٍ لـ"سعاد" السّابِقِ [١٢/أ] ذكره، أي: ما سعادُ إلّا هيفاء. أو خبرٌ مبتدأٌ محذوفٌ،

راجعٌ إلى سعاد وهو هي.

و"مقبلة": حالٌ عن الضمير المستتر في "هيفاء" الراجع إلى المبتدأ.

و"عجزاء": إمّا خبرٌ بعدَ خبرٍ أو خبرٌ مبتدأٌ محذوفٌ أيضًا.

و"مُدْبِرَة": حالٌ عن الضمير المستتر فيه. وجملة "لا يُشْتَكى": إمّا خبرٌ بعدَ خبرٍ أيضًا، أو حالٌ متداخلةٌ

عن الضمير المستتر في "مُدْبِرَة"، أو مستأنفة. ويحتمل أن تكون صفةً لـ"عجزاء".

و"قصر": نائبٌ منابٍ فاعلٍ "لا يُشْتَكى". وضمير منها: -على كلٍّ من التّقادير- راجعٌ إلى "سعاد"

للارتباط.

و"لا طُول": معطوفٌ على جملة "لا يُشْتَكَى"، أي: ولا يُشْتَكَى طُولٌ.

مُحْصُولُهُ؛

يمدح "سعاد" ويقول، إِنَّهَا حَالٌ كَوْنُهَا مُتَوَجِّهَةٌ رَقِيقَ الْوَسْطِ، وَحَالٌ كَوْنُهَا مُدْبِرَةٌ سِمْنَ الْعَجْزِ، وَلَا يَخْبِرُ

عَنْهَا بِسُوءِ قَصْرِهَا وَلَا طُولِهَا. مرادُه: إخبارُ اتِّصافِ محبوبَتِهِ باعتدالِ القامةِ وتناسِبِ الأَعْضَاءِ وَتَعَرِّيَّتِهَا عَمَّا

يُوجِبُ النَّقْصَ فِي الْحُسْنِ وَالْبَهَاءِ.

[٤] تَجَلُّو عَوَارِضَ ذِي ظَلَمٍ إِذَا ابْتَسَمَتْ كَأَنَّهُ^{٢٠٦} مُنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُولٌ [١٢/ب]

"تجلو": غائبةٌ للمضارع، مِنْ "جَلَوْتُ الْخَبَرَ جَلَاءً بِالْفَتْحِ، أَوْضَحْتُهُ وَكَشَفْتُهُ.

و"عوارض": جمع عارض، وهو اسم يُجْمَعُ عَلَى "فَواعِل"، كـ"الكاهل" يجمع على "كواهل" وهو على

ما فَهُمَ مِنَ الْجَوْهَرِيِّ ما عدا الثَّنَايا. وقال الشَّارِحُ: هِيَ الضَّوْاحِكُ مِنَ الْأَسْنَانِ، وَهِيَ مَاعِدَا الْأَنْيَابِ. وقيل: المرادُ

كُلُّهَا انْتَهَى. وعلى كلا التَّقْدِيرَيْنِ، فَالثَّنَايا دَاخِلَةٌ فِيهَا، وَهُوَ الْمُنَاسِبُ لِلْمَقَامِ.

و"الظَّلَمَ" بفتح الظاء المعجمة وسكون اللام: ماءُ الْأَسْنَانِ وَبَرِيْقُهَا.^{٢٠٧}

و"التَّبَسُّمُ" -دُونُ الضَّحِكِ- يُقَالُ: تَبَسَّمَ بِالْفَتْحِ يَبْسُمُ بَسْمًا فَهُوَ بِاسْمٍ وَابْتَسَمَ وَتَبَسَّمَ بِمَعْنَى. وَالْمَبْسَمُ:

التَّعَرُّ بِفَتْحِ التَّاءِ الْمُثَلَّثَةِ وَسُكُونِ الْغَيْنِ الْمَعْجَمَةِ.

و"مُنْهَلٌ": اسم مفعول مِنْ "أَنْهَلَ إِذَا سَقَاهُ النَّهْلَ بَفَتْحَتَيْنِ، وَهُوَ الشُّرْبُ الْأَوَّلُ. كما أَنَّ الْعَلَلَ هُوَ

الشُّرْبُ الثَّانِي. يُقَالُ: عَلَلَ بَعْدَ نَهْلٍ، أَي: شَرِبْتُ ثَانٍ بَعْدَ أَوَّلٍ.

و"الرَّاحَ": بِالرَّاءِ الْمَهْمَلَةِ، الْحَمَرُ.

^{٢٠٦} حاشية: أي ثغرها.

^{٢٠٧} حاشية: وقيل رَقَّتْهَا وَشَدَّةُ بَيَاضِهَا وَجَمْعُهُ ظُلُومٌ بِاضْمِ كَفْلَسٍ وَفُلُوسٍ.

و"معلول": اسمٌ مفعولٍ مِنْ "عَلَّه يَعْلُهُ وَيَعْلُهُ" من الباب الأوّل والثاني. إذا سقاه العَلَلُ بفتح العين المهملة واللام المفتوحتين. وكَثُر استعمالُ العَلَل والنَّهْل في الإبل؛ لأنّها تُسقى في أوّل [١/١٣] الوَرْد، وهو انْتَهالٌ، فَتُرَدُّ إلى العَطَنِ^{٢٠٨}. ثم تُسقى ثانياً وهو العَلَلُ فَتُرَدُّ إلى المرعى.

إعرابه؛

فاعلٌ "تجلو" ضميرٌ لـ"سعاد".

و"عوارض": مفعولُهُ والجملة مُسْتَأْنَفَةٌ^{٢٠٩}.

و"ذي": من الأسماء السّنة، مضافٌ إلى ظَلَمٍ، جُرَّ بالياء لكونه صفةً لمحذوفٍ، جرّ بالإضافة، وهو تَعَرٍّ، أي: عوارضٌ تَعَرٍّ ذِي ظَلَمٍ، سواءً فُسِّرَتِ العوارضُ بكلِّ الأسنان، أو ببعضها. وأما مَنْ قَالَ: إذا فُسِّرَتِ بكلِّ الأسنان، فالتقدير: عوارضٌ فيم فلا يخلو عن شيءٍ؛ إذ الغرضُ مدحُ الأسنانِ المنكشفة عند الابتسام. وليست هي إلّا التَّعَرُّ فَأَيُّ فائِدَةٍ في العُدُولِ؟^{٢١٠} وإضافةُ العوارضِ إلى التَّعَرِّ، من قَبِيلِ إضافةِ العامِّ إلى الخاصِّ كعلمِ الفقه، وشجرِ الأراك.

و"إذا": إمّا ظرفٌ محضٌ منصوبٌ بـ"تجلو"، وإمّا ظرفٌ مستقبلٌ خافضٌ بشرطه منصوبٌ بجوابه. وهو قولُ الأكثرين، فجملة "ابتسمت" -على هذا- شرطيةٌ، مجرورةُ المحلِّ لإضافة "إذا" إليها. وجوابُها العاملُ فيها محذوفٌ بقرينةِ ما سَبَقَ، بناءً على عدمِ جوازِ تقدُّمه على الأصَحِّ. والتقدير: إذا ابتسمتُ تَجَلُّو الخ. وقال المحقّقون: إنّ عاملها شرطها، [١٣/ب] وليست بمضاف. وإلّا يلزمُ كونُ المضافِ إليه عاملاً في المضاف.

^{٢٠٨} المكان الذي تستريح فيه الإبل بعد الشرب: يُشير إلى المكان الذي تبقى فيه الإبل لتستريح بعد أن تشرب الماء. انظر الموقع الآتي:

<https://chatgpt.com> (10.01.2025)

^{٢٠٩} إنه تقديم بيان ردّا على السؤال المقدّر. انظر الفتوحات الربانية على الأذكار النووية لـمحمد بن علان الصادقي الشافعي الأشعري المكي (القاهرة: جمعية النشر والتأليف، الأزهري (هـ. ١٣٤٧) ٤٠/٣.

^{٢١٠} حاشية: فيه ردّ للشارح.

و"كأنَّ": من الحروف المشبهة بالفعل لإنشاء تشبيه اسمها بخبرها. سواءً كان الخبر جامداً، نحو: كأنَّ زيداً الأسد. أو مشتقاً كالمذكور هنا. وما قال الزجاج^{٢١١} بالفرق بينهما، بأنَّه في الأول للتشبيه، وفي الثاني للشك فمردود حلُّه في محله، والمتَّصل به الرَّاجعُ إلى "تَعَرَّ" اسمه.

ومنهل: خبره. وبالزَّاح: متعلِّق به. ومعلول: خبرٌ ثانٍ ومتعلِّقه محذوفٌ لدلالة السَّابق عليه، أي: معلولٌ بالزَّاح.

محصوله؛

يَمْدَحُ سَعَادَ ويقول: تَكْشِفُ سَعَادُ وَقْتَ انْتِسَامِهَا أَسْنَانَا ذَا ظَلَمٍ وَبَرْقٍ، كَأَنَّهَا سَيَقُتُّ بِهِدِينَ الشَّرَابَيْنِ كَرَارًا، وذلك دليلٌ على مَلَاخَتِهَا وَغَايَةِ لَطَافَتِهَا.

[٥] شَجَّتْ بِذِي شَبَمٍ مِنْ مَاءٍ مَخْنِيَةٍ صَافٍ بِأَبْطَحِ أَضْحَى وَهُوَ مَشْمُولٌ

في الدُّسْتُور^{٢١٢}، "الشَّجُّ": بفتح الشَّينِ المعجمة وبعده جيمٌ، قَوَّتْ شَرَابَ بَابٍ شَكْسَتْ^{٢١٣}، فيكون معنى "شَجَّتْ"، كُسِرَتْ سَوْرَةُ الْخَمْرِ بِمَزْجِ الْمَاءِ بِهَا.

^{٢١١} كان يُلقب بأبي إسحاق إبراهيم بن السري الزجاجي (ت ٩٢٣م)، وكان رجلاً فاضلاً متديناً، وقد رفعت هذه الصفات من مهنة صناعة الزجاج إلى مرتبة العالم. وتلقى دروسه على يد كبار علماء اللغة في عصره، صالب ومبرا، وتقدم في علوم النحو والصرف والبلاغة. وقد ألف مؤلفات كثيرة، مثل "معاني القرآن وإعرابه"، في موضوعات مثل تفسير القرآن ولغته ونحوه وأوزانه. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر محاسرات في علوم القرآن لأبي عبد الله غانم بن قدوري بن حامد بن صالح التكريتي (عمان: دار عمار، ٢٠٠٣)، ١٩٤.

^{٢١٢} صاحب الكتاب: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، يُلقَّبُ بِذِي اللِّسَانَيْنِ لِحُسْنِ نَظْمِهِ وَنَثَرِهِ بِالْعَرَبِيَّةِ وَالْعَجَمِيَّةِ، سَمِعَ أَصْحَابَ أَبِي الشَّيْخِ الْخَافِظِ، وَعَنْهُ حَفِيدُهُ أَبُو الْفَتْحِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الطَّنْزِيَّانِ الْأَدِيبَانِ. وله ترجمة واسعة في دُرِّ البنداري على تَارِيخِ الْخَطِيبِ. انظر تاج العروس من جواهر القاموس لمحمد مرتضى الحسيني الزبيدي، تحقيق: جماعة من المختصين، وزارة الإرشاد والأنباء في الكويت - المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب بدولة الكويت، عدد الأجزاء: ٤٠، (١٣٨٥ - ١٤٢٢ هـ) = (١٩٦٥ - ٢٠٠١ م)، ج ١٥، ص ٣٥٦.

^{٢١٣} باللغة الفارسية، تخفيف الشراب بالماء. كلمة "شَكْسَتْ" في اللغة الفارسية تعني "الكسر" أو "التحطيم". يمكن استخدامها بمعنى مادي مثل كسر شيء ملموس (مثل زجاج أو حجر)، أو بمعنى مجازي ككسر القواعد، كسر الوعد، أو حتى التغلب على شيء. أمثلة:

آينه را شكست.

(آينه را شكست) → "كسر المرأة".

قول خود را شكست.

و"السَّبْمُ": بفتحين، البردُ. "وقد شَبِمَ الماءُ" بالكسر [أ/١٤] فهو شَبِمٌ.

و"مَحْنِيَّةٌ":^{٢١٤} بالتخفيف على وزن مَحْمِدة، واحدة المحاني.^{٢١٥} وهي معطفُ الأوديةِ مِنْ "حَنَوْتُ عليه،

أي: عطفتُ عليه. و أصلُها مَحْنَوَةٌ، قُلِبَتْ واؤها ياءً، لتطرُّفِها تقديرا وانكسار ما قبلها. وتخصيصُ هذا الموضع بالذِّكْرِ؛ لأنَّ مائه أرقُّ وأصفى.

"الصِّفاءُ": -ممدودًا- خلافُ الكَدْرِ. يقال: "صَفَا^{٢١٦} الشَّرَابُ يَصْفُو صَفَاءً وَصَفِيَّتُهُ (أنا) تَصْفِيَّةٌ".

وصَفْوَةُ الشَّيْءِ: خالصُهُ. ومحمَّدٌ -عليه السلام- صفوةُ اللهِ مِنْ خَلْقِهِ ومُصْطَفَاهُ.

و"الأبطحُ": مَسِيلٌ وَاسِعٌ فِيهِ دُقَاقُ الحَصَى، والجمعُ الأباطِخُ و البِطَاحُ.

و"مَشْمُولٌ": من الشَّمَلِ بفتحين. وهو الرِّيحُ التي تَهْبُ مِنْ ناحيةِ القُطْبِ. وفيها خمسُ لغاتٍ؛ شَمَلٌ

بالتَّسْكِينِ، وشَمَلٌ بالتحريك، وشَمَالٌ، وشَمَّالٌ مهموزٌ، وشَّامِلٌ مقلوبٌ منه. ورُبَّما جاء بتشديد اللام شَمَّالٌ.

ويقال: غديرٌ مشمولٌ تَضْرِبُهُ رِيحُ الشَّمَالِ حَتَّى بَرَدَتْهُ. ومنه "قِيلَ للخمرِ^{٢١٧} مشمولةٌ إذا كانت باردةً الطَّعْمِ"، كذا

في الجوهري^{٢١٨}. ولقد أعجبَ صاحبُ القصيدةِ -رضي اللهُ عنه- حيثُ أدرَجَ الخصائلَ الأربعَ المرغوبةَ في مياهِ

المطرِ في هذا البيتِ. وهي باعتبار المكان، والزمان، والصفة القائمة، [ب/١٤] وما يَطْرَأُ عليه.

(قول خود را شکست) → "نقض وعده".

دلش شکست.

(دلش شکست) → "انكسر قلبه".

إذاً في السياق الذي ذكرت فيه:

"قوتِ شرابِ بآبِ شِكْسْتِ"

المعنى هو: كسر قوة الخمر بالماء، أي تخفيف تأثير الخمر بإضافة الماء إليه. انظر البرنامج الإلكتروني "الذكاء الاصطناعي" chatgpt (04.01.2025)

^{٢١٤} حاشية: الحنية دره نك طار وقسق يرى جمعي محاني كلور. أختري (Ahteri).

^{٢١٥} حاشية: المحاني ميمك فتحى ونونك كسرى ومذيله دره نك اكلن يرلري معطف الأودية معناسه واحده المحنية. وأنقولى. (Vankulu)

^{٢١٦} في الأصل: صفى، والأصح: أن يكتب "صفا" مناسبا للباب الأول من فعل الناقص.

^{٢١٧} في الأصل: الخمر، ولكن في الصِّحاح: للخمر، ورجحنا "للخمر" كما يرد في المعجم.

^{٢١٨} انظر الصحاح للجوهري، ج ٥، ص ١٧٤٠.

إعرابه؛

"شُجَّتْ": ماضٍ مبنيٍّ -لِمَا لَمْ يُسَمَّ فاعله-، نائبُ فاعله ضميرٌ عائِدٌ إلى الرَّاح. وتأنيتُه لكونِ الرَّاحِ

مُؤَنَّنًا سَمَاعِيًّا.

و"الجملة": منصوبةُ المحلِّ، إمَّا صفةٌ لها بناءً على كونِ اللَّامِ فيها للجنسِ. والمعروفُ بها في حكمِ

النَّكْرَةِ، كما في قوله:

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ يَسُبُّنِي فَمَضَيْتُ ثَمَّةً قُلْتُ لَا يَغْنِيَنِي

وإمَّا حَالٌ منها بتقديرٍ "قد"، كما في قوله تعالى {أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ} (سورة النساء، ٩٠/٤)،

أي: قَدْ حَصِرَتْ.

و"ذي": -المضاف إلى شَبَمٍ- من الأسماء السَّتَّة، مجرورٌ لكونه صفةً لموصوفٍ محذوفٍ مجرورٌ

بـ"الباء"^{٢١٩}، وهو الماء لكن يحتاج إلى تجريدٍ مفهومٍ "شُجَّتْ عنه"، بل عن الرَّاح أيضاً. لكونهما مأخوذَيْن في

مفهومه كما عرفت آنفاً.

و"مِنْ مَاءٍ": ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ إمَّا منصوبُ المحلِّ على أنَّه حَالٌ "من ماءٍ" محذوفٌ. أو صفةٌ ثانيةٌ له،

كما جَوَزَ كِلَاهِمَا في قولهم: رَأَيْتُ ثَمَرَةً يَانِعَةً فَوْقَ غُصْنٍ. ويحتملُ أن يكونَ حَالًا عن الضَّميرِ المستترِ في

"شَبَمٍ" الرَّاجعِ إليه. وأن يكونَ خبرَ مبتدأٍ محذوفٍ راجعٍ إليه.

و"صَافٍ": صفةٌ ثالثةٌ له، أو خبرٌ مبتدأٍ محذوفٍ أيضاً.

و"بِابْطَاحٍ": ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ إمَّا صفةٌ رابعةٌ، أو [١٥/أ] حَالٌ عَنِ ضَمِيرِ "صَافٍ"، أو خبرٌ مبتدأٍ محذوفٍ

راجعٍ إليه. وهو غيرُ مُنْصَرَفٍ، للوصفِ الأصليِّ، ووزنِ الفعلِ.

^{٢١٩} أي: بذِي.

و"أَضْحَى": في احتمال الوجهين مثل "أَبْطَح". وهو تامّة بمعنى دخل في وقت الضّحي، وفاعله راجع

إلى الماء.

"وهو مشمول": جملة اسميّة مُتَلَبَّسَةٌ بالواو، والضّمير معاً، حالٌ من فاعله. ويجوز أن يكون ناقصةً،

والجملة خبراً له، بزيادة الواو تشبيهاً لها بالجملة الحالّية.

محصوله؛

يَنْعَثُ الرِّاحُ الَّتِي سَبَقَتْ بِهَا أَسْنَانُ سَعَادَ، بِأَنَّهَا مَنْكَسِرَةٌ سَوْرُثُهَا بِمَاءٍ صَافٍ مَبْرَدٍ وَقْتَ الضَّحَى يَرْجَحُ

الشَّمَالِ فِي مَعْطُوفِ الْوَادِي فِي مَسِيلٍ فِيهِ دُقَاقُ الْحَصَى.

[٦] تَنْفِي الرِّيحِ الْقَدَى عَنْهُ وَأَفْرَطَهُ مِنْ صَوْبٍ سَارِيَةٍ بَيْضٍ يَعْالِيلُ^{٢٢٠}

قال الجوهري، "نَفَاه": طرده. تقول: "نَفَيْتُهُ فَاَنْتَفَى وَنَفَى أَيْضًا يَتَعَدَّى وَلَا يَتَعَدَّى"^{٢٢١}.

و"الرِّيحُ": بكسر الزّاء المُهْمَلَّةِ جمعُ "الرَّيح". وأصله الرُّوحُ قُلِبَتِ الواوُ ياءً لسكونها وانكسار ما قبلها.

وقد يُجْمَعُ على أرياحٍ أيضاً -تَبَعًا لاعتلالٍ واحدها- وأرواحٍ بناءً على أصلها.

و"الْقَدَى": بالقافِ والدّالِ الْمُعْجَمَةِ الْمُفْتُوحَتَيْنِ وَبَعْدَهُمَا [ب/١٥] ياءٌ ساكنةٌ. يقال له بالفارسيّة حَاشَة.

قال في الصّحاح: الْقَدَى^{٢٢٢} في العين وفي الشراب، ما يسقط فيه. وَقَدَيْتُ عَيْنَهُ تَقْدَى قَدَى، فهو رجلٌ قَدَى

^{٢٢٠} حاشية: واجتلف في المراد بالبيض اليعاليل. فقال أبو السمع الجبال المرتفعة والإشتقاق لا يساعد على تفسير اليعاليل بالمرتفعة. وقال أبو عمرو البيض السحاب واليعاليل التي تجيء مرة بعد أخرى. ولا واحد لها كالأبابل. وتابعه على تفسير البيض بالسحاب التبريزي. وعند اللطيف وابن الأنباري وغيرهم وهو مردود لإقتضائه أنّ السحابة السّارية أمدة السحاب البيض التي ملأت الأبطح و ليس هذا مراد المتكلم ولا هو الواقع. وقيل هي الغدران وهو بعيد لأنّها ليس في العرف أنّها توصف بالبياض ولا أنّها تمدّ الأبطح. والذي يظهر إنّها الجبال المفرطة البياض وأنّ المعنى وملاء هذا الأبطح من ماء سحابة آتية باليل ماءً جبالي شديدة البياض وذلك لأنّ ماء السحاب يتحصّل أولاً في الجبال ثم ينصب منها عند إجتماعه وكثرتة إلى الأبطح. شرح ابن هشام.

^{٢٢١} انظر الصحاح للجوهري، ج ٦، ص ٢٥١٣.

^{٢٢٢} حاشية: القذى قافك فتحيا و ذال معجمة دن صكره ألفك قصر يله كوزه دوشن وشرابه دوشن نسنة.

الْعَيْنِ، على فعلٍ بكسر العينِ، إذا سقطت في عينه قَدَاةٌ. قال الأصمعي^{٢٢٣}: قَدَتْ عينه تَقْدَى قَدْيًا رَمَتْ بالقَدَى، وأقْدَيْتُ عينه جعلت فيه القَدَى. وقَدَّيْتُهَا تَقْدِيَةً أخرجت منها القَدَى^{٢٢٤}.

و"أَفْرَطَه": مِنْ قَوْلِهِمْ: "أَفْرَطْتُ الْمِرَادَةَ مَلَأْتُهَا". يقال: غديرٌ مُفْرَطٌ بسكونِ الفاءِ وفتحِ الرَّاءِ، أي: مَلَأٌ.

قال الكسائي^{٢٢٥}: يقال: "ما أَفْرَطْتُ مِنْ القومِ أحداً، أي: ما تركتُ"^{٢٢٦}.

و"الصَّوْبُ": بفتحِ الصَّادِ المُهملةِ وسكونِ الواوِ، نزولُ المطرِ.

و"السَّارِيَةُ": بالسَّينِ والرَّاءِ المُهملتينِ، السَّحَابَةُ الَّتِي تَأْتِي لَيْلاً. وهي في الأصلِ صَفَةٌ ثُمَّ غَلَبَتْ عَلَيْهَا

الاسمِيَّةُ. وفعلُها سَرَى يَسْرِي، ومصدره السَّرَى، وهو سَيْرُ اللَّيْلِ. ويُروى "غَادِيَّة" مكانَ "سارية"، وهي السَّحَابَةُ الَّتِي تَأْتِي بِالْعَدَاةِ.

و"بَيْضٌ": على وزنِ "فِيل"، جمعُ "الأبيض". وأصله بَيْضٌ على وزنِ "حُمَر" وإِنَّمَا أَبْدَلُوا الضَّمَّةَ كَسْرَةً،

لِتَسْلِمِ الْيَاءِ.

و"يَعَالِيلٌ": على وزنِ "يَفَاعِيل" جمعُ "يَعْلُول"^{٢٢٧}. [١٦/أ] وهو السَّحَابُ الْبَيْضُ الَّتِي بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ

كَالْقُطْنِ الْمَنْقُوشِ. وقيل: جمعٌ لا واحدَ له، كـ"الأبائيل". وقيل: المرادُ بـ"يَعَالِيلٍ" الْجِبَالُ الْمُفْرَطَةُ الْبَيْضُ؛ لِأَنَّ

مَاءَ السَّحَابِ يَتَحَصَّلُ أَوَّلًا فِي الْجِبَالِ، ثُمَّ يَنْصَبُ إِلَى الْأَبَاطِحِ، انتهى.

^{٢٢٣} هو أبو سعيد عبد الملك بن كريب الأصمعي (٢١٥/٨٣٠). عاش في الحجاز والبصرة. أعطى أهمية لقضايا النحو والأبجدية. جمع قصائد الجاهلية الموجودة في الدواوين والمجلات. له آثارٌ كثيرةٌ، منها: اشتقاقُ الأسماء، وكتابُ الألفاظ، وكتابُ اللغات، وكتابُ الفرق. وله عمل مشهور اسمه "أصمعيات". لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر تاريخ الأدب الجاهلي لعللي الجندي (حلب: مكتبة دار التراث، ١٩٩١)، ١٢٨.

^{٢٢٤} انظر الصحاح للجوهري، ج ٦، ص ٢٤٦٠.

^{٢٢٥} هو علي بن حمزة بن عبد الله الأسدي بالولاء، الكوفي، أبو الحسن الكسائي (المتوفى: ١٨٩هـ/٨٠٥) له كتب، منها: مشتهات القرآن. انظر

مقدمة مشتهات القرآن، نقلاً عن موقع الشاملة (11.01.2025)

^{٢٢٦} انظر الصحاح للجوهري، ج ٣، ص ١١٤٨.

^{٢٢٧} حاشية: لأنَّ أصله من العلل وهو الشَّرب الثاني كذا قيل.

"تَنْفِي": غائبة مُفْرَدَةٌ، وَالرَّيَاحُ: فاعله. و"الْقَدَى" -منصوبٌ تقديرًا- مفعوله. و"عنه"، متعلِّقٌ به. والضميرُ للماءِ المذكورِ في البيتِ السابقِ. والجملةُ إمَّا منصوبةٌ حالٌ من ضميرِ "مشمول"، وإمَّا خبرٌ ثانٍ لـ"أضحى"، وإمَّا مُسْتَأْنَفَةٌ.

و"الواوُ": في قوله "وَأَفْرَطَهُ" -على مذهبِ سيبويه^{٢٢٨} والمبرد^{٢٢٩}- ابتدائيةٌ. ويحتملُ أن تكونَ عاطفةً. ولا يجوزُ كونُها للحالِ بناءً على عدمِ جوازِ كونِ الماضيِ المُتَّبَتِ حالًا بلا ذِكْرٍ "قد" على مذهبِهما. ولذلك أوَّلَ سيبويه قوله تعالى {أَوْجَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ} (سورة النساء ٩٠/٤) بقولٍ ما حَصِرَتْ صدورُهُمْ. وجَعَلَهَا صفةً لموصوفٍ محذوفٍ. والمبردُ جَعَلَهَا دُعَائِيَّةً. وأمَّا على مذهبِ غيرهما مِنَ البصريين^{٢٣٠} فالواوُ للحالِ بتقديرٍ "قد"، والضميرُ المتَّصلُ راجعٌ إلى الماءِ، أو الـ"أبطح". والقصرُ على الثانيِ تقصيرٌ.^{٢٣١}

و"من صَوَّب": متعلِّقٌ [بـ/١٦] بـ"أفراط"، مضافٌ إلى "سارية".

و"بيضٌ": فاعلٌ "أَفْرَطَ".

و"يعاليل": صفتُهُ، وهو غيرُ منصرفٍ، لصيغةٍ منتَهَى الجُمُوعِ^{٢٣٢} كـ"مصاييح". والجملة، إمَّا مُسْتَأْنَفَةٌ، أو عاطفةٌ على جملةٍ "تَنْفِي" أو منصوبةٌ المحلِّ حالٌ "مِنْ مَاءٍ"، أو من "أُبطح". وكأنَّ النُّكْتَةَ في كونِ المعطوفِ

^{٢٢٨} هو عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي بالولاء، أبو بشر، الملقب بـ"سيبويه" المتوفى سنة (٧٩٧/١٨٠): إمام النحاة، وأول من بسط علم النحو. انظر الأعلام للزركلي، ج ٣، ص ٤٦.

^{٢٢٩} هو محمد بن يزيد بن عبد الأكبر الثمالي الأزدي، أبو العباس، المعروف بالمبرد المتوفى سنة (٨٩٩/ ٢٨٦): إمام العربية ببغداد في زمنه، وأحد أئمة الأدب والأخبار. مولده بالبصرة ووفاته ببغداد. من كتبه (الكامل - ط) و (المذكر والمؤنث - خ) و (المقتضب - ط) و (التعاري والمراثي - خ).... المبرد بفتح الراء المشددة عند الأكثر وبعضهم يكسر. انظر الأعلام للزركلي، ج ٧، ص ١٤٤.

^{٢٣٠} المدرسة اللغوية المتمثلة في اللغويين الذين نشأوا في البصرة بين القرنين الثامن والعاشر وحاولوا تحديد القواعد النحوية للغة العربية، والعلماء الذين تبنا آراءهم. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر. خلوصي كيليج، الموسوعة الإسلامية للوقف التركي، (إسطنبول: مركز البحوث الإسلامية للوقف التركي، ١٩٩٢)، ١١٨، ١١٧/٥.

^{٢٣١} حاشية: فيه ردٌ للشارح.

^{٢٣٢} يعني مجموعة من الأسماء التي يكون فيها الألف بعد الحرف الثاني من الاسم ثم حرفين أو ثلاثة أحرف.

عليه مُضارعًا والمعطوفُ ماضيًا على تقديرِ العطفِ، هي الإشارةُ إلى استمرارِ نفسي القَدَى عنه. وإنْ زال، ملأ الأبطح^{٢٣٣} مِنْ صوبٍ ساريةٍ بعدَ الانْقِطَاعِ.

محصوله؛

يقولُ تأكيدًا للماءِ المُتَّصِفِ بالبرْدِ والصفَا بأنَّه تَطْرُحُ الرِّياحُ مَا سَقَطَ فِيهِ مِنَ القَدَى، وقدْ مَلَأَ المَاءُ أو الأبطح الذي فيه ماءٌ مَحْنِيَّةٌ مِنْ مَطَرِ السَّحَابَةِ التي تأتي ليلاً السَّحَابُ البَيضُ التي بعضها فوقَ بعضٍ، أو الجبالُ البَيضُ أَشدُّ البَيَاضِ.

[٧] أَكْرَمَ بِهَا حُلَّةً لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ مَوْعُودَهَا أَوْ لَوْ أَنَّ^{٢٣٤} النَّصْحَ مَقْبُولُ

"أَكْرَمَ بِهَا": بمعنى "مَا أَكْرَمَهَا" مثلَ قوله تعالى {أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ} (سورة مريم ٣٨/١٩)، أي: مَا أَسْمَعُهُمْ وَأَبْصِرُهُمْ في ذلك اليومِ ثاني صِيغَتِي التَّعَجُّبِ، مِنْ فِعْلٍ جَامِعٍ لِلشَّرْوَطِ السَّبْعَةِ في مجيئيهما. وهو كَرَمٌ مِنْ [١٧/١] البابِ الخامس؛ إذْ هو ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ مُتَصَرِّفٌ قَابِلٌ لِلْمَفَاضَلَةِ تَأَمُّ غَيْرُ مَنْفِيٍّ، وَغَيْرُ مَبْنِيٍّ لِلْمَفْعُولِ. ولا يَجِيءُ الوَصْفُ منه على "أَفْعَل". وأما مجيءُ الصِّيغَةِ الأولى -وهي ما أَكْرَمَهُ مِنَ المَزِيدِ- فَشَادُّ صَرَّحَ بِهِ الجوهريُّ^{٢٣٥}.

و"الحُلَّةُ": بضمِّ الخاءِ المُعْجَمَةِ وتشديدِ اللَّامِ، بمعنى الصَّدِيقِ والخَلِيلِ، وبمعنى الصَّدِيقَةِ أيضًا، وهو المرادُ هنا، وَيَجِيءُ بمعنى المصدرِ أيضًا، أي: الصَّدَاقَةِ.

و"صَدَقْتُ": من الصِّدْقِ ضِدِّ الكَذِبِ. يقال: صَدَقَ في الحديثِ يَصْدُقُ صِدْقًا مِنَ البَابِ الأوَّلِ، أي: لم يَكْذِبْ فيه.

^{٢٣٣} وإِذْ يَتَكَوَّنُ مِنَ التُّرْبَةِ التي تَحْمِلُهَا السَّيُولُ، وهو وادٍ واسع، ناعم، رملِي. انظر تَهْذِيبُ اللُّغَةِ لِمُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْأَزْهَرِيِّ (بيروت: دار إحياء التراث العربي، ٢٠٠١)، ٢٣١/٤.

^{٢٣٤} حاشية: بوصل الهمزة للضرورة.

^{٢٣٥} انظر الصحاح للجوهري، ج ٥، ص ٢٠٢٠.

و"المَوْعُودُ": إمّا اسمٌ مفعولٍ، والمرادُ الشَّخصُ الموعودُ، أو الشَّيْءُ الموعودُ، وإمّا مصدرٌ على وزنٍ مفعولٍ كالمعسورِ، والميسورِ، وعليه حُجِلَ قوله تعالى {بِأَيِّكُمْ الْمَقْتُولُ} (سورة القلم، ٦/٦٨)، أي: الفتنة. وعلى كلا التقديرِ كلمةٌ "في" مقدَّرةٌ.

و"النَّصَحُ": مصدرٌ نصَّحه، ونصحَ له ينصحُ بالفتحِ نُصَحًا بالضمِّ ونصَّاحَةً بالفتحِ ونَصُوحًا. واستعماله باللام أفصحُ. قال الله تعالى {وَأَنْصَحْ لَكُمْ} ^{٢٣٦} (سورة الأعراف، ٧/٧٩) والاسمُ النَّصِيحَةُ.

و"مقبول": اسمٌ مفعولٍ مِنْ قَبِلْتُهُ قَبُولًا بِالْفَتْحِ.

إعرابه؛

مجرورٌ "الباءُ" وهو هاءُ التَّأْنِيثِ الرَّاجِعُ إِلَى "سَعَادٌ" فاعِلٌ عِنْدَ سيبويه. والتَّزِمَ زيادةُ الباءِ في الفاعِلِ، أي: المتعجَّبِ منه إلَّا إذا كان "أَنْ" وصلَتْها [١٧/ب] كقوله؛

وَقَالَ نَبِيُّ الْمُسْلِمِينَ؛ تَقَدَّمُوا وَأَحْبَبَ إِلَيْنَا أَنْ يَكُونَ الْمُقَدَّمَا ^{٢٣٧}

أي: بأن يكونَ الخ. وأُبْرِزَ هو -مع أَنَّ فِعْلُهُ على صورةِ صيغةِ الأمرِ التي لَا بُدَّ استتارِها فيها- لعدمِ تمخُّضِها لها؛ لأنَّ صورتَهُ وإنْ كانَ عليها لَكِنَّ معناه على الخبرِ؛ إذ أصلُ "أَكْرَمَ" عنده أَكْرَمَ على لفظِ الخبرِ وهمزته للصِّيْرُورَةِ. "كَ" أَبْقَلَ الْمَكَانَ "و"أَعَدَّ الْبَعِيرَ".

فمعنى "أَكْرَمَ بِهَا": صارت سَعَادُ ذاتَ كَرَمٍ. فَعُيِّرَ لفظُ الخبرِ إلى لفظِ الأمرِ مع بقاءِ المعنى الخبريِّ. ومفعولٌ عندَ غيره. فعندَ الأخفشِ ^{٢٣٨} والرَّجَّاجِ، الباءُ للتَّعْدِيَةِ والهمزة للصِّيْرُورَةِ. فمعنى أَكْرَمَ بِهَا صَيَّرَهَا ذاتَ كَرَمٍ.

^{٢٣٦} الآية مكتوبة بشكل غير صحيح. الحقيقة هي: "وَنَصَحْتُ لَكُمْ".

^{٢٣٧} وهو بيت شعر لعباس بن مرداس. وهو من المؤلفة قلوبهم. كان من أسرى غزوة حنين الذين أعطاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من الإبل. انظر شرح الشواهد الشعرية في أمات الكتب النحوية لمحمد بن محمد حسن شراب (بيروت: مؤسسة الرسالة، ٢٠٠٧)، ٥٣/٣.

^{٢٣٨} هو سعيد بن مسعدة أبو الحسن الأخفش الأوسط البلخي (ت ٨٣٦ م). وهو أحد نحاة المدرسة البصريين. وتلقى دروسًا في النحو على سيبويه. وقد ألف أعمالاً مثل: "معاني القرآن"، و"كتاب الأوصاف"، و"كتاب القوافي". كان يُطلق عليه اسم أخفش بسبب ضعف بصره. هناك روايات مختلفة بشأن تاريخ الوفاة. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر البداية والنهاية لأبي الفداء إسماعيل بن كثير (دمشق: دار ابن كثير، ٢٠١٣)، ٩٨/١١، ٩٩.

وعند الفراء^{٢٣٩} هي زائدة، والهمزة للتعدية. فمعناه اجعلها ذات كرم. ويكون تحت "أكرم" على مذهبيهم ضمير خطاب؛ لأنه أمر، واستكنان الضمير فيه لازم. والمخاطب به عند بعضهم، كل من يتأتى منه أن يجعل سعاد كرمًا، وذلك بأن يصفها بالكرم. فكأنه قيل: صفها بالكرم فإن فيها منه كل ما يمكن أن يكون في شخص. ومدلول الفعل وهو الكرم عند آخرين، أي: يا كرم أكرم سعاد. وهذان القولان أحسن من قول سيبويه؛ لأن الأمر بمعنى الماضي لم يُعْهَد، ولأن [١٨/أ] زيادة الباء في الفاعل قليل. وقول الفراء أحسن من قول غيره؛ لأن همزة التعدية أكثر من همزة الصيرورة. وكون الضمير المستكر مُفْرَدًا؛ أمّا عند من قال: إنَّ المُخَاطَبَ به هو مدلول الفعل فظاهر، وأمّا عند من قال: كل من يتأتى الخ... فلكونه مَثَلًا، وحقُّ الأمثال أن لا يُعَيَّرَ، بل يُحَكَّى على موردِها الأصلي. وهذا الباب طويل الذيل، لا يتحمل هذا الكتاب أزيد من هذا. فإن أردت زيادة التفصيل فارجع إلى محله.

و"حُلة": لو كان بمعنى الصديقة يكون حالًا، إمّا عن الفاعل، أو عن المفعول، بناءً على اختلاف المذهبين، ولو كان بمعنى المصدر يكون تمييزًا عن النسبة.

"ولو": إمّا حرف شرط يقتضي امتناع ما يليه، واستلزامه لتاليه. وإمّا حرف تمنٍّ بمعنى "ليّت"، كما في قوله تعالى {فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةٌ} (سورة الشعراء، ٢٦/١٠٣)، أي: ليّت لنا رجعة.

و"أن": من الحروف المُشَبَّهَة.

و"هاء الضمير": الرجوع إلى سعاد اسمه.

و"فاعل صدقت": ضمير لها.

^{٢٣٩} هو أبو زكريا يحيى بن زياد الفراء (ت ٨٢٢ م). وهو من أبرز أسماء الطريقة الكوفية. قام بتعليم العديد من الطلاب وأنتج العديد من الأعمال. وقيل عنه: «فرا أمير المؤمنين في علم النحو». لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر نزهة الألباء للأنباري، ٨١-٨٤.

و"مَوْعُودَهَا": المضافُ إلى ضميرِها، منصوبٌ بِنَزَعِ الخافضِ مفعوله. والإضافةُ فيه، إمّا على احتمالِ الأولِ فظاهرٌ. وأمّا على الثانيِ فمِنْ إضافةِ المصدرِ إلى الفاعلِ، والمفعولُ محذوفٌ. والتقديرُ: [١٨/ب] في وعدِها إيّايَ. وجملة "صَدَقْتُ" في محلِّ الرِّفْعِ خبرٌ "أَنَّ". واختلفوا في إعرابِ "أَنَّ" وصلَّتْها الواقعةُ بعد "لَوْ" كما في البيتِ، وفي قوله تعالى {وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا} (سورة الحجرات، ٤٩/٥) فقالَ بعضهم بالرِّفْعِ على الفعلِيةِ لِفَعْلٍ محذوفٍ دلٌّ عليه "أَنَّ".

والتَّقديرُ هنا: لو وقعَ أو ثبتَ صدقُها الخ. وبعضُهم بالرِّفْعِ على الابتدائيةِ، والخبرُ محذوفٌ وجوباً، كما يُحذَفُ بعد "لَوْلا". والتقديرُ: لو صدقُها واقعٌ أو ثابتٌ. والجوابُ على كلا التَّقديرينِ محذوفٌ. وهو لتَمَّتْ حُلَّتْها بقرينةِ المعنى. أو لكانت كريمةً بقرينةِ اللَّفْظِ. هذا على تقديرِ كونِها للشرطِ. وأمّا على تقديرِ كونِها للتَّمنيِ، فلا حاجةَ إلى الحذفِ والتقديرِ. بل "أَنَّ" وصلَّتْها يَسُدُّ مَسَدَّ اسْمِها وخبرِها. ولذلك قيل: وإن كان كونُها للشرطيَّةِ مُرَجَّحاً، لغلبةِ استعمالِها فيها، لكنَّ كونَها للتَّمنيِ مرجَّحٌ أيضاً لمصونِها عن الحذفِ.

و"أو" بمعنى الواو كقوله: "جاءَ الخِلافةَ أو كَانَتْ لَهُ قَدَرًا".^{٢٤٠} والحكمُ في "لو" الثانيةِ كالحكمِ في الأولى.

و"أَنَّ": أيضاً مِنْ الحروفِ المشبَّهةِ.

و"التَّصحُّ": اسمُها، ولأَمُّه بدلٌ من المضافِ إليه، أي: لو أَنَّ [١٩/أ] نصَحَها، بإضافةِ المصدرِ إلى المفعولِ. وفاعلهُ محذوفٌ. والتَّقديرُ: لو أَنَّ نصَحِي إيَّاهَا.

و"مقبول": خَبَرٌ، ومحلُّ الجملةِ كالتِّي قبلَها.

^{٢٤٠} قول الجرير بن عطية

محصوله؛

إِنَّ سَعَادَ يُتَعَجَّبُ مِنْ كَرَمِهَا، حَالِ كَوْنِهَا صَدِيقَةً أَوْ مِنْ حَيْثُ الْخُلَّةُ، لَوْ ثَبَتَ عَدَمُ خُلْفِهَا فِي وَعْدِهَا بِالْمُلَاقَاةِ وَقَبُولِ نَصَحِي إِيَّاهَا، لَتَمَّتْ خُلَّتُهَا وَكَرُمُهَا. لَكِنَّ التَّامَّ مُنْتَفٍ. فَكَذَلِكَ التَّبَوُّثُ. أَوْ لَيْتَ صَدَقَ فِي وَعْدِهَا إِيَّايَ بِالْمُلَاقَاةِ وَقَبُولِ نَصَحِي إِيَّاهَا وَقَعَ. وَالْمَقْصُودُ شَكَايَةُ عَنْ عَدَمِ ثَبُوتِهَا عَلَى قَوْلِهَا وَاتِّصَافِهَا بِخُلْفِ الْوَعْدِ.

[٨] لَكِنَّهَا خُلَّةٌ قَدْ سَيْطَ مِنْ دَمِهَا فَجَعٌ وَوَلَعٌ وَإِخْلَافٌ وَتَبْدِيلٌ

و"الْخُلَّةُ": إِمَّا بَضَمَ الْخَاءِ الْمَعْجَمَةِ بِمَعْنَى الصَّدِيقَةِ كَالسَّابِقِ. وَإِمَّا بِكَسَرِهَا بِمَعْنَى الْخَصْلَةِ. و"سَيْطَ": بِكَسْرِ السِّينِ الْمُهِمْلَةِ مِنَ السَّوْطِ وَهُوَ خَلَطُ الشَّيْءِ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ. وَسَاطُ الْمَاءِ وَغَيْرِهِ يَسْوُطُهُ سَوْطًا، إِذَا خَلَطَهُ بِغَيْرٍ وَضَرَبَهُمَا حَتَّى اخْتَلَطَا. وَلِذَلِكَ سُمِّيَ السَّوْطُ الَّذِي يُضْرَبُ بِهِ سَوْطًا لِكَوْنِهِ يَخْلُطُ الدَّمَ بِاللَّحْمِ.

و"دم": أَصْلُهُ دَمَوْتُ بِالتَّحْرِيكِ. وَإِنَّمَا قِيلَ: دَمِي يَدْمَى لِحَالِ الْكَسْرِ الَّتِي قَبْلَ الْيَاءِ. [١٩/ب] كَمَا قَالُوا: رَضِيَ يَرْضَى وَهُوَ مِنَ الرِّضْوَانِ. وَقَالَ سَيِّوْنِي: أَصْلُهُ دَمِي بِالتَّسْكِينِ؛ لِأَنَّهُ يُجْمَعُ عَلَى "دِمَاءٍ وَدَمَى" ^{٢٤١} مِثْلَ "طَبِي وَطِبَاءٍ وَطَبِي" ^{٢٤٢}. وَلَوْ كَانَ مَتَحَرِّكَ الْعَيْنِ كـ"عَصَا"، لَا يُجْمَعُ عَلَى ذَلِكَ.

و"فَجَعٌ": -بِفَتْحِ الْفَاءِ وَسُكُونِ الْجِيمِ- مُصَدَّرٌ فَجَعْتُهُ الْمُصِيبَةَ، أَي: أَوْجَعْتُهُ.

و"وَلَعٌ": -بِالتَّسْكِينِ- الْكَذِبُ ^{٢٤٣}. وَقَدْ وَلَعَ بِالْفَتْحِ وَلَعًا وَلَعَانًا، أَي: كَذَبَ.

و"إِخْلَافٌ": -مُصَدَّرٌ "أَخْلَفَ مَا وَعَدَهُ"- وَهُوَ أَنْ يَقُولَ شَيْئًا وَلَا يَفْعَلُهُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ.

^{٢٤١} فِي الْمَعْجَمِ: دُمِيٌّ. انْظُرِ الْمَوْقِعَ الْآتِي: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> (13.01.2025)

^{٢٤٢} فِي الْمَعْجَمِ: طَبِيٌّ. انْظُرِ الْمَوْقِعَ الْآتِي: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> (13.01.2025)

^{٢٤٣} أَوْ كِذْبٌ بِكَسْرِ الْكَافِ وَسُكُونِ الدَّالِ. انْظُرِ لِسَانَ الْعَرَبِ، مَادَّةُ "كَذَبَ"، نَقْلًا عَنِ الْمَوْقِعِ الْآتِي:

و"تَبْدِيل": مصدرٌ "بَدَّلَهُ اللهُ مِنَ الْخَوْفِ أَمْنًا، أَي: مِنَ الَّذِي هُوَ تَغْيِيرُ الشَّيْءِ مَعَ إِتْيَانِ ضِدِّهِ بَدْلَهُ، لَا مِنَ الَّذِي هُوَ التَّغْيِيرُ مطلقًا بقَرِينَةِ الْمَقَامِ.

إِعْرَابُهُ؛

"لَكِنَّ": مِنَ الْحُرُوفِ الْمُشَبَّهَةِ، وَالْمَتَّصِلُ بِهَا الرَّاجِعُ إِلَى "سَعَادَ" اسْمِهَا.

و"حُلَّةٌ": خبرُهَا بِلا تقديرٍ، إِنْ كَانَ بِمَعْنَى الصَّدِيقَةِ وَإِنْ كَانَ بِمَعْنَى الْحَصَلَةِ، فَبِتَقْدِيرِ الْمُضَافِ، أَي: ذَاتُ حُلَّةٍ. إِلَّا أَنْ يَقْصِدَ الْمُبَالَغَةَ.

و"قَدْ": الظَّاهِرُ أَنَّهَا فِي هَذَا الْمَقَامِ لِلتَّحْقِيقِ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَكَّاهَا} (سورة الشمس، ٩١/٩) لَا لِلتَّوَقُّعِ. وَإِنْ كَانَ هُوَ، لَا يُنَافِي التَّحْقِيقَ بَلِ التَّقْرِيبَ. كَمَا قَالُوا فِي^{٢٤٤}: "رَكِبَ الْأَمِيرُ" عِنْدَ انْتِظَارِ رُكُوبِهِ.

و"سَيْطَ": مَاضٍ مُبْنِيٍّ لِلْمَفْعُولِ.

و"مِنْ": بِمَعْنَى "فِي" [٢٠/١] مِثْلَ قَوْلِهِ تَعَالَى {مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ} (سورة الأحقاف، ٤٦/٤)، وَ{إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ} (سورة الجمعة، ٦٢/٩) مُتَعَلِّقٌ بِهِ.

و"دَمَ": مَجْرُورٌ بِهَا^{٢٤٥} مُضَافٌ إِلَى الضَّمِيرِ الرَّاجِعِ إِلَى "سَعَادَ".

و"فَجَّعَ": نَائِبُ فَاعِلِهِ^{٢٤٦}.

و"وَلَعَّ": مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ^{٢٤٧}. وَكَذَا "إِخْلَافٌ" وَ"تَبْدِيلٌ". لَكِنْ تَنْوِينُهُمَا عِوَضٌ عَنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ. وَالتَّقْدِيرُ: إِخْلَافٌ وَعَدٌّ، وَتَبْدِيلٌ خَلِيلٌ بِخَلِيلٍ.

^{٢٤٤} أَي فِي جُمْلَةٍ...

^{٢٤٥} أَي مَجْرُورٌ بِ"مِنْ".

^{٢٤٦} أَي نَائِبُ الْفَاعِلِ لـ"سَيْطَ".

محصوله؛

يقول تأكيداً لمضمون السابق، لكنَّ سعادَ صديقةً، أو ذاتُ حُلَّةٍ، قد خلطَ في دمهإصابةً الوجعِ إلى العُشاقِ، والكذبِ في الخبرِ، وإخلافِ وعدٍ، وتبديلِ خليلٍ بخليلٍ. يعني أنَّ هذه الأوصافَ طبيعةً لها، لا يزُولُ عنها بحالٍ.

[٩] فَمَا تَدُومُ عَلَى حَالٍ تَكُونُ بِهَا كَمَا تَلَوْنُ^{٢٤٨} فِي أَثْوَابِهَا الْغُولُ

"الدَّوَامُ": السُّكُونُ. يقال: "دَامَ الشَّيْءُ" سَكَنَ^{٢٤٩}. وفي الحديث: "نُهِيَ أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ"^{٢٥٠}، أي: السَّاكنِ، كذا في الجوهر^{٢٥١}.

و"الحال": حالُ الإنسانِ وصفته، واحدُه حالةٌ. وجمعه حالاتٌ وأحوالٌ، سواءً كانتَ خيراً أو شراً، وسواءً كانَ مِنْ شَأْنِهَا الدَّوَامُ أَوْ لَا، وعلى الثاني إمَّا سريعةُ الزَّوالِ أَوْ لَا. وإذا عرفتَ^{٢٥٢} هذا فلا يصحُّ أن [٢٠/ب] يُرَادَ مِنَ الْحَالِ الْكَيْفِيَّةُ النَّفْسَانِيَّةُ الَّتِي هِيَ مُقَابِلَةٌ لِلْمَلَكَةِ؛ إذْ عَدَمُ الدَّوَامِ وَالزَّوَالِ عَلَى السَّرْعَةِ هُوَ مَعْنَاهَا الْمُطَابِقِي. فأَيُّ فائدةٍ في نفي تلك الصِّفَةِ عنها؟!

و"تَلَوْنُ": مِنَ اللَّوْنِ، وهو هيئةٌ في الموصوفِ كالسَّوَادِ وَالْحُمْرَةِ. وَفُلَانٌ مُتَلَوِّنٌ إِذَا كَانَ لَا يَتَّبِثُ عَلَى خُلُقٍ وَاحِدٍ. كذا في الصَّحاح^{٢٥٣}.

^{٢٤٧} أي معطوف على "فجع".

^{٢٤٨} تَتَلَوَّنُ، ولكن لضرورة الشعر، سقطت إحدى التائين.

^{٢٤٩} انظر القاموس المحيط لـ"فبروزآبادي المتوفى سنة (١٣١٥/٨١٧)"، نقلا عن الموقع الآتي:

[https://www.almaany.com/ar/dict/ar-\(14.01.2025\)](https://www.almaany.com/ar/dict/ar-(14.01.2025))

^{٢٥٠} انظر الجامع الصحيح لأبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري، تحقيق. محمد فؤاد عبد الباقي (القاهرة: سنة ١٣٧٤-١٣٧٥هـ/١٩٥٥-١٩٥٦م)، «الطهارة»، ٩٤؛ بذل المجهود في حل سنن أبي داود للشيخ خليل أحمد السهارنفوري (ت ١٣٤٦ هـ)، اعتني به وعلق عليه: الأستاذ الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى، ١٤٢٧ هـ - ٢٠٠٦ م، ج ١، ص ٤٠٢.

^{٢٥١} انظر الصحاح للجوهري، ج ٥، ص ١٩٢٢؛ مختار الصحاح لزين الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي الرازي (ت ٦٦٦هـ/١٢٦٨)، المحقق: يوسف الشيخ محمد، المكتبة العصرية - الدار النموذجية، بيروت، الطبعة الخامسة، ١٤٢٠هـ / ١٩٩٩م، ص ١٠٩.

^{٢٥٢} حاشية: فيه ردٌ للشارح.

^{٢٥٣} انظر الصحاح للجوهري، ج ٦، ص ٢١٩٧. وهو معجم اللغة العربية للجوهري. مع أن اسمها الكامل هو تاج اللغة وصحاح العربية، إلا أنها تُعرف عادةً باسم صحاح اللغة وباختصار صحاح.

و"أنواب": جمع نُوبٍ، ويُجمع على ثيابٍ أيضاً. والمراد هنا بيانُ تشكُّلِها بأشكالٍ مُختلفةٍ على طريقِ الكِنَايَةِ.

و"عُول": بضمّ الغينِ المُعجَمَةِ مِنَ السَّعَالَى. والجمعُ أَعْوَالٌ وَغِيْلَانٌ. وكلُّ مَا اغْتَالَ الإنسانَ فأهلكه فهو عُولٌ. يقال: غالته عُولٌ، إذا وقعَ في مَهْلَكَةٍ. ولا يَحْفَى عليكَ أَنَّ إثباتَه -رضي الله عنه- تَلَوْنُهَا فِي أَشْكَالٍ مُخْتَلِفَةٍ إِنَّمَا هُوَ عَلَى زَعَمِ الْعَرَبِ، وَإِلَّا فَفِي الْحَقِيقَةِ لَا ثُبُوتَ لَهُ فِيهَا، وَإِنْ كَانَتْ مُوجُودَةً لَمَا نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْلِهِ، 'لَا عَدُوَّ وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ وَلَا عُولَ' ^{٢٥٤} الحديث...

قَالَ مَوْلَانَا عَلِيُّ الْقَارِي ^{٢٥٥} فِي حَاشِيَتِهِ عَلَى شَرْحِ نُحْبَةِ الْفِكْرِ فِي بَيَانِ هَذَا الْحَدِيثِ: "الْعُولُ أَحَدُ الْغِيْلَانِ، وَهُمْ جِنْسٌ مِنَ الْجِنِّ، كَانَتْ الْعَرَبُ تَزْعُمُ أَنَّهَا تَتَرَاءَى لِلنَّاسِ [١/٢١] فِي الْفَلَاةِ، فَتَلَوْنُ ^{٢٥٦} فِي صُورَةٍ شَتَّى، فَتَعْلُوهُمْ ^{٢٥٧}، أَي: تَضِلُّهُمْ عَنْ طَرِيقِ الْحَقِّ وَتُهْلِكُهُمْ. فَفَنَاهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَلَيْسَ هُوَ نَفْيًا لَوْجُودِهِ، لِقَوْلِهِ

^{٢٥٤} انظر صحيح البخاري، ٥٣١٦؛ صحيح لمسلم، كتاب السَّلام، باب لا عدوى ولا طيرة، رقم الحديث: ٢٢٢٢.
^{٢٥٥} هو فقيه حنفي، محدث، مفسر، وقارئ (ت ١٦٠٥م) لمزيد من التفصيل انظر المادة "علي القارئ" لأحمد أوزيل، الموسوعة الإسلامية للوقف التركي، (إسطنبول: مركز البحوث الإسلامية للوقف التركي، ١٩٨٩)، ٤٠٣/٢-٤٠٥.
^{٢٥٦} أَي تَتَلَوْنُ.

^{٢٥٧} حاشية: وللعرب أمور تزعمها لا حقيقة لها،
منها: أَنَّ الْعُولَ تَتَرَاءَى لَهُمْ فِي الْقُلُوبِ وَتَتَلَوْنُ لَهُمْ وَتَضِلُّهُمْ عَنْ الطَّرِيقِ.
ومنها: الهذيلُ زعموا أَنَّهُ فَرَّخَ كَانَ عَلَى عَهْدِ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَصَادَ بَعْضُ الْجَوَارِحِ وَأَنَّ جَمِيعَ الْحَمَامِ تَبْكِيهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. قَالَ: تُذَكِّرُنَاكَ [فِي الْأَصْلِ: يُذَكِّرُنَاكَ، وَلَكِنَّ الصَّحِيحَ: تُذَكِّرُنَاكَ مَنَاسِبًا لِمَعْنَى] خَبِيرُ الْعُجُولِ، وَصَوْتُ الْحَمَامَةِ تَدْعُو هَدِيلاً. الْعُجُولُ -بِالْفَتْحِ- الْفَاقِدَةُ لَوْلِيهَا مِنَ الْإِبِلِ.

ومنها: الصَّفَرُ زعموا أَنَّهُ حَيَّةٌ فِي جُوفِ الْإِنْسَانِ يَعْصُ عَنْدَ الْجُوعِ سَرَاسِيْقَهُ وَهِيَ أَطْرَافُ الْأَضْلَاحِ الَّتِي تُشْرِفُ عَلَى الْبَطْنِ. قَالَ أَعَشَى: بَاهِلَةٌ لَا يَتَأَرَى لِمَا فِي الْقَدْرِ يَرْقُبُهُ. وَلَا يَعْصُ عَلَى سَرَسُوفِهِ الصَّفَرُ.
[وفي هذا البيت يُشِيرُ إِلَى أَنَّ قَبِيلَةَ بَاهِلَةٍ تَتَّصِفُ بِالْقَنَاعَةِ وَالصَّبْرِ] انظر البرنامج الذكاء الاصطناعي: اسمه chatGPT المُخَوِّقُ (23.01.2025).

يقال: تَأْدَى بِالْمَكَانِ إِذَا أَقَامَ بِهِ، أَي: لَا يَخْبِسُ نَفْسَهُ لِإِدْرَاكِ طَعَامِ الْقَدْرِ لِيَأْكَلَهُ.
ومنها: الهَامَةُ زعموا أَنَّهُ طَائِرٌ يَخْرُجُ مِنْ رَأْسِ الْمَقْتُولِ فَيَصِيحُ اسْقُونِي. فَإِنِّي عَطْشَانٌ إِلَى أَنْ يُؤْخَذَ بِثَأْرِهِ. قَالَ: يَا عَمْرُو إِنَّ لَا تَدْعُ شَتْمِي وَمَنْقُضِي أَضْرَبُكَ حَيْثُ تَقُولُ الْهَامَةُ "اسْقُونِي".
ومنها: النَّوْءُ وَهُوَ أَنْ يَسْقُطَ نَجْمٌ مِنْ مَنَازِلِ الْقَمَرِ الثَّمَانِيَةِ وَالْعِشْرِينَ مِنَ الْغَرْبِ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَيَطْلُعُ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ آخِرُ يُقَابِلُهُ مِنَ الْمَشْرِقِ فَيَأْتِي الْمَطَرُ.

تعالى {كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ لَهُ} (سورة الأنعام، ٦/٧١) الآية. بل إبطالُ زعمهم في تلويته بالصُّورِ المختلفةِ انتهى. وقيل: هي إناثُ الشَّيَاطِينِ. وقيل: هي الشَّيَاطِينُ الَّتِي لَا تَهْلِكُ مِنَ الشَّهَابِ الثَّاقِبِ الَّذِي يُزْمَى لِلطَّرْدِ عَنِ الاسْتِمَاعِ وَقَتَ الصُّعُودِ إِلَى السَّمَاءِ بِرُكُوبِ بَعْضِهَا عَلَى بَعْضٍ. بل تَكُونُ مَجْنُونًا، فَتَمْشِي فِي الْفَلَاةِ وَالْجِبَالِ فَتُضِلُّ مَنْ وَجَدَهُ فَتُهْلِكُهُ^{٢٥٨}.

إعرابه؛

"الفاء": للسَّبَبِيَّةِ، ويحتملُ الفَصِيحَةَ.

و"تَدُومُ": غائِبَةٌ مفردةٌ، مِنَ المضارعِ المعلومِ، تَامَّةٌ لَا نَاقِصَةٌ؛ لِأَنَّ مَا الْمَتَقَدِّمَةُ عَلَيْهَا نَافِيَةٌ لَا مَصْدَرِيَّةٌ ظَرْفِيَّةٌ؛ وَلِأَنَّهَا بِلَفْظِ المضارعِ، وَالتَّاقِصَةُ جَامِدَةٌ عَلَى لَفْظِ الْمَاضِي.

و"عَلَى حَالٍ": متعلِّقٌ بِهِ، أَوْ ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ حَالٌ مِنْ فَاعِلِهِ.

الضَّمِيرُ لـ"سَعَادٍ"، وَضَمِيرٌ تَكُونُ أَيْضًا لَهَا. وَهِيَ إِمَّا تَامَّةٌ أَوْ نَاقِصَةٌ، فَإِنْ كَانَتِ الثَّانِيَّةُ، فَبِهَا ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خَبَرُهَا، وَإِنْ كَانَتِ الْأُولَى، فَالظَّاهِرُ أَنَّ الْبَاءَ إِنْ كَانَتْ لِلإِلصَاقِ فَمَتَعَلِّقَةٌ بِمَلْتَبَسَةٍ، حَالٌ مِنَ الْفَاعِلِ، وَإِنْ كَانَتْ بِمَعْنَى "عَلَى" كَقَوْلِهِ [٢١/ب] تَعَالَى {وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ} (سورة آل عمران، ٣/٧٥) أَوْ بِمَعْنَى "فِي"، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ} (سورة ص، ٣٨/٣٢) فَمَتَعَلِّقَةٌ بـ"تَكُونُ". وَالضَّمِيرُ الْمَجْرُورُ -عَلَى كُلِّ تَقْدِيرٍ- رَاجِعٌ إِلَى الْحَالِ. وَتَأْنِيثُهُ لَكُونِ الْحَالِ مِمَّا يَجُوزُ فِيهِ التَّذَكِيرُ وَالتَّأْنِيثُ عَلَى مَا ذَكَرَهُ ابْنُ الْحَاجِبِ.

والجملَةُ مَجْرُورَةٌ بِالْحَالِ، صِفَةُ الْحَالِ.

وَأَمَّا أَيْضًا أَيْضًا [فِي الْأَصْلِ: "آخِرٌ" وَلَكِنَّ الصَّحِيحَ: "أَخْرُ" مُنَاسِبًا لِلْمَعْنَى. الْمُحَقِّقُ (23.01.2025)] مِنَ الْخُرَافَاتِ لَا حَقِيقَةَ لَشَيْءٍ مِنْهَا، وَفِي الْحَدِيثِ: "لَا عَدَوَى وَلَا هَامَةٌ وَلَا نَوَّ وَلَا صَفَرٌ"، وَفِي حَدِيثٍ آخَرَ: "لَا طَبِيرَةَ وَلَا نَوَّ وَلَا غَوْلَ"، رَوَاهُمَا مُسْلِمٌ. وَقَالَ بَعْضُ الشُّعْرَاءِ: الْجُودُ وَالْغَوْلُ -وَالْعِنَقَاءُ ثَالِثَةٌ- أَسْمَاءُ أَشْيَاءٍ لَمْ تُخْلَقْ وَلَمْ تَكُنْ. انظر شرح ابن هشام، ص ٢٢٧.

^{٢٥٨} انظر عمدة القاري شرح صحيح البخاري لبدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العيني (ت ٨٥٥ هـ)، عنيت بنشره وتصحيحه والتعليق عليه: شركة من العلماء بمساعدة إدارة الطباعة المنيرية، لصاحبها ومديرها محمد منير عبده أغا الدمشقي وصورتها دور أخرى: مثل (دار إحياء التراث العربي، ودار الفكر) - بيروت، ج ٩، ص ١٠٤.

وَكَا فُ "كَمَا": إمَّا اسْمٌ بِمعنى "المِثْلُ"، مثلُ قوله، يَضْحَكُنَّ عَن كَالْبَرْدِ الْمُنْهَمَّ؛ أي: عن "أسنانٍ مثلِ
البرَدِ" وإمَّا حرفٌ جَرٌّ.

و"ما": إمَّا موصولةٌ اسميَّةٌ مثلُ قوله تعالى {اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمُ آلِهَةٌ} (سورة الأعراف، ٧/١٣٨) وإمَّا
مصدريةٌ مثلُ قوله تعالى {وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ} (سورة التوبة، ٩/١١٨) أي: برُحْبِها بالضَّم.

و"تَلَوْنُ": أيضًا غائبةٌ مفردةٌ من المضارعِ المعلوم، من باب التفعّل، حُذِفَتْ إحدى التائينِ للتخفيف.
كما في قوله تعالى {نَارًا تَلَطَّى} (سورة الليل، ٩٢/١٤) ويحتملُ أن يكون غائبا مفردًا، من الماضي المعلوم من هذا
الباب. والعُولُ فاعلهُ.

و"في أثوابِها": المضافُ إلى ضميرِها، متعلّق به. ولا يلزِمُ الإضمارُ قبلَ الذِّكْرِ، لتأخُّره في الرُّتْبَةِ. مثلُ
قولك: "ضَرَبَ عَلَامَهُ زَيْدٌ". والجملةُ على تقديرِ الموصوليَّةِ، صلةٌ ما، بتقديرِ [أ/٢٢] العائدِ.

ومحلُّ "الكافِ": سواءً كان اسمًا أو حرفَ جَرٍّ مع مدخوله، سواءً كان موصولًا أو مصدريةً - منصوبٌ
لكونه نعتًا لمصدرٍ محذوفٍ دلَّ عليه ما قبله؛ لأنَّ مَنْ لا يدومُ على حالٍ، يَتَلَوَّنُ البتَّةَ. فكأنَّه قال تَلَوَّنَ تَلَوْنًا
كما تَلَوَّنَ به العُولُ، أو كتَلَوْنِها. وهذا مِنْ قبيلِ تشبيهِ المعقولِ بالمحسوسِ، على زعمِ العربِ. فإنَّهم يدَّعون أنَّها
تَنَرَّأى، أي: تَظْهَرُ للنَّاسِ في القَلَوَاتِ، وتُضِلُّهم عن الطريقِ، كما عرفتْ آنفًا.

محصوله؛

يقول متفرِّعًا على السابقِ، إنَّ سُعَادَ بسببِ اختلاطِ الفَجَعِ والوَلَعِ وغيرهما في دَمِها ما تَسْكُنُ على
صفةٍ تَسْتَقِرُّ مُتَلَبِّسَةً بها، وثابتًا عليها، بل تَتَلَوَّنُ تَلَوْنًا مثلَ تَلَوْنِ الغولِ في أشكالِها.

[١٠] وَلَا تُمَسِّكُ بِالْعَهْدِ الَّذِي رَعَمْتَ إِلَّا كَمَا تُمَسِّكُ الْمَاءَ الْغَرَابِيلُ

"تُمَسِّكُ": هي الغائبة المفردة مِنَ المعلوم، إمّا من التّفْعِيلِ أو التّفْعُلِ. وعلى الثاني حُذِفَ إحدى التّائين للتّخفيف. قال الجوهري: "أُمَسَّكْتُ بِالشَّيْءِ، وَتَمَسَّكْتُ بِهِ، وَاسْتَمَسَّكْتُ بِهِ، [٢٢/ب] وَامْتَسَّكْتُ بِهِ، كُلُّهُ بِمَعْنَى اعْتَصَمْتُ بِهِ. وكذلك مَسَّكْتُ بِهِ تَمْسِيكًا"^{٢٥٩}.

و"العَهْدُ": -بفتح العين المهملة- الأمان، واليمين، والمؤثّق، والذمّة، والحفاظ، والوصيّة. وقد عَهَدْتُ إِلَيْهِ، أَي: أَوْصَيْتُهُ.

و"رَعَمْتُ": مِنْ رَعَمَ رَعْمًا بِالْحَرَكَاتِ الثَّلَاثِ^{٢٦٠}، أَي: قَالَ حَقًّا، أَوْ بَاطِلًا -وإن كان استعماله في الثاني^{٢٦١} أغلب-.

وقال شُرَيْحٌ^{٢٦٢}: "لِكُلِّ شَيْءٍ كُنْيَةٌ وَكُنْيَةُ الْكَذِبِ الرَّعْمُ"^{٢٦٣}. ويحتمل أن يكونَ مِنْ "رَعَمْتُ بِهِ أَرْعَمَ بِالْفَتْحِ، وَزَعَامَةً" كَقِيلَتْ. والزَّعِيمُ الْكَفِيلُ. وفي الحديث: "الرَّعِيمُ غَارِمٌ"^{٢٦٤}. و"غَرَابِيلُ": بفتح الغين المعجمة جمعُ غَرِبَالٍ وهو معروف.

إعرابه؛

و"لَا تُمَسِّكُ": عَطِفَ عَلَى "فَمَا تَدُوْمُ". وفاعله: المستتر في تحته، راجعٌ إلى "سعاد". و"بِالعَهْدِ" متعلّق به. و"الَّذِي" مَوْصُولٌ.

^{٢٥٩} انظر الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية لأبي نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت ٣٩٣هـ)، تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار، دار العلم للملايين، بيروت الطبعة: الرابعة ١٩٨٧/١٤٠٧، ج ٤، ص ١٦٠٨.

^{٢٦٠} أَي رَعَمًا وَرَعْمًا وَرَعْمًا.

^{٢٦١} أَي فِي الْبَاطِلِ.

^{٢٦٢} هو أبو أمية القاضي شريح بن الحارث بن قيس الكندي الكوفي (ت ٦٩٩ م). كان من أئمة الفقهاء في عصر التابعين، وقاضي الكوفة. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر المادة "القاضي شريح" لشكري أوزن، الموسوعة الإسلامية للوقف التركي، (إسطنبول: مركز البحوث الإسلامية للوقف التركي، ٢٠٠١)، ١١٩/٢٤-١٢١.

^{٢٦٣} انظر الكليات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية لأيوب بن موسى الحسيني القريني الكفوي، أبو البقاء الحنفي (ت ١٠٩٤هـ) المحقق: عدنان درويش ومحمد المصري، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٠٨٣، ص ٤٨٨.

^{٢٦٤} أخرجه أبو داود السجستاني، سننه (ت: كمال يوسف الحوت)، بيروت ١٤٠٩هـ/١٩٨٨م، «السحر والإجارة»، ٣٥٦٥؛ والترمذي ١٦٥.

و"زَعَمْتُ": غائبة ماضٍ معلومٌ، وفاعله: المستترُ أيضا راجعٌ^{٢٦٥} لـ"سعاد". ومفعوله والعائدُ إلى الموصول محذوفٌ. والتقدير: "زعمتُ أنها تفي به" كما في قوله تعالى {يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ} (سورة الكهف، ١٨/٥٢)، أي: زعمتموهم شركائي.

والجملة: صلته. والمجموعُ مجرورُ المحلِّ صفةُ "العهد".

و"إلا كما": استثناءٌ مُفَرَّغٌ^{٢٦٦}. والكاف للتشبيه. وما [٢٣/أ] مصدريةٌ، وهي وصلتها المؤولة بالمفرد في موضعٍ جرٍّ. والجائرُ ومجرورها، إما حالٌ مِنْ ضميرٍ مصدرٍ "تَمَسَّكَ"، أي: ولا تَمَسَّكَه إلا مُشَبَّهًا بهذا الإمساك. وإما نعتٌ لمصدرٍ محذوفٍ، أي: إلا تَمَسَّكَ كَهَذَا الإمساك.

و"تَمَسَّكَ": مضارعٌ "أَمَسَّكَ". و"الغرابيلُ": فاعله. و"الماءُ": مفعوله، وتقديمه على الفاعل لرعاية القافية.

محصوله؛

يقول -تأكيدًا لما سبق- أَنَّ سَعَادَ لَا تَسْكُنُ عَلَى صِفَةٍ، وَلَا تَمَسَّكَ بِالْأَمَانِ وَالْيَمِينِ الَّذِي زَعَمْتَ الْوَفَاءَ بِهِ، إِلَّا مُشَبَّهًا بِإِمْسَاكِ الْغُرْبَالِ الْمَاءَ. ففي التشبيه مبالغةٌ في خُلْفٍ وَعِدِّهَا وَنَقْضِ عَهْدِهَا^{٢٦٧}؛ إذ من المعلوم بالبدهة عدمُ إمساكِ الْغُرْبَالِ الْمَاءَ، فَيُعْرَفُ مِنْهُ عَدَمُ إِنْجَازِ وَعْدِهَا فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ.

[١١] فَلَا يَغُرُّكَ^{٢٦٨} مَا مَنَنْتَ وَمَا وَعَدْتَ إِنَّ الْأَمَانِيَّ وَالْأَخْلَامَ تَضْلِيلُ^{٢٦٩}

"يَغُرُّ": بالغين المعجمة والراء المهملة، مِنْ "غَرَّ يَغُرُّ بِالضَّمِّ غُرُورًا" حَدَعَهُ. يُقَالُ: "مَا غَرَّكَ بِفُلَانٍ؟ أَي:

كَيْفَ اجْتَرَأْتَ عَلَيْهِ؟

^{٢٦٥} نحن أضفنا كلمة "راجع" إلى المتن ليناسب المعنى.

^{٢٦٦} إن الأمر هو أن المستثنى منه، أي الشيء المستثنى، لم يذكر صراحة في الجملة. يتم استخدامه عادة للجمال السلبية. لمزيد من المعلومات التفصيلية، انظر الكافية في علم النحو لابن حاجب جمال الدين عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري، (القاهرة: مكتبة الأدب، ٢٠١٠)، ٢٥، ٢٦.

^{٢٦٧} في الأصل: "أَنْقَضَ عَهْدَهَا" اكتساباً من الآية. ولكن رجحنا "نَقَضَ عَهْدَهَا" مناسبا للسياق والسباق.

^{٢٦٨} أصله: يَغُرُّكَ، ولكن لضرورة الشعر (وذلك لحفظ الوزن عن الانكسار) سقطت شدتا الراء والنون.

^{٢٦٩} حاشية: أي تضيع وإبطال.

و"مَنْتَ": مِنْ التَّمَنِّيَّة، تَقُولُ "تَمَنَيْتُ الشَّيْءَ"، وَمَنَيْتُ غَيْرِي تَمَنِيَّةٌ^{٢٧٠}. وفي الصَّحاح: "الْوَعْدُ^{٢٧١}

يُسْتَعْمَلُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ^{٢٧٢}. قال الفراء: وَعَدْتُهُ خَيْرًا وَوَعَدْتُهُ [ب/٢٣] شَرًّا، فإذا أسقطوا الخيرَ والشَّرَّ، قالوا في

الخير: الوَعْدَ والعِدَّة، وفي الشَّرِّ: الإيعادَ والوَعِيدَ^{٢٧٣}.

و"الْأَمَانِي": جَمْعُ أُمْنِيَّةٍ بِالضَّمِّ.

و"الْأَحْلَامُ": جَمْعُ حُلْمٍ بِالضَّمِّ، وهو ما يَرَاهُ النَّائِمُ.

و"تَضْلِيلُ": فِي الْجَوْهَرِيِّ، تَضْلِيلُ الرَّجُلِ أَنْ تَنْسُبَهُ^{٢٧٤} إِلَى الضَّلَالِ^{٢٧٥}، أَي: الْهَلَاكِ. وفي الدِّسْتُور:

التَّضْلِيلُ بِي رَأه حَوَانِدُنْ^{٢٧٦}.

إعرابه؛

"الفاء": لِلْسَّبَبِيَّةِ أَوْ فَصِيحَةٍ، وَلَا يَصَحُّ كَوْنُهَا لِلتَّعْقِيبِ^{٢٧٧} كَمَا قِيلَ؛ إِذْ لَا بُدَّ فِيهِ أَنْ لَا يَكُونَ الْمَعْطُوفُ

عَلَيْهِ الْمَذْكُورُ سَبَبًا لِلْمَعْطُوفِ -وهنا ليس كذلك وهو ظاهر- وَلَا لِلْعَطْفِ لِعَدَمِ جَوَازِ عَطْفِ الْإِنْشَاءِ عَلَى الْإِخْبَارِ، وَلَا عَكْسِهِ عَلَى الْأَفْصَحِ.

و"لا": لِلتَّنْهِي.

و"يَعْرُنْكَ": مُضَارَعٌ مُؤَكَّدٌ بِالنُّونِ الْخَفِيفَةِ، عَلَى مَا قَالَهُ الشَّارِحُ، أَي: بِفَتْحِ الرَّاءِ الثَّانِيَةِ وَسُكُونِ النُّونِ وَهُوَ

الْمَوْجُودُ فِي أَكْثَرِ النُّسخِ^{٢٧٨}، وَذَلِكَ لِحِفْظِ الْوِزْنِ عَنِ الْإِنْكَسَارِ. وَفِي بَعْضِهَا غَيْرُ مُؤَكَّدٍ لَا بِالْخَفِيفَةِ وَلَا بِالثَّقِيلَةِ، وَذَلِكَ أَيْضًا صَحِيحٌ.

^{٢٧٠} انظر الصحاح للجوهري، ج ٦، ص ٢٤٩٨.

^{٢٧١} حاشية: والوعد هنا للخير؛ لأنَّ الموضع لا يحتمل غيره. ابن هشام.

^{٢٧٢} حاشية: وَيُؤَيِّدُهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ: وَإِنِّي -وَإِنْ أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ- لَمُخْلِيفٌ إِعَادِي وَمُنْجِدٌ وَعْدِي.

^{٢٧٣} انظر الصحاح للجوهري، ج ٢، ص ٥٥١.

^{٢٧٤} وفي المعاجم: من الباب الأول والثاني، أَي: يَنْسُبُ وَيَنْسِبُ.

^{٢٧٥} انظر مختار الصحاح لزين الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي الرَّايزِي (ت ٦٦٦هـ)، المحقق: يوسف الشَّيْخِ مُحَمَّد،

المكتبة العصرية - الدَّارُ التَّمُودَجِيَّة، الطَّبْعَةُ الْخَامِسَةُ، بيروت - صيدا، ١٤٢٠هـ / ١٩٩٩م، ص ١٨٥.

^{٢٧٦} بِي رَأه حَوَانِدُنْ. أَي "الضلالة" بالغة الفارسية.

^{٢٧٧} حاشية: فِيهِ رَدٌ لِلشَّارِحِ.

وأما تأكيده بالتَّوْنِ المُشَدَّدَةِ - وإن كان المقامُ مَقَامَهَا على ما في بعض النُّسخِ المضبوطة بالأعجام - فلا يخفى على مَنْ له أدنى ذُرِّيَّةٌ^{٢٧٩} في علمِ العَرُوضِ أَنَّهَا مُخِلَّةٌ بالوزنِ ومستلزمةٌ [٢٤/١] للفساد؛ لأنَّ هذه القصيدة مِنْ بحرِ البسيطِ، وأصله على ما بُيِّنَ في موضعه، "مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ" مرَّتَيْنِ. وتَقْطِيعُ البيتِ على هذا الأسلوبِ يكون هكذا: "فَلَا يَغُرُّ" مفاعلن. وأصله مُسْتَفْعِلُنْ، حُذِفَتِ السَّيْنُ لعروضِ الحَبَنِ^{٢٨٠}، فَبَقِيَ مُتَفْعِلُنْ، فُنُقِلَ إلى مفاعلن. "رَنَكُ مَا" فاعِلُنْ أو "رَكُ مَا" فَعِلُنْ. وأصله فاعِلُنْ، حُذِفَتِ الألفُ لعروضِ هذه العِلَّةِ هنا أيضًا فَبَقِيَ فَعِلُنْ.

"مَنْنَتَ وما": مُسْتَفْعِلُنْ "وَعَدَتَ" فَعِلُنْ، أصله أيضًا فاعِلُنْ، "إِنْ نَ أَلَامَا" مُسْتَفْعِلُنْ "نِي يَ وَأَلْ" فاعِلُنْ، "أَحْلَامَ تَضُ" مُسْتَفْعِلُنْ "لِيلُو" فَعِلُنْ.

كِتَابَةُ وَاوِ الإِشْبَاعِ^{٢٨١}، وكذا الألفُ، والياءُ في محلِّهما لإِعْتِبَارِهَا فِي التَّقْطِيعَاتِ عِنْدَ الْعَرُوضِيِّينَ. فلو وُجِدَتْ هذه التَّوْنُ يَلْزَمُ خُرُوجُ البيتِ عن الوزنِ، وهو ظاهرٌ. فالصَّوَابُ ما وُجِدَ في بعضِ النُّسخِ بلا نونٍ أو مع التَّوْنِ الخفيفةِ وهو الأكثرُ.

و"ما" في "مَا مَنْنَتَ":^{٢٨٢} إمَّا موصولةٌ بمعنى اللَّذِي، وفاعِلٌ "مَنْنَتَ" ضميرُ سعاد. وإمَّا نكرةٌ موصوفةٌ بمعنى "شيء"، وما بعدها صفتُها كقولهم:

رُبَّمَا تَكْرَهُ النَّفُوسُ مِنَ الْأَمْرِ لَهُ فَرَحَةٌ كَحَلِّ الْعَقَالِ

^{٢٧٨} أي من نسخ قصيدة "بانت سعاد".

^{٢٧٩} ذُرِّيَّةٌ: جمع دُرِّيَّات (لغير المصدر) ودُرِّيَّات (لغير المصدر): ١ - مصدر دَرَبَ ب/ دَرَبَ عَلَى. ٢ - جنكة ومهارة وخبرة أَكْثُسِبَتْ بطول الممارسة :- اكتسب ذُرِّيَّةً عَلَى الكلام. انظر اللغة العربية المعاصر. نقلا عن الموقع الآتي:

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar> دبرة (16.02.2025)

^{٢٨٠} الحَبَنِ في العروض: إسقاط الثاني الساكن من التفعيلة. انظر الموقع الآتي:

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar> حبن (16.02.2025)

^{٢٨١} استعمال حرف [واو] في القصائد كحرف حشو بدلاً من حركة لتحقيق التوازن في البيت.

^{٢٨٢} حاشية: ومن متعدي لاثنين. والتقدير: أي فلا يغترنك تمنيتها إياك الوصل. ابن هشام.

أي: رَبَّ شَيْءٍ، وَالرَّابِطُ عَلَى كَيْلَا [٢٤/ب] التَّقْدِيرَيْنِ مَحذُوفٌ. وَإِمَّا مَصْدَرِيَّةٌ وَمَا بَعْدَهَا مُؤَوَّلٌ بِالْمَفْرَدِ. ومحلُّ "ما" في جميع الأحوال رَفْعٌ عَلَى الْفَاعِلِيَّةِ لِـ "لَا يَغُرُّكَ". والحكم في "مَا وَعَدْتُ" كالحكم في "ما مَنَنْتُ". ٢٨٣

و"إِنَّ": مِنَ الْحُرُوفِ الْمَشَبَّهَةِ بِالْفِعْلِ. و"الْأَمَانِي" اسْمُهُ. و"الْأَحْلَامُ" عطف عليه، و"تَضْلِيلُ" خبره. والجملة مُسْتَأْنَفَةٌ عَلَى تَقْدِيرِ كَسْرِ إِنَّ وَهُوَ الظَّاهِرُ عِبَارَةً وَالْمَشْهُورُ رَوَايَةً. ويحتمل أن يكون مفتوحة الهمزة فتكون مجدورة المحلِّ بتقدير حرف الجرِّ تعليلًا لـ "لَا يَغُرُّكَ".

مَحْصُولُهُ؛

يَجْرِدُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَفْسَهُ وَيَخَاطِبُ بِهَا بَأْتِكَ إِذَا عَلِمْتَ عَدَمَ تَمَسُّكِهَا بِالْأَمَانِ وَالْيَمِينِ، فَلَا تَخْذَعُ بِأَمْنِيَّتِهَا وَقَوْلِهَا؛ لِأَنَّ أَمَانِيَّتَهَا وَأَضْغَاثَ أَحْلَامِهَا بَاطِلَةٌ مُضِلَّةٌ عَنِ السَّبِيلِ.

[١٢] كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُزْرُوبٍ لَهَا مَثَلًا وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا أَبَاطِيلُ

"المواعيدُ": جمعٌ مِعَادٍ وَهُوَ الْمُوَاعِدَةُ وَالْوَقْتُ وَالْمَوْضِعُ. وكذلك المَوْعِدُ كـ "مَوَازِين" جمع ميزانٍ.

و"عُزْرُوبٌ": ٢٨٤ - بَضَمَ الْعَيْنِ وَسُكُونِ الرَّاءِ الْمُهْمَلَتَيْنِ عَلَى وَزْنِ عُصْفُورٍ - رَجُلٌ مِنَ الْعَمَالِقَةِ، وَهُوَ ابْنُ مَعْبُدٍ بْنِ زُهَيْرٍ أَحَدُ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ بْنِ ثَعْلَبَةَ. أَوْ عُزْرُوبٌ [٢٥/أ] بِنُ صَخْرٍ ٢٨٥ - عَلَى خِلَافٍ فِيهِ - مَشْهُورٌ بِإِخْلَافِ الْوَعْدِ، ضَرَبَتْ بِهِ الْعَرَبُ الْمَثَلَ فِي الْخُلْفِ. فقالوا: "مَوَاعِيدُ عُزْرُوبٍ"؛ وذلك أَنَّهُ أَتَاهُ أَخٌ لَهُ فَسَأَلَهُ

٢٨٣ حاشية: قوله ووعد أيضا يتعدى لاثنتين كقوله تعالى {وعدكم الله مغاماً} (سورة الفتح، ٤٨/٢٠). فتقدير ما وعدتكمهُ أو ما وعدتكم إياه أو ما وعدتكم الوصل. ابن هشام.

٢٨٤ حاشية: وهو منقولٌ مِنْ عُزْرُوبِ الرِّجْلِ وَهُوَ عَصَبٌ غَلِيظٌ وَاصِلٌ فَوْقَ عَقَبِ الْإِنْسَانِ.

٢٨٥ إِنَّمَا عُزْرُوبُ بْنُ صَخْرٍ رَجُلٌ مِنَ الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ مِنَ الْعَمَالِقِ وَلَا يَنْسَبُ؛ فَأَمَّا بَنُو سَعْدٍ فَيَقُولُونَ هُوَ مِنَّا وَاللَّهُ أَعْلَمُ. انظر جمهرة النسب لأبي المنذر هشام بن محمد بن السائب الكلبى (ت ٢٠٤ هـ / ٨١٩ م)، رواية: السكري عن ابن حبيب، تحقيق: د حسن ناجي، عالم الكتب - الطبعة الأولى، بيروت ١٤٠٧ هـ - ١٩٨٦ م، ص ٢٤٦.

شَيْئًا، فَقَالَ إِيْتَنِي إِذَا أَطْلَعَ نَحْلِي، فَلَمَّا أَطْلَعَ قَالَ إِذَا أَبْلَجَ، فَلَمَّا أَبْلَجَ قَالَ إِذَا أَرْهَى، فَلَمَّا أَرْهَى قَالَ إِذَا أَرْطَبَ، فَلَمَّا أَرْطَبَ قَالَ إِذَا أَتَمَّرَ، فَلَمَّا صَارَ تَمَرًا جَدَّةٌ^{٢٨٦} مِنَ اللَّيْلِ وَلَمْ يُعْطِهِ شَيْئًا، كَذَا فِي الْجَوْهَرِيِّ^{٢٨٧}.

و"الْمَثَلُ": بفتحين، القولُ السَّائِرُ الْمُثَمِّلُ مَضْرِبُهُ لِمُؤَرِّدِهِ، وَكُلُّ شَيْءٍ حَاكِيَتْ بِهِ شَيْئًا مِنَ الْمُحَاكَاةِ^{٢٨٨} وَهِيَ الْمَشَابَهَةُ، فَهُوَ مَثَلٌ. يُقَالُ: هَذَا مِثْلُهُ وَمِثْلُهُ كَمَا يُقَالُ: شَبَّهَهُ وَشَبَّهَهُ.

و"الْأَبَاطِيلُ": جَمْعُ بَاطِلٍ^{٢٨٩}، وَهُوَ ضِدُّ الْحَقِّ، كَأَنَّهُمْ جَمَعُوا بَطِيلًا كَذَا فِي الْجَوْهَرِيِّ^{٢٩٠}. أَقُولُ: يَرِيدُ بِهِ أَنَّ "فَعِيلًا" يُجْمَعُ عَلَى "أَفَاعِيلٍ" قِيَاسًا. لَكِنَّ بَيَانَهُمْ يَنْفِي صِحَّتَهُ؛ لِأَنَّهُ قِيلَ، إِنَّ "فَعِيلًا" لَا يُجْمَعُ عَلَى "أَفَاعِيلٍ"، بَلْ عَلَى "فُعُلٍ"، نَحْوُ: "فَتِيلٍ" وَ"فُتْلٍ"، وَ"أَفْعَلَةٍ"، نَحْوُ: قَفِيزٌ وَأَقْفِزَةٌ، وَ"فُعْلَانٍ"، نَحْوُ: قَفِيزٌ وَقُفْزَانٍ، وَ"أَفْعَلَاءٍ"^{٢٩١}، نَحْوُ: نَبِيٍّ وَأَنْبِيَاءٍ، وَ"فُعْلَاءٍ"، نَحْوُ: شَهِيدٍ وَشُهَدَاءٍ، وَ"فِعَالٍ"، نَحْوُ: كَرِيمٍ وَكَرَامٍ، وَ"أَفْعَالٍ"، نَحْوُ: شَرِيفٍ وَأَشْرَافٍ انْتَهَى.

إِلَّا أَنْ يُقَالُ: مَرَادُهُ كَأَنَّهُمْ جَمَعُوا بَطِيلًا عَلَيْهِ شَاذًا. كَمَا قِيلَ فِي أَحَادِيثَ أَنَّهُ جَمَعَ مُكَسَّرٌ لَوَاحِدٍ مَلْفُوظٍ بِهِ، [٢٥/ب] وَهُوَ الْحَدِيثُ عَلَى وَجْهِ الشُّذُوزِ.

^{٢٨٦} جَدَّ جَدَدْتُ، يَجْدُ، الْجُدُّ / جُدٌّ، جَدًّا، فَهُوَ جَادٌ، وَالْمَفْعُولُ مَجْدُودٌ: جَدُّ الشَّجَرَةِ وَغَيْرَهَا كَسَرَهَا أَوْ قَطَعَهَا: {عَطَاءٌ غَيْرُ مَجْدُودٍ}: غَيْرُ مَقْطُوعٍ. جَدُّ الثَّمَارِ: (مَصْطَلَحَاتُ) قَطْعُهَا وَجَنِبُهَا. (فَقْهِيَّة). انْظُرِ اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ الْمَعَاوِرُ نَقْلًا عَنِ الْمَوْقِعِ

الآتِي: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar> (20.02.2025)

^{٢٨٧} انْظُرِ الْمَجَالِسَةُ وَجَوَاهِرُ الْعِلْمِ لِأَبِي بَكْرٍ أَحْمَدَ بْنِ مَرْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ الدِّينَوْرِيِّ الْقَاضِي الْمَالِكِيِّ (ت ٣٣٣ هـ / ٩١٥ م)، الْمُحَقِّقُ: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مَشْهُورُ بْنُ حَسَنِ آلِ سُلَيْمَانَ، جَمْعِيَّةُ التَّرْبِيَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ (الْبَحْرَيْنِ - أُمُّ الْحَصَمِ)، دَارُ ابْنِ حَزَمٍ (بَيْرُوت - لُبْنَان) ١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م، الطَّبْعَةُ الْأُولَى، عَدَدُ الْأَجْزَاءِ: ١٠ (آخِرُ ٢ فَهَارِسَ)، ج ٣، ص ٢١٥، رَقْمٌ ٨٥٩؛ الصَّحَاحُ لِلْجَوْهَرِيِّ (٣٩٣ هـ / ١٠٠٣ م)، ج ١، ص ١٨٠.

^{٢٨٨} حَاشِيَةٌ: وَمَنْ ثَمَّ قَالُوا لِلطَّيُورِ الْمَنْقُوشَةِ تَمَاتِيلٌ وَهِيَ جَمْعُ تَمَاتِيلٍ. ابْنُ هِشَامٍ.

^{٢٨٩} الْأَبَاطِيلُ: جَمْعُ بَاطِلٍ عَلَى غَيْرِ قِيَاسٍ. انْظُرِ الْفَائِقُ فِي غَرِيبِ الْحَدِيثِ وَالْأَثَرُ لِأَبِي الْقَاسِمِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ أَحْمَدَ، الرَّخْشَرِيِّ جَارِ اللَّهِ (ت ٥٣٨ هـ)، الْمُحَقِّقُ: عَلِيُّ مُحَمَّدُ الْبَجَاوِيِّ [ت ١٣٩٩ هـ] - مُحَمَّدُ أَبُو الْفَضْلِ إِبْرَاهِيمَ [ت ١٤٠١ هـ]، دَارُ الْمَعْرِفَةِ - لُبْنَان، الطَّبْعَةُ الثَّانِيَّةُ، ج ١، ص ٤١٦.

^{٢٩٠} وَالْإِسْطَاطِيرُ: الْأَبَاطِيلُ، الْوَاحِدُ أُسْطُورَةٌ، بِالضَّمِّ، وَإِسْطَارَةٌ بِالْكَسْرِ. انْظُرِ الصَّحَاحُ لِلْجَوْهَرِيِّ، ج ٢، ص ٧٨٤.

^{٢٩١} فِي الْأَصْلِ: فَعْلَاءٌ، رَجَحْنَا "أَفْعَلَاءَ" مُنَاسِبًا لِلْمَثَالِ الَّذِي يَأْتِي بَعْدَهُ.

"كانت": من الأفعال الناقصة على معناها الأصلي. وهو ثبوت خبرها لاسمها ثبوتاً ماضياً دائماً، لا

بمعنى "صارت" كما قيل.

و"مواعيد": المضاف إلى "عرقوب" اسمها.

ولام "لها": إما متعلقة بـ "كانت"، إن قيل: بدلالته على الحدث -وهو الصحيح- أو بـ "مثلاً" لوجود

معنى الفعل فيه، وهو الشبهة. وعلى كلا التقديرين "مثلاً" خبرها أو متعلقة بمحذوف، حال من "مثلاً"، على أنه

كان صفة، ثم قُدم عليه. كقوله: "لِمَيَّةٍ مُوحِشًا طَلَلٌ قَدِيمٌ"^{٢٩٢}. أو خبر لـ "كانت".

و"مثلاً" حال توقفت عليها فائدة الخبر. كقوله تعالى {فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ} (سورة المدثر،

(٧٤\٤٩)

واو "وما": للحال، و"ما": نافية.

و"مواعيدها": مبتدأ، وضميرها المجرور: لـ "سعاد".

و"إلا أباطيل": مستثنى مفرغ^{٢٩٣} خبره.

ويُروى مواعيدُه - بالتذكير - فهو لـ "عرقوب".

محصوله؛

إنَّ سعاد - بسبب إخلاف وعدّها دائماً وبُطلان مواعيدها - كانت مواعيدُ عرقوبٍ مثلاً لها... [٢٦/١].

^{٢٩٢} الميَّة موحشاً طلل قديم ... عفاه كل أسحم مستديم هو بهذه الصورة ينسب إلى ذي الرمة. انظر الخزانة ١ / ٥٣١ نقلاً عن معاني القرآن لأبي

زكريا يحيى بن زياد بن عبد الله بن منظور الديلمي الفراء (ت ٢٠٧ هـ)، المحقق: أحمد يوسف النجاتي - محمد علي النجار [ت ١٣٨٥ هـ] - عبد الفتاح إسماعيل الشلي، دار المصرية للتأليف والترجمة - مصر، ج ١، ص ١٧٦.

^{٢٩٣} هو الحال عندما لا تكون "مستثنى منه" موجودة في الجملة.

KAYNAKÇA

Almaany Dictionary, Erişim 22 Ocak 2025. <https://www.almaany.com/>

‘Afif, A. (1987). *el-Edebü’l-Cahilî fî Eserü’d-Dârisîn Kadîmen ve Hadîsen*. Amman: Dâru’l-Fikr li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘.

el-‘Askalânî, H. (1994). *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

el-Bağdâdî, Ö. (1997). *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni’l-‘Arab*. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî.

el-Bağdâdî, V. (1997). *Mu‘cemu’s-Sahâbe*. Medine: Mektebetü’l-Ğurebâi el-Eseriyye.

Bulut, A., & Bulut, T. (2001). *Mu‘cemu’t-Târîhi’t-Türâsi’l-İslâmî fî Mektebâti’l-‘Âlemi’l-Mahtûtât ve’l-Matbû‘ât*. Kayseri: Dâru’l-‘Akabe, 1. Baskı.

Cengiz, M. (2016). *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasaru Şerhi Bânet Suâ’d İsimli Eserinin Tahkîki*. (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 423371)

Cevherî, İ. (1987). *Es-Sihâhu Tâcu’l-Luğa*. Thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 4. Baskı.

Chatgpt, Erişim 5 Mart 2025. <https://chatgpt.com/>

Cündî, A. (1991). *fî Târîhi’l-Edebi’l-Câhilî*. Halep: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 1. Baskı.

Çetin, N. (1991). “Arûz” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/424-437, Ankara: TDV Yayınları.

Çıran, M. (2010). “İbrâhim Şâhidî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/273-274. İstanbul: TDV Yayınları.

Demirayak, K. (2001). “Kasîdetü’l-Bürde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları.

Dîneverî, A. (1998). *Mecâliseti ve Cevâhiri’l-‘İlm*. Thk. Ebû ‘Abîde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. Nşr. Cem‘iyyetü’t-Terbiyeti’l-İslâmiyye. Bahreyn: Ümmü’l-Hasam, Beyrut: Dâru İbn. Hazm.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020) *Kur’ân Yolu Meâli*. Çev. Hayrettin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım.

ed-Dîneverî, K. (2002). *eş-Şi‘r ve ‘Şu‘arâ’*. Kahire: Dâru’l-Hadîs.

Efgânî, A. (1978). *Min Târîhi’n-Nahvi’l-‘Arabî*. Kuveyt: Mektebetü’l-Felâh, 1. Baskı.

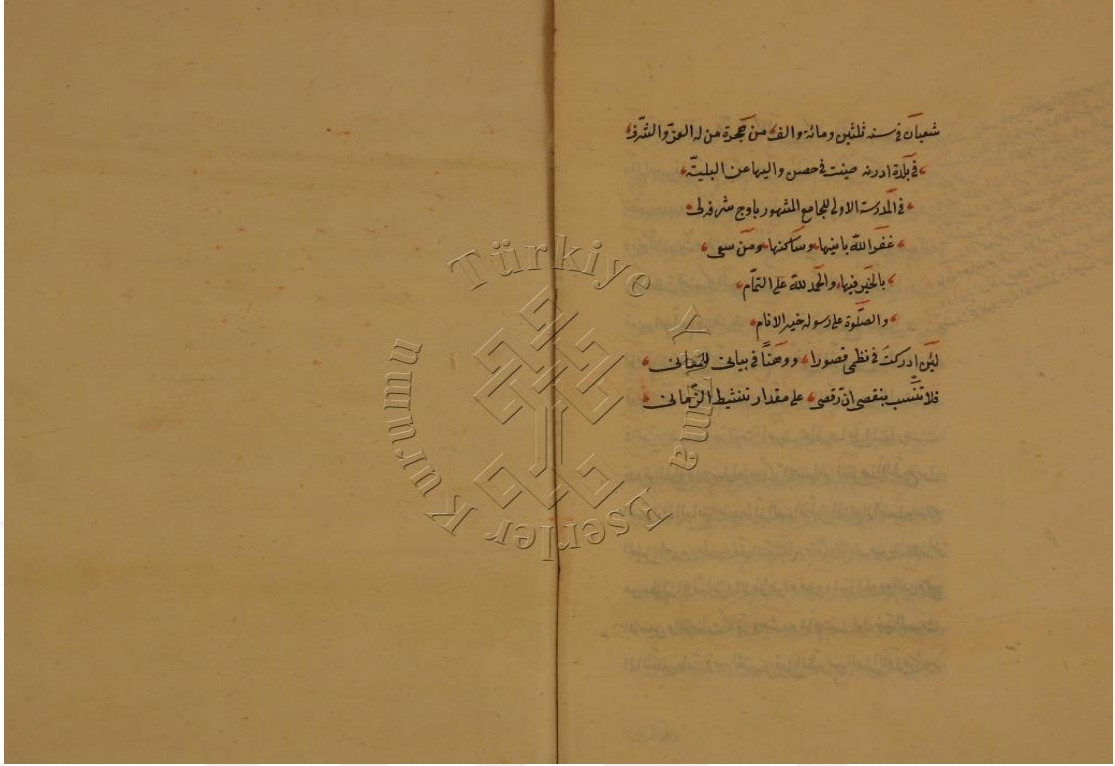
- el-‘Aynî, B. (t.y.). *‘Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî*. Nşr. Şeriketi min el-‘Ulema bi Müsâ‘adeti ‘İdâreti’t-Tabâ‘ati’l-Müniriyye li Sâhibuhâ ve müdürühâ Muhammed Münîr Abduh Ağa ed-Dımaşkî.
- el-Ensârî, H. (1984). *Şerhu Kasîdeti Kâ‘b b. Zuheyr*. Beyrut: Müessesetü ‘Ulûmi’l-Kur’ân.
- el-Ezherî, A. (2001). *Tehzîbu’l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1.Baskı.
- el-Kefevî, E. (h.1083). *el-Küllîyyâtu Mu‘cem fî’l-Mustalahât ve’l-Furûg el-Lugaviyye*. Thk. ‘Adnân Dervîş, Muhammed Mısıri. Beyrut: Müessesetü’r-Risale.
- el-Kureşî, Z. (t.y.). *Cemheretü Eş‘âri’l-‘Arab*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâdî Nahdatu. Kahire: Mısır Matbaa ve Yayıncılık ve Dağıtım.
- er-Râzî, E. (1999). *Muhtâru’s-Sihâh*. Thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ed-Dâru’n-Nemûzec, 5. Baskı.
- el-Mektebetü’s-Şâmîle, Erişim 5 Mart 2025. <https://shamela.ws/>
- Enbârî, K. (1985) *Nüzhetü’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Udebâ’*, Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 3. Baskı.
- Fenîsân, A. (1999). *Tevsîku Kasîdeti Bânet Suâ‘d fî’l-Metni ve’l-İsnâd*. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd.
- Ferrâ, Y. (t.y.). *Me‘âni’l-Kur’ân*. Thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccar, Abdulfettah İsmail el-Şelabî. Mısır: Dâru’l-Mısıriyye li’t-Te’lif ve’t-Tercüme, 1. Baskı.
- Gürbüz, O. (Şubat 2016) “Kalîkalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 46, 131-143.
- Hacımuftuoğlu, N. (1992). “Beyan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Harevî, A. (2001). *Tehzibu’l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Baskı.
- Herevî, A. (1980). *el-Emsâl*. Dımeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs.
- Hüseyin, H. (h. 1400). *Selâsiyyeti’l-Bürde Bürdeti’r-Resûl*. Doha: Dârü’l-Kütübi’l-Katariyye.
- ‘İbâd, İ. (1994). *el-Muhît fî’l-luğa li’s-Sâhib*. Thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn. Beyrut: ‘Âlimu’l-Kütüb, 1. Baskı.
- İbn ‘Allân, M. (h.1347). *el-Fütûhâtü’r-Rabbâniyye ‘ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye*. Kahire: Cem‘iyyetu’n-Neşr ve’t-Te’lif el-Ezherî.

- İbn Diesel, İ. (h.1413). *Hadisü'l-Hâfiz İbn Diesel*. Thk. Abdullah b. Muhammed Abdurrahîm el-Buhârî. Medîne: Mektebetü'l-Gurebâ el-Eseriyye, 1. Baskı.
- İbn Hâcib, C. (2010). *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1. Baskı.
- İbn Hişâm, A. (1995). *es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa li Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi.
- İbn Kesîr, İ. (2013). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 3. Baskı.
- Karakoç, S. (2000). *İslâmın Şiir Anıtlarından*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kelbî, H. (1986). *Cemheretü'n-Neseb*. Thk. Dr. Hasan Nâci. Beyrut: 'Âlimu'l-Kütüb.
- Keskioglu, O. (Nisan 1975). "Kâ'b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde". *Diyanet Dergisi*, 14/2, 98.
- Kılıç, H. (1992). *TDV İslâm Ansiklopesi*. 5/117-118. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Köprülü, F. (Nisan 1969). "Ebû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri". *BELLETEN* 33/130, 225-236.
- Library Alukah, Erişim (2024, 6 Haziran). <https://www.alukah.net/library/0/100372/>
- Mekkî, M. (h.1347). *el-Futûhâtü'r-Rabbâniyye 'ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye*. Kahire: Cem'iyetü'n-Neşri ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, 1. Baskı.
- Müslim, H. (1955-56). *el-Câmi 'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire.
- Özel, A. (1989). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Özen, Ş. (2001). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/119-121. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Pembezâde, A. (Erişim 2021). *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd*. İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 1a-76b. <http://yazmalar.gov.tr/eser/serhu-kasidet-banet-suad/166756>
- Savran, A. (2001). "Kâ'b b. Züheyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/7-8. İstanbul: TDV Yayınları.
- Sehârenpûrî, H. (2006). *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*. Nşr. Dr. Takiyyüddin en-Nedvî. Hindistan: Şeyh Ebû'l-Hasan en-Nedvi İslam Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezi.
- Sekkâkî, A. (1987). *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'İlmiyye, 3. Baskı.
- Sicistânî, D. (1988) *Sünen*. Beyrut: nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût.

- Şentemerî, İ. (1954). *Eş'aru's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyye*. Kahire: Mektebetu Abdilhamîd Ahmed Hanefî.
- Şurrâb, M. (2007). *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye fî Ümmâti'l-Kütübi'n-Nahviyye*. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı.
- Taberânî, K. (1994). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Tâhir, M. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Tikrîti, S. (2003) *Muhâsarâtun fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Amman: Dâru 'Ammâr, 1. Baskı.
- Turan, M. (2019 Eylül). “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle fî'l-Arûz'u”, *Turuk Dergisi*. 7/18, 107-152.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Erişim 1 Haziran 2024. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0056>
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Erişim 1 Haziran 2024. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0032>
- Türk Tarih Kurumu, Erişim 1 Haziran 2024. <https://ttk.gov.tr/osmanli-padisahlari/>
- Yeşildağ, A. (2013 Ocak). “Bânet Su'âd Kasîdesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine”. *Nüşa Dergisi* 1/36, 15-24.
- Yılmaz, İ. (1997 Haziran). İbnu'l-Hâcib Hayatı Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 469-492.
- Yılmaz, O. (Erişim 22 Ocak 2025). <https://bulten.isam.org.tr/>
- Zebîdî, M. (1965-2001). *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Cemâ'atu min el-Muhtesîn. Kueyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâi. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî lis-Sekafeti ve'l-Funûn ve'l-Âdâb bi Devleti'l-Kuveyt.
- Zehebî, O. (2006). *Sîretü A'lâmi'n-Nübelâ'*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Zemahşerî, M. (1987). *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-turâs, 3. Baskı.
- Zemahşerî, M. (t.y.). *el-Fâ'ik fî Garîbi'l-Hadîs*. Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı.
- Zevzenî, H. (2002). *Şerhu'l-Mu'allakâtu's-Seb'a*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Zirikli, H. (2002). *Ķāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşriķîn el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı.

Ek 2: Çalışmaya Konu Olan Eserin Son Sayfası

(77b-78a)

Ek 3: Eserde Çalışmanın Başladığı İlk ve Son Sayfa

(2b)

(26a)

ÖZ GEÇMİŞ

Üsame BABACAN, ilköğrenimine Ankarada başlayıp, 2006 yılında İstanbul'da tamamladı. 2010 yılında İstanbul İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2011 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırdı. 2017 yılında fakülteden mezun oldu ve 2019 yılının Eylül ayında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladı. Aslen Erzurumlu olup hâlen orada ikâmet etmekte ve özel sektörün çeşitli alanlarında maişetini idâme ettirmektedir.

